

Inleiding

Deze thesis behandelt de funeraire architectuur die werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Het basismateriaal voor dit onderzoek is beschikbaar in het fonds van Charles Emile Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Zonder dergelijk fundament zou dit onderzoek niet mogelijk geweest zijn. Daarnaast zijn hier en daar enige verwijzingen opgenomen naar dit onderwerp in contemporaine tijdschriften. De hoofdzaak van de literatuur over Charles Emile Janlet behandelt diens biografie en zijn voornaamste architecturale verwezenlijkingen. Men is nooit verder ingegaan op het *funerair* oeuvre dat hij heeft gerealiseerd. Ook de thesis ‘Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect’ die in 1984 werd gerealiseerd door enkele Brusselse Sint-Lucasstudenten van de architectuurafdeling, behandelde niet zijn funeraire architectuur. Her en der werd er wel al eens vermeld dat hij een grafmonument had ontworpen, maar verdere diepgang in het reeds bestaande onderzoek ontbrak volledig.¹ Hieruit blijkt dus dat het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet nog steeds onontgonnen terrein is dat dringend onderzocht dient te worden.

Met dit onderzoeksobject, namelijk de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet, wil ik in de eerste plaats diepgaand onderzoek verrichten naar elk grafmonument op zich dat door deze architect werd ontworpen. Hiermee wil ik een beeld krijgen van het ontwerp- en realisatieproces van een grafmonument. Daarnaast wil ik ook een vollediger beeld krijgen van elke opdrachtgever op zich.

Uit het onderzoek kan ik zodoende een globaal overzicht bekomen van het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet. Hoe evolueerde hij op dit vlak? Onderging Charles Emile Janlet een stijlevolutie? Was hij een vernieuwer op vlak van funeraire architectuur? Wie waren zijn opdrachtgevers? Tot welke klasse behoorden de opdrachtgevers van de funeraire architectuur? Welke ideologie hielden de opdrachtgevers er op na? Met welke steenkappers en bouwheren werkte Charles Emile Janlet samen bij de realisatie van de grafmonumenten?

Het einddoel is een diepgaand onderzoek van elk grafmonument dat werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Dit onderzoek wil ik dan koppelen aan een globaal overzicht van het funerair oeuvre van deze Brusselse architect, zodat ik mogelijk evoluties op alle denkbare vlakken kan opsporen.

In het eerste deel, ‘Gevolgd methodiek’, wordt eerst de stand van het bestaand onderzoek omtrent de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet besproken. Daarna volgt een overzicht en bespreking over de resultaten van het literatuur- en bronnenonderzoek en het veldwerk.

¹ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984)

In een tweede deel wordt de biografie van Charles Emile Janlet bondig beschreven. Daarnaast wordt er ook aandacht geschonken aan diens architectuurvisie en de hoogtepunten van zijn oeuvre.

Het derde deel behandelt het volledige funeraire oeuvre van Charles Emile Janlet. Hierbij werden de grafmonumenten gerangschikt volgens plaats. Elke begraafplaats of kerkhof beslaat één hoofdstuk en dit wordt dan onderverdeeld in een korte bespreking ervan. De bespreking van een grafmonument en elk hoofdstuk wordt steeds afgesloten met een tussentijdse conclusie. Binnen elk hoofdstuk werden de grafmonumenten chronologisch geordend en bij elk funerair monument worden de opdrachtgever, de belangrijkste begraven personen, de ontwerptekeningen, het grafmonument in situ en hun waarden en belang besproken. Hierna wordt een vergelijking gemaakt tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ. Ik koos met opzet voor deze volgorde van subtitels aangezien ik een rode draad wil tonen in het proces omtrent de opdracht tot de realisatie van het funerair monument. Het is steeds de opdrachtgever die mee bepaalt hoe een ontwerptekening er uitziet en daarnaast is het ook hijzelf die bepaalt hoe het funerair monument er uiteindelijk zal uitzien. Het funerair monument is dan ook een logisch gevolg uit de ontwerptekeningen van dit grafmonument. Dit deel over het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet beslaat tien hoofdstukken en dus ook tien begraafplaatsen of kerkhoven. De informatie die hierin verwerkt werd, is terug te vinden in de veldwerkfiches die per funerair monument werden opgesteld. Deze veldwerkfiches werden in de bijlagen ingevoegd.

Een vierde deel van de thesis behandelt een evaluatie en positionering van het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet. In een eerste hoofdstuk wordt een chronologisch overzicht gemaakt van het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet. Daarnaast wil ik de evoluties van dit overzicht grondig bespreken en uitdiepen. Een volgend hoofdstuk positioneert het funerair tegenover het volledig oeuvre. Hierbij wil ik nagaan of er overeenkomsten zijn tussen beide qua stijl, materialen, evoluties, opdrachtgevers en dergelijke meer. Het derde en laatste hoofdstuk positioneer ik de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet ten opzicht van verschillende Brusselse architecten in de negentiende eeuw. Voor het maken van deze vergelijking maakte ik gebruik van het modelboek dat werd samengesteld door Fonteyne. De titel van dit modelboek is: 'Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc'.² Dit boek werd op het eind van de negentiende eeuw gepubliceerd en diende als inspiratiebron voor vele architecten en steenkappers. Tevens wil ik ook aantonen dat het publiceren van dergelijk platenboek zeer gebruikelijk was in de negentiende eeuw en vaak dienst deed als modelboek voor de doorsnee funeraire steenkapper.

² J. FONTEYNE, *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc.*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889

Het vijfde en laatste deel van mijn thesis vormt het besluit van het voorgaand onderzoek naar de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet en de positionering van dit oeuvre-onderdeel ten opzichte van zijn gehele oeuvre en ten opzichte van de gangbare funeraire architectuur van de negentiende eeuw.

1. Gevolgde methodiek

1.1. Status Quaestionis

Het onderzoek naar de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet tot voor de aanvang van mijn thesis was vrijwel nihil. Er werden wel enkele keren vermeldingen gemaakt, maar deze bespraken nooit het funerair oeuvre van de architect.

Reeds toen Charles Emile Janlet nog leefde erkende met zijn belang als funerair architect. Dit is af te leiden uit twee publicaties van funeraire ontwerpen van diens hand tijdens de periode dat hij nog leefde. Een eerste maal werden enkele ontwerpen van funeraire monumenten gepubliceerd in het modelboek van Fonteyne met als titel: *'Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc'*. Hieruit is op te maken dat toen reeds de ontwerpen van grafmonumenten van Janlet op gelijke waarde werden geschat als ontwerpen van andere succesvolle architecten zoals Henri Beyaert en Naert.³

Een volgende publicatie toen Charles Emile Janlet nog leefde onderlijnt ook het succes en belangrijkheid van Janlet als architect. Er werd in 1906 een foto van het funerair monument van de familie Louis de Waele gepubliceerd in het tijdschrift *L'émulation*. Het feit dat Janlet een plaats kon veroveren met een grafmonument naar zijn ontwerp, wijst op de vooraanstaande positie die hij toen innam binnen de funeraire architectuur maar ook op het domein van de architectuur in zijn geheel.⁴

Na de dood van Charles Emile Janlet werd er nog bitter weinig aandacht geschonken aan zijn funeraire architectuur. Enige vorm van onderzoek naar dit onderdeel van zijn oeuvre bleef uit. Er werd slechts nu en dan eens een vermelding gemaakt van diens funeraire realisaties, maar dit bleef beperkt tot één zinnetje met een zeer korte identificatie.

In de tentoonstellingscatalogus *'Op leven en dood : het grafmonument'* werd in 1987 in het onderdeel *'Architectengraven'* geschreven dat het funerair monument van Félix Janlet, dat zich op het kerkhof van Laken bevindt, werd ontworpen door diens zoon, Charles Emile Janlet. Verdere bespreking van dit monument is er niet.⁵

Cecilia Vandervelde nam drie graven van Charles Emile Janlet op in haar inventaris van de Brusselse begraafplaatsen. In haar boek *'La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires.'* werd er een foto van het grafmonument van de familie Louis de Waele op de Brusselse begraafplaats te Evere gepubliceerd. De foto was vergezeld met een bondige omschrijving van het grafmonument, waarbij vooral de focus werd gelegd op het

³ J. FONTEYNE, *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889

⁴ *Monument funéraire au cimetière d'Evere. Architecte E. Janlet*, in: *Emulation*, XXXI (nouvelle série, 7), 1906, pl. 14

⁵ M. CELIS, F. DIERKENS-AUBRY, *Op leven en dood : het grafmonument* (tent.cat.), Antwerpen, Internationaal Cultureel Centrum, 1987

medaillon van de hand van Godefroid De Vreese.⁶ Een inventaris van de andere Brusselse begraafplaatsen en kerkhoven, *'Les champs de repos de la région bruxelloise'* geeft een bondige bespreking en foto van het grafmonument van de familie Crocq en de familie de Uribarri op het kerkhof van Laken.⁷ Door de opname van drie grafmonumenten in deze inventarissen is te stellen dat de monumenten van Janlet een zekere waarde moeten bezitten, aangezien Cecilia Vandervelde niet alle funeraire monumenten op de Brusselse begraafplaatsen en kerkhoven heeft opgenomen. Ze hanteerde dus enkele evaluatiecriteria om de grafmonumenten al dan niet in de inventaris op te nemen.

Het *'Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden'* wijst enkel op het bestaan van enkele 'eigenzinnige' funeraire monumenten die ontworpen werden door Charles Emile Janlet.⁸ Persoonlijk ben ik van mening dat de funeraire monumenten van Charles Emile Janlet globaal niet eigenzinnig zijn. Hoofdzakelijk volgt hij traditionele funeraire architectuur. Enkele funeraire monumenten vallen wel op tussen de andere, zoals het grafmonument van Hector Defoër en Louis de Waele.

Het grafmonument van Hector Defoër in Jodoigne werd opgenomen in het artikel *'Antoine et Emile Beernaert, steenhouwers (ca. 1850 – 1924)'*. De aanleiding tot de opname van een foto van dit monument was een onderzoek naar de realisaties van de steenkapper Emile Beernaert.⁹

Het boekje *'Vier Brusselse begraafplaatsen'* van Staf Schoeters heeft een foto van het grafmonument van Louis de Waele op de begraafplaats gepubliceerd. Deze foto werd vergezeld van een bondige identificatie van funerair monument.¹⁰

De literatuur en bronnen tonen dus aan dat de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet nooit eerder systematisch werd onderzocht. De grafmonumenten van Janlet verschenen wel hier en daar in publicaties, maar dit gebeurde telkens naar aanleiding van een ander onderzoek dat niet gericht was op de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet. Hieruit volgt dat er een onderdeel van Janlets oeuvre nog totaal onbesproken blijft in de literatuur en bronnen tot nu toe.

1.2. Gevolgde methodiek

Gedurende mijn onderzoek raadpleegde ik literatuur en diverse bronnen om materiaal te vinden en om deze te onderbouwen. Hoewel ik vertrok vanuit het fonds Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, behandel ik de geraadpleegde literatuur en bronnen naar soort. Het fonds Janlet bezorgde de werkelijke stof, het

⁶ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991

⁷ C. VANDERVELDE, *Les champs de repos de la région bruxelloise*, Brussel, s.n., 1997

⁸ A. VAN LOO, *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 367

⁹ M. CELIS, *Antoine et Emile Beernaert, steenhouwers (ca. 1850 – 1924)*, in: *Monumenten en Landschappen*. Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen, Jg. 22, 2003, nr. 4, p. 28 – 53

¹⁰ S. SCHOETERS, *Vier Brusselse begraafplaatsen*, Gloucestershire, Tempus Publishing Group Ltd, 2005

fundament voor mijn thesis, waarop ik kon verderbouwen door het veldwerk en onderzoek naar de families. De geraadpleegde literatuur en bronnen vormden het grotere kader en het vergelijkingsmateriaal.

1.2.1. Literatuuronderzoek

Voor het onderzoek naar de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet was het van belang om een beeld te hebben wie hij eigenlijk was als persoon en als architect. Daarnaast was het ook van belang om een idee te hebben van wat deze Brusselse architect zoal gerealiseerd heeft, zodat het mogelijk werd om het funerair oeuvre te positioneren in zijn volledige oeuvre. Deze literatuur vormde niet het fundament van mijn onderzoek, maar werd gehanteerd als referentiekader van het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet.

Om informatie te verzamelen omtrent de biografie van Janlet raadpleegde ik 'Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden'. Dit boek verschaft telkens een bondig, maar vrij duidelijk beeld van elke opgenomen architect.¹¹

De biografie van Charles Emile Janlet werd daarnaast ook besproken in 'De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België 1835 – 1940', maar hier besprak de auteur Herman Stynen ook de rol van Janlet binnen de neo-Vlaamse renaissance en de Koninklijke Commissie van Monumenten.¹²

Voor het verkrijgen van de hoogtepunten van het oeuvre van Charles Emile Janlet ging ik te rade in het boek 'Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. Une école d'architecture, des tendances. 1766-1991'¹³ en 'Poelaert en zijn tijd'. Dit laatste boek bespreekt enkele architecturale realisaties van Charles Emile Janlet zeer nauwkeurig om een beeld te geven van de gehanteerde stijl en de architectuurvisie van Janlet.¹⁴

De eerder besproken literatuur die handelde over een specifiek grafmonument dat was ontworpen door Charles Emile Janlet hielp mij vaak niet ver vooruit. Het enige voordeel dat ik ondervond bij deze gepubliceerde grafmonumenten, was dat ik toen met zekerheid wist op welke begraafplaats of kerkhof ze gerealiseerd zijn.

Om een beeld te vormen van de begraafplaatsen van Evere en Elsene en het kerkhof van Laken nam ik hierover literatuur door. Het boek 'De vier Brusselse begraafplaatsen' gaf telkens een zeer korte bespreking,¹⁵ net zoals het boek 'Kerkhoven en begraafplaatsen'.¹⁶ Deze informatie vulde ik aan met gegevens die ik verzamelde door het

¹¹ A. VAN LOO, *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 367

¹² H. STYNEN, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten –en landschapszorg in België 1835 – 1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998

¹³ G. DE HENS, V.G. MARTINY, *Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. Une école d'architecture, des tendances. 1766-1991*, Brussel, G. De Hens, 1992

¹⁴ A. GOSSE, *Poelaert en zijn tijd* (tent. cat.), Brussel (Institut Supérieur d' Architecture Victor Horta), 1980, p 231-237

¹⁵ S. SCHOETERS, *Vier Brusselse begraafplaatsen*, Gloucestershire, Tempus Publishing Group Ltd, 2005

¹⁶ M. CELIS, F. DIERKENS-AUBRY, *Op leven en dood : het grafmonument* (tent.cat.), Antwerpen, Internationaal Cultureel Centrum, 1987

raadplegen van het boek *'Les champs de repos'*¹⁷ van Cecilia Vandervelde. Een zeer gedetailleerd beeld van de geschiedenis van de Brusselse begraafplaats te Evere kreeg ik toen ik het boek *'La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires'* raadpleegde.¹⁸ Hierbij had ik nog geen enkele informatie gevonden over de begraafplaats van het Schoonselhof te Antwerpen. De geschiedenis van deze begraafplaats is verscheidene malen gepubliceerd. Een zeer uitgebreide beschrijving van de begraafplaats van het Schoonselhof is terug te vinden in het boek *'Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse necropool'*. Dit boek biedt de meest uitgebreide informatie aan over deze begraafplaats. Daarnaast zijn er zeer uitgebreide besprekingen van de belangrijkste begraven personen.¹⁹ Bondigere beschrijvingen van de begraafplaats van het Schoonselhof zijn terug te vinden op de website van de Antwerpse begraafplaatsen²⁰ en het wandelboekje *'Wandelen van Sconsele tot Schoonselhof'*.²¹

Vervolgens raadpleegde ik het artikel *'Negentiende-eeuwse grafmonumenten op Brusselse begraafplaatsen. Tussen pronkerig individualisme en levensbeschouwelijk idealisme'* van Linda Van Santvoort. Door het lezen van dit artikel is het mogelijk om de funeraire ontwerpen van Charles Emile Janlet in een evolutie van het begraven en de grafkunst te situeren. Er worden aanleidingen aangegeven tot het realiseren van grafkapellen op de begraafplaatsen en kerkhoven. Daarnaast geeft de auteur aan dat het grafmonument en de situering van het grafmonument op de begraafplaats of het kerkhof veel meer was dan een herdenkingsteken: het is een manier om na de dood toch nog status en klasse uit te stralen.²² Een aanvulling op dit artikel was het boek *'Begraafplaatsen als cultuurbezit'*. Hier toont de auteur ook de evolutie aan in het begraven en de manier om je identiteit en geloof uit te stralen na je dood, zoals dit mogelijk is in de iconografie en heraldiek van een grafmonument.²³

Voor het verklaren van de iconografie die werd aangebracht op de funeraire monumenten die ontworpen zijn door Charles ging ik op zoek naar literatuur die deze symbolen kon verklaren. Het boek *'Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst'* verklaart honderden symbolen die alfabetisch geordend zijn. Dit boek verklaart de betekenis van bloemen, tekeningen en namen. Dit boek was echter niet voldoende om alle iconografie op de funeraire monumenten van Charles

¹⁷ C. VANDERVELDE, *Les champs de repos de la région bruxelloise*, Brussel, s.n., 1997

¹⁸ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991

¹⁹ J. ROBERT, A.-M. HAVERMANS, W. CUYVERS, K. HEMMERECHTS, F. HERMAN, M. JACOBS, T. LANOYE, L. VERPOEST, *Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse Necropool*, Antwerpen, Erfgoedcel, 2005

²⁰ J. BUERMANS, *Schoonselhof, korte geschiedenis*, (s.d.), op de website van de Antwerpse begraafplaatsen, <http://www.antwerpsebegraafplaatsen.be/>, geraadpleegd op 23 april 2009

²¹ S. DIELEN, *Wandelen van Sconsele tot Schoonselhof*, Antwerpen, Stad Antwerpen, 2000

²² L. VAN SANTVOORT, *Negentiende-eeuwse grafmonumenten op de Brusselse begraafplaatsen. Tussen pronkerig individualisme en levensbeschouwelijk idealisme*, in: *Religie en dood. Momentopnamen uit de geschiedenis van de westerse omgang met de dood*, Kapellen, Pelckmans, 2004, p 87-113

²³ W. MEIJER, *Begraafplaatsen als cultuurbezit*, Utrecht, Terebinth, 1992

Emile Janlet te verklaren.²⁴ Hierdoor raadpleegde ik ook het artikel ‘*Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*’ van Marcel Celis. Dit artikel werd gepubliceerd in het tijdschrift ‘*Monumenten en Landschappen*’.²⁵ Een zeer informatieve website omtrent funeraire symboliek is ‘Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen’. Deze website heeft alle iconografie geordend per soort, zoals beroep, geloof en vegetatie. Deze website is zeer nuttig voor het verklaren van iconografie en is dus een ware aanrader.²⁶

Daarnaast raadpleegde ik talloze keren het boek ‘*Bouwkundige termen, Verklarend woordenboek van de Westerse architectuur- en bouwhistorie*’ van de auteur Janse Haslinghuis. Dit boek hielp mij om architecturale elementen op een correcte manier te benoemen.²⁷

De literatuur reikte geen nieuwe gegevens aan omtrent het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet, maar was wel een interessant hulpmiddel om mijn onderzoek aan te vullen en er een logisch geheel van te maken zodat ik het kon inpassen in een groter referentiekader, zoals het volledige funeraire oeuvre van Charles Emile Janlet, de evolutie in het begraven en in de grafkunst, de toenmalige traditie omtrent funeraire monumenten, enzovoort. Verschillende boeken hielpen mij ook een beeld te vormen rond Charles Emile Janlet als mens en als architect.

1.2.2. Geschreven, onuitgegeven bronnen

Voor mijn onderzoek was de raadpleging van twee licentiaatsverhandelingen van zeer groot nut. Een eerste thesis die ik raadpleegde was ‘*Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*’. Deze licentiaatsverhandeling werd gemaakt door studenten van de vakgroep architectuur van de Sint-Lucashogeschool WENK te Brussel. Deze thesis handelt over Charles Emile Janlet en had vooral als doel om een algemeen beeld te scheppen van Charles Emile Janlet als architect en een inventaris te realiseren van zijn volledige oeuvre (Bijlage XIX). Daarnaast werd Janlet ingekaderd binnen de toenmalige architecturale wereld en zijn rol binnen de neo-Vlaamse renaissance. Zijn funerair oeuvre verdween evenwel naar de achtergrond. In de inventaris werd wel vermelding gemaakt van enkele grafmonumenten, maar er werd niet dieper op ingegaan. Deze thesis kon voor mij dus enkel dienst doen om een beeld te vormen van Janlet als architect en om een breder referentiekader te scheppen van diens funeraire architectuur.²⁸

²⁴ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996

²⁵ M. CELIS, ‘*Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*’, in : *Monumenten en landschappen*. Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1

²⁶ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 2 december 2008

²⁷ H. JANSE, *Bouwkundige termen, Verklarend woordenboek van de Westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, Primavera Pers, 2005

²⁸ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984)

De tweede thesis die ik raadpleegde en die enigszins haar nut bewees gedurende mijn onderzoek was de thesis ‘*Grafmonumenten door de stad Antwerpen overgebracht naar de nieuwe stedelijke begraafplaats Schoonselhof*’ van Anne-Mie Havermans. Deze thesis behandelde de overbrenging van verscheidene grafmonumenten van de Antwerpse stedelijke begraafplaats van het Kiel naar de begraafplaats van het Schoonselhof. Aangezien Charles Emile Janlet een grafmonument voor de familie Charles Van de Vin ontworpen had voor de stedelijke begraafplaats van het Kiel en omdat dit grafmonument vermoedelijk was overgebracht naar de begraafplaats van het Schoonselhof, nam ik tevergeefs aan dat er mogelijk informatie van dit funerair monument was opgenomen in deze thesis. Deze licentiaatsverhandeling beschreef wel de geschiedenis en het uitzicht van de voormalige stedelijke begraafplaats van het Kiel wat bijdroeg tot een korte bespreking van deze begraafplaats en mij een groter referentiekader gaf voor de ontwerptekeningen van dit grafmonument.²⁹

Een andere inventaris van het oeuvre van Charles Emile Janlet wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De inventaris A151 is echter veel beperkter uitgewerkt dan de inventaris van de thesis over Charles Emile Janlet. De inventaris in het Rijksarchief omschrijft zeer bondig de inhoud van elke map in het fonds van Charles Emile Janlet. Vaak werd de vermelding van ontwerpen van funeraire monumenten achterwege gelaten.³⁰

Een volgende onuitgegeven bron vond ik terug in het stadsarchief van Elsene en de plaatselijke archieven van de Brusselse begraafplaats van Evere en van het kerkhof van Laken. Deze dossiers bevatten documenten met betrekking tot de aanvraag, aankoop en toestemming van een perceel op de betreffende begraafplaats of kerkhof. Daarnaast zitten er nog documenten in de dossiers waarin familieleden de opening van de grafkelder aanvragen. Indien de concessie van het funerair monument verlengd werd, werden deze documenten ook opgenomen in dit dossier.

In het stadsarchief van Brussel was het mogelijk om bewaarde doodsbrieven van voormalige inwoners van Brussel te raadplegen. Aangezien het rond de eeuwwisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw nog niet steeds de gewoonte was om doodsbrieven te maken naar aanleiding van de dood van een familielid, is het resultaat van deze zoektocht zeer beperkt. Men stelde meestal enkel doodsbrieven op voor mannen die een zeer belangrijke en vooraanstaande functie uitoefenden.³¹

²⁹ A.-M. HAVERMANS, *Grafmonumenten door de stad Antwerpen overgebracht naar de nieuwe stedelijke begraafplaats Schoonselhof* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000)

³⁰ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, inventaris, A 151

³¹ Brussel, Stadsarchief, doodsbrieven

1.2.3. Iconografische of beeldende bronnen

Het fundament van mijn onderzoek naar de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet vormde het fonds van deze architect, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. In dit fonds worden de ontwerptekeningen van het gehele oeuvre van Charles Emile Janlet bewaard, waaronder ontwerpen van funeraire monumenten.³² Deze ontwerptekeningen werden ook op microfilm vastgelegd³³ en daarnaast is er een overzichtsinventaris opgesteld van deze ontwerpen.³⁴ Voor het inventariseren van de funeraire ontwerpen hanteerde ik een zelf samengestelde archieffiche. Van elke ontwerptekening maakte ik een foto en vulde ik de archieffiche in. De foto met bijbehorende fiche werd genummerd en gerangschikt per opdrachtgever. Telkens vermeldde ik de bron van het ontwerp. Daarnaast gaf ik aan wie de opdrachtgever, architect en steenkapper was, indien deze vermeld werden. Ik maakte vervolgens nota van de stijl en de typologie van het ontworpen grafmonumenten. Daarna noteerde ik het tekenmateriaal en de aangegeven afmetingen of schaalvermeldingen. Ik nam ook nota van de geschreven tekst bij de ontwerpen, om latere problemen omtrent leesbaarheid te voorkomen. Tot slot nam ik nota van wat er op de ontwerptekening te zien was, zoals een perspectiefzicht, vooraanzicht, plattegrond en dergelijke meer (Bijlage XX).

Vervolgens raadpleegde ik ook het archief van steenkapper Emile Beernaert. Dit archief wordt bewaard in het funerair museum van de vzw Epitaaf te Laken. Dit museum is ondergebracht in de woning en het atelier van de drie generaties steenkappers Salu en is gelegen naast de hoofdingang van het kerkhof van Laken op het Onze-Lieve-Vrouwvoorplein. Het archief van Emile Beernaert bestaat uit ontwerptekeningen van zijn hand. De bedoeling was om ontwerpen van funeraire monumenten te zoeken die er zouden op wijzen dat Janlet deze liet uitvoeren door Emile Beernaert. Helaas vond ik geen tekeningen in dit archief van funeraire monumenten die werden ontworpen door Charles Emile Janlet.³⁵

Ik maakte ook gebruik van het modelboek '*Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc.*', dat samengesteld werd door Jules Fonteyne, om de funeraire architectuur die werd ontworpen door Charles Emile Janlet in een ruimer referentiekader te plaatsen. Hierdoor was ik in staat om het belang van Janlet als funerair architect te onderlijnen, aangezien zijn ontwerpen werden opgenomen tussen ontwerpen van succesvolle en gerenommeerde architecten als Henri Beyaert en Pierre-Victor Jamaer. Daarnaast bood het mij een referentiekader om een vergelijking te maken tussen het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet en de toenmalige gangbare funeraire trends.³⁶

³² Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, 1936/596

³³ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, Microfilms 3016-3063

³⁴ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, inventaris, A 151

³⁵ Laken, Funerair museum van de vzw Epitaaf, *Archief van de steenkapper Emile Beernaert*

³⁶ J. FONTEYNE, *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc.*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889

1.2.4. Mondelinge bronnen

Het was zeer nuttig om gesprekken te hebben met lokale deskundigen. Doorheen mijn onderzoek naar de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet werd ik geconfronteerd met een enorme hoeveelheid aan lokale interesse. In Serville bracht een interview met mevrouw Pignolet mij zeer interessante informatie op omtrent het funerair monument van de familie Adolphe Joseph Ghislain Stoclet.

In Soignies interviewde ik mevrouw Jacqueline Slotte die zich ook heel erg interesseert in funerair erfgoed, onder andere het grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz.

In Jodoigne kwam ik in contact met de heren Crèvecoeur en Crikeler. De heer Crèvecoeur is voorzitter van de lokale heemkundige kring en interesseert zich in de familie Defoër en voornamelijk in de biografie en het grafmonument van Hector Defoër. De heer Crikeler is conservator van de begraafplaats van Jodoigne.

In de Franse gemeente Morfontaine interviewde ik de heer José Pluvinet. Hij is adjunct-burgemeester van Morfontaine. Deze man koestert een zeer grote interesse voor de familie Thiéry en vooral voor de opdrachtgever van de lokale grafkapel, François Thiéry.

In Péruwelz nam ik contact op met de schepen van cultuur, de heer Dimitri Kajdanski. Hij heeft als archeoloog en kunstwetenschapper een passionele interesse in het lokale funerair erfgoed. Hij kon mij dan ook zeer veel vertellen over de familie Baugnies-Boël en de begraafplaats van Péruwelz, waardoor hij een grote meerwaarde kon geven aan dit onderdeel van mijn thesis.

1.2.5. Monumentale bronnen

De monumentale bronnen die gebruikt werden in deze thesis zijn de gerealiseerde grafmonumenten die werden ontworpen door Charles Emile Janlet. Deze grafmonumenten waren terug te vinden op de begraafplaats van Elsene, Evere, het Schoonselhof en het kerkhof van Laken. Daarnaast zijn er ook monumentale bronnen terug te vinden doorheen geheel Wallonië, zoals onder andere Soignies, Bonlez en Péruwelz. Er is daarnaast nog één funerair monument op de begraafplaats van het Schoonselhof te Antwerpen en op de begraafplaats van Morfontaine in Frankrijk. Voor het onderzoek dat ik uitvoerde op deze monumentale bronnen hanteerde ik de veldwerkfiche van de vzw Epitaaf. Deze fiches geven telkens een zeer gedetailleerd beeld van elk grafmonument dat werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Elke fiche bespreekt telkens in de eerste plaats de situering, toestand en schaal van het grafmonument. Daarna volgt een bespreking van de epigrafie, heraldiek, typologie en iconografie. Hierbij wordt zeer uitgebreid ingegaan op de architecturale beschrijving van het grafmonument en zijn iconografische geladenheid. Tenslotte werd plaats gereserveerd voor de administratieve gegevens, de gegevens van de begraven personen en archiefdocumenten. Deze veldwerkfiches dienden als basis voor het uitschrijven van het deel over de funeraire monumenten van Charles Emile Janlet.

2. Korte biografie van Charles Emile Janlet en overzicht van de hoogtepunten van zijn oeuvre

2.1. Biografie van Charles Emile Janlet

Charles Emile Janlet werd geboren op 1 januari 1839³⁷ in de Hospitaalstraat te Brussel. Hij was de zoon van Félix Janlet en Caroline Christiaens. Félix Janlet was actief als plafonneur-architect en was onder andere tijdens de periode van 15 mei 1843 en 1 januari 1851 de stagemeeester van Henri Beyaert³⁸ (1823-1894).³⁹ Men kan dus stellen dat Charles Emile Janlet opgroeide in een wel heel architecturaal en artistiek milieu (Bijlage XXI).

Charles Emile Janlet bereidde zich voor op zijn roeping als architect door tussen 1853 en 1856 tekenlessen te volgen aan de Ecole des Beaux-Arts te Brussel. Door het volgen van dergelijke lessen onderging hij een klassieke vorming. Tijdens deze opleiding, van 1854 tot 1856, was hij ook actief in het atelier van Henri Beyaert.⁴⁰ Gedurende deze periode onderging hij nog geen daadwerkelijke invloed van Henri Beyaert, aangezien deze laatste zich nog maar pas had gevestigd als zelfstandig architect. Na de confrontatie met de praktijk volgde Charles Emile Janlet een driejarige architectuurstudie waarna hij tot in 1866 bleef werken in het bureau van zijn vader, Félix Janlet. Het was pas in 1868 dat Charles Emile Janlet een eerste ontwerptekening realiseerde onder zijn naam: de woning van de heer Washer in de Louizalaan te Elsene. Gedurende deze periode werkte hij in volledige anonimiteit. In 1869, een jaar na de dood van zijn vader, huwde Charles Emile Janlet met Anna Van Keerberghen. Zij kregen drie zonen, Charles-Félix, Henri-Léon en Paul-Henri Janlet.⁴¹ Zijn doorbraak als architect kwam er door zijn deelname aan de wedstrijd voor de aanleg van de nieuwe lanen te Brussel. Deze wedstrijd werd georganiseerd door 'L'administration communale de Bruxelles'. Voor deze deelname werd hij in 1875 bekroond met de tweede prijs voor zijn ontwerp van de 'Café de la Bourse' op de hoek van het Beursplein en de Anspachlaan. Daarnaast ontving hij de derde prijs voor zijn ontwerp van de 'Magasins Verboeckhaven' op het de Brouckèreplein 19.⁴²

³⁷ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 34

³⁸ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 8

³⁹ H. STYNEN, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten –en landschapszorg in België 1835 – 1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998, p. 346

⁴⁰ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op. cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 8

⁴¹ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 9

⁴² Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 10

Charles Emile Janlet was onder andere de stagemeester van bekende architecten als Jean Baes,⁴³ Franz De Vestel⁴⁴ en Eugène Dhuicque, de zoon van Henri Beyaert.⁴⁵

Een vooraanstaand Brussels architect zoals Charles Emile Janlet behoorde tot diverse hoogaanziende verenigingen, societés en commissies. Hij vervulde een lidmaatschap bij de Koninklijke Commissie voor Monumenten sinds 1886.⁴⁶ In 1889 werd hij benoemd tot Officier van het Erelegioen. Charles Emile Janlet werd op 9 januari 1896⁴⁷ lid van de Classe des Beaux-Arts de l'Académie Royale de Belgique.⁴⁸ In 1918 werd hij zelfs ondervoorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen.⁴⁹ In 1911 werd hij benoemd tot commandeur van de Leopoldsorde. In datzelfde jaar werd hij lid van de Société Centrale d'Architecture de Bruxelles, sectie kunst en archeologie. Door het hoge aanzien dat Charles Emile Janlet genoot als architect werd hij verkozen tot jurylid van de wedstrijd voor het ontwerp van de bronzen ingangspoort van het Brusselse justitiepaleis.⁵⁰ Daarnaast was hij ook lid van het S.C.A.B..⁵¹

Charles Emile Janlet overleed op 14 september 1918⁵² ten gevolge van een embolie.⁵³ De gegevens over zijn architectenbureau zijn tot op de dag van vandaag zeer onduidelijk. Charles Emile Janlet heeft een zeer omvangrijk en verscheiden architecturaal oeuvre gerealiseerd. Vermoedelijk was zijn architectenbureau dan ook van aanzienlijke omvang.⁵⁴ In 1921 werden zijn ontwerpen geschonken aan het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Hedentendage is het Fonds van Charles Emile Janlet nog steeds raadpleegbaar in dit archief.⁵⁵ Het was de uitdrukkelijke wens van de architect zelf, dat zijn persoonlijk archief pas raadpleegbaar zou worden vanaf 1971, vijftig jaar na de donatie.⁵⁶

⁴³ G. DE HENS, V.G. MARTINY, *Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. Une école d'architecture, des tendances. 1766-1991*, Brussel, G. De Hens, 1992, p. 17

⁴⁴ Ibid., Brussel, G. De Hens, 1992, p. 29

⁴⁵ Ibid., Brussel, G. De Hens, 1992, p. 166

⁴⁶ Ibid., Brussel, G. De Hens, 1992, p. 16

⁴⁷ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op.cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 15

⁴⁸ G. DE HENS, V.G. MARTINY, *Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. Une école d'architecture, des tendances. 1766-1991*, Brussel, G. De Hens, 1992, p. 34

⁴⁹ A. GOSSE, *Poelaert en zijn tijd* (tent. cat.), Brussel (Institut Supérieur d' Architecture Victor Horta), 1980, p. 367

⁵⁰ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op. cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 16

⁵¹ G. DE HENS, V.G. MARTINY, *Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. Une école d'architecture, des tendances. 1766-1991*, Brussel, G. De Hens, 1992, p. 34

⁵² H. STYNEN, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten –en landschapszorg in België 1835 – 1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998, p. 367

⁵³ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op. cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 15

⁵⁴ Ibid., (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 16

⁵⁵ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Fonds Charles Emile Janlet*

⁵⁶ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 16

2.2. Architectuurvisie van Charles Emile Janlet

Charles Emile Janlet genoot een klassieke opleiding waardoor hij in het begin van zijn carrière als architect vooral klassiek geïnspireerde ontwerpen realiseerde.⁵⁷ Deze systematische toepassing van achttiende-eeuwse, klassieke vormelementen is een conservatieve houding die hij overgenomen heeft van zijn vader Félix Janlet.⁵⁸ Een dergelijke klassieke architecturale vormgeving is te zien in de woning van de familie Stoclet in de Louizalaan nummer 79.⁵⁹ Deze woning werd in 1871 ontworpen door Charles Emile Janlet (Foto 22).⁶⁰

Na verloop van tijd maakt hij zich los van zijn klassieke opleiding en gaat de klassieke vormtaal combineren met het renaissance-verleden in onze streken.⁶¹ Hierbij stuit hij op een probleem bij het combineren van beide zeer uiteenlopende stijlen. Charles Emile Janlet wil de monumentaliteit van het classicisme combineren met de pittoreskheid van de neo-Vlaamse renaissance.⁶² Dergelijke combinatie is onder andere op te merken in het woonhuis van P. Dansette in de Charleroiesteeweg te Brussel (1888-1889).⁶³

Zijn architecturaal oeuvre evolueert daarna naar een persoonlijke interpretatie en toepassing van zestiende- en zeventiende-eeuwse renaissance-architectuur in onze streken. Door deze evolutie wordt hij meegerekend tot één van de baanbrekers van de neo-Vlaamse renaissance. De toepassing van deze stijl is onder andere op te merken in een woning in de Eendrachtstraat 58 te Brussel die gerealiseerd werd naar zijn ontwerpen (Foto 23).⁶⁴ Charles Emile Janlet hanteert een grote diversiteit aan Belgische bouwmaterialen in zijn architecturale realisatie.⁶⁵ Dit gebruikt hij op een zichtbare manier om de kleur, textuur en duurzaamheid van de materialen ten volle tot zijn recht te laten komen.⁶⁶ Hierdoor bekomt de architect een maximum aan pittoreskheid. Dit gebruik komt voor bij de voornaamste aanhangers van de neo-Vlaamse renaissance, waardoor ze erin slagen om de Belgische markt van bouwmaterialen te beschermen in

⁵⁷ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 13

⁵⁸ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 12

⁵⁹ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 13

⁶⁰ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris, p. 130

⁶¹ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 13

⁶² Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 126

⁶³ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris

⁶⁴ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 13

⁶⁵ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 45

⁶⁶ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 45

tijden van crisis (jaren 70 van de negentiende eeuw).⁶⁷ Charles Emile Janlet neemt vaak niet enkel voldoening met het ontwerpen van een façade. Vaak neigen zijn realisaties naar een gesamtkunstwerk.⁶⁸

De neo-Vlaamse renaissance laat zich kenmerken door een teruggrijpen naar de renaissance van de zestiende en zeventiende eeuw in onze streken.⁶⁹ Dit teruggrijpen naar het renaissance-verleden gebeurt vooral in de periode tussen 1830 en 1930.⁷⁰ In de beginperiode werd deze stijl enkel toegepast op luxe-gebruiksvoorwerpen zoals meubilair. Daarna won het aan populariteit, waardoor het werd toegepast op het volledige interieur,⁷¹ om dan uiteindelijk zijn toepassing te krijgen in het architecturaal domein. Gedurende de jaren 40, 50 en 60 van de negentiende eeuw werd het enkel toegepast als een omhulling van een moderne structuur⁷² die tegemoet komt aan de functies, eisen en technieken van de moderniserende maatschappij.⁷³

Het was pas vanaf de jaren 1870 dat Janlet actief was als propagandist van de neo-Vlaamse renaissance. Naar de eeuwwisseling toe en vooral erna ging men over tot de commercialisatie en de hiermee ook gepaard gaande prefabricatie van de decoratieve elementen van de neo-Vlaamse renaissance. Hierdoor ging het karakter van de stijl grotendeels verloren.⁷⁴

Gebouwen die werden uitgevoerd in de neo-Vlaamse renaissancestijl werden voor het merendeel gerealiseerd in opdracht van liberaal geörienteerde personen⁷⁵ die behoorden tot de bemiddelde middenklasse. Hierdoor bestaat het oeuvre van Charles Emile Janlet vooral uit de bouw, verbouwing en restauratie van herenhuizen en kastelen.⁷⁶ Daarnaast werd de stijl vooral gepropageerd als een nationale en eigentijdse stijl om het imago van België als onafhankelijke staat te beklemtonen.⁷⁷ Deze stijl werd naast Charles Emile Janlet ook gehanteerd door andere vooraanstaande architecten zoals J.J. Van Ysendijck,

⁶⁷ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 46

⁶⁸ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 125

⁶⁹ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 32

⁷⁰ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 35

⁷¹ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 36

⁷² Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 37

⁷³ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 42

⁷⁴ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 39

⁷⁵ H. STYNEN, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten –en landschapszorg in België 1835 – 1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998, p. 163

⁷⁶ A. VAN LOO, *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 367

⁷⁷ H. STYNEN, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten –en landschapszorg in België 1835 – 1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998, p. 163

Henri Beyaert,⁷⁸ Jean Baes en Joseph Naert.⁷⁹ Deze architecten vertonen onderling een zekere vormelijke architecturale overeenkomst, maar daarnaast is er ook sprake van een grote verscheidenheid op basis van de persoonlijke voorkeur van de architect en de genius loci.⁸⁰ Door deze ideologische achtergrond qua stijl werd elke invloed van de Franse vormentaal geweigerd.⁸¹ Na 1900 ging deze ideologische achtergrond van de stijl verloren.⁸²

Charles Emile Janlet heeft zowel projecten gerealiseerd met behulp van traditionele massieve constructietechnieken als met moderne constructietechnieken die gebruik maakten van skeletbouw in staal of gietijzer.⁸³

⁷⁸ H. STYNEN, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten –en landschapszorg in België 1835 – 1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998, p. 177

⁷⁹ A. GOSSE, *Poelaert en zijn tijd* (tent. cat.), Brussel (Institut Supérieur d' Architecture Victor Horta), 1980, p. 231

⁸⁰ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 124

⁸¹ A. GOSSE, *Poelaert en zijn tijd* (tent. cat.), Brussel (Institut Supérieur d' Architecture Victor Horta), 1980, p. 231

⁸² F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 41

⁸³ *Ibid.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 80

2.3. Hoogtepunten van het oeuvre van Charles Emile Janlet

Charles Emile Janlets oeuvre is zeer omvangrijk. Het laat zich dan ook kenmerken door een variëteit in stijl en typologie. Doorheen geheel België werden woningen voor de bemiddelde middenklasse ontworpen door Charles Emile Janlet. Daarnaast hield hij zich ook bezig met verbouwingen en interieurs. In sommige van zijn projecten neigde hij naar een gesamt-kunstwerk. Eerder werd al de evolutie in zijn stijl besproken. Zijn oeuvre laat zich daarnaast ook kenmerken door een grote verscheidenheid aan typologieën. Charles Emile Janlet realiseerde niet alleen woningen, maar ook scholen, ziekenhuizen, musea, stations, monumenten en funeraire architectuur.⁸⁴

Driemaal was er een realisatie van Charles Emile Janlet aanwezig op een tentoonstelling. Er werd een modeleetskamer naar diens ontwerp tentoongesteld op de 'Exposition Nationale des Arts Industriels' (1874).⁸⁵ Enkele jaren later gaf de Belgische regering Charles Emile Janlet de opdracht om het Belgisch paviljoen op de wereldtentoonstelling van 1878 te Parijs te ontwerpen. Hierbij werd alles verwezenlijkt in Belgische bouwmaterialen. Het neo-Vlaamse-renaissance paviljoen moest maximaal het imago van de Belgische staat uitstralen.⁸⁶ Tenslotte vertegenwoordigde Janlet opnieuw België op de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1889.⁸⁷

Charles Emile Janlet ontwierp het Anspachmonument te Brussel in samenwerking met beeldhouwer Dillens. Deze monumentale fontein werd op 22 augustus 1897 ingehuldigd op het de Brouckèreplein.⁸⁸ Daarnaast werden nog verscheidene sculpturale elementen aangebracht zoals onder andere een borstbeeld van Anspach in een medaillon, een hoogrelief en geëmailleerde wapenschilden.

Architect Charles Emile Janlet ontwierp heel veel woningen in geheel België, maar er is vooral een hoge concentratie van zijn woningen in Brussel. Hij ontwierp onder andere in 1883 een woning in de Eendrachtsstraat nummer 58 te Elsene (Foto 23).⁸⁹ Daarnaast ontwierp hij een woning voor Adolphe Ghislain Joseph Stoclet in de Louizalaan 79 te Elsene (Foto 22). Deze woning is qua stijl te situeren in zijn beginperiode waarbij hij nog sterk vasthield aan de klassieke vormtaal.⁹⁰ Hij ontwierp ook de woning van de beeldhouwer en schilder Degroot in de Louizalaan (Bijlage XXII). Deze woning en

⁸⁴ Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Fonds Charles Emile Janlet*, inventaris

⁸⁵ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op. cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 40

⁸⁶ G. DREZE, O. GILBART, F. MELOTTE, A. TILMANT, L. VANDENSCHILDE, P. VERHAEGEN, *Le livre d'or de l'Exposition universelle et internationale de 1905. Histoire complète de l'Exposition de Liège*, Luik, Aug. Bénard, 1906, p. 204

⁸⁷ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op. cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 11

⁸⁸ J. VAN LENNEP, *Standbeelden en monumenten van Brussel voor 1914*, in: *De beelden van Brussel*, Antwerpen/Brussel, Pandora/Galerij Patrick Derom, , 2000, p. 10

⁸⁹ G. DE HENS, V.G. MARTINY, *Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. Une école d'architecture, des tendances. 1766-1991*, Brussel, G. De Hens, 1992, p. 34

⁹⁰ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op. cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 13

atelier in neo-Vlaamse renaissancestijl is te situeren in de derde en laatste periode van de stijlevolutie die Charles Emile Janlet onderging.⁹¹ Dit zijn slechts enkele voorbeelden van woningen die door hem werden ontworpen.

Charles Emile Janlet ontwierp en restaureerde verschillende kastelen, zoals het Kasteel de Marlagnes in Wépion(1865).⁹² Hierbij werd een hoofdzakelijk eclectische vormentaal gecombineerd met neo-Vlaamse renaissance-motieven.⁹³ Daarnaast was hij verantwoordelijk voor de restauratie van het kasteel van Bornhem⁹⁴(in samenwerking met Henri Beyaert),⁹⁵ Jodoigne (Bijlage XXIII),⁹⁶ Bensaël (1910) en Walzin. Daarnaast realiseerde hij het kasteel van Ostemerée in opdracht van de graaf de Ribeaucourt en zijn echtgenote Laure Stoclet. Het kasteel werd voltooid in 1914 en bevond zich op het domein van voormalig kasteel (Bijlage XXIV).⁹⁷

De eigentijdse materialen en technieken werden in verschillende ontwerpen van Charles Emile Janlet toegepast. Er werd onder andere ijzer gebruikt bij de realisatie van het station van Mechelen en de zuidelijke vleugel van het Museum voor Natuurlijke Historie in het Leopoldspark te Brussel.⁹⁸ Het station van Mechelen is uitgerust met een metalen vakwerkstructuur. Het gebouw straalt een grote soberheid uit.⁹⁹ De zuidelijke vleugel van het Museum voor Natuurlijke Historie (1898-1905)¹⁰⁰ is een zeer monumentaal gebouw en is voorzien van zeer grote raampartijen.¹⁰¹

Daarnaast ontwierp Charles Emile Janlet nog verscheidene openbare gebouwen. Hieronder kan onder andere de gemeenteschool op het Anneessensplein te Brussel gerekend worden. Dit gebouw werd gerealiseerd in 1879.¹⁰² De neo-Vlaamse renaissance werd gehanteerd als een visueel omhulsel van het gebouw.¹⁰³

⁹¹ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 56

⁹² Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris, p. 138

⁹³ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 40

⁹⁴ H. STYNEN, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten –en landschapszorg in België 1835 – 1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998, p. 366

⁹⁵ G. DE HENS, V.G. MARTINY, *Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. Une école d'architecture, des tendances. 1766-1991*, Brussel, G. De Hens, 1992, p. 34

⁹⁶ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op. cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 13

⁹⁷ G. DE HENS, V.G. MARTINY, *op. cit.*, Brussel, G. De Hens, 1992, p. 34

⁹⁸ H. STYNEN, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten –en landschapszorg in België 1835 – 1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998, p. 366

⁹⁹ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op. cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 15

¹⁰⁰ G. DE HENS, V.G. MARTINY, *op. cit.*, Brussel, G. De Hens, 1992, p. 34

¹⁰¹ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *op. cit.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 15

¹⁰² Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 41

¹⁰³ Ibid. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 42

3. Het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet

3.1. De grafmonumenten op de Brusselse begraafplaats van Brussel te Evere

3.1.1. Korte bespreking van de begraafplaats van Brussel te Evere

De begraafplaats van Brussel is gelegen op het grondgebied van Evere. De hoofdingang van deze begraafplaats is gelegen langs de Avenue du Cimetière de Bruxelles. De huidige conservator is Jean-Paul Devriese.

In de tweede helft van de negentiende eeuw groeide het besef dat de begraafplaatsen in Sint-Gillis, Sint-Joost-ten-Noode en Sint-Jans-Molenbeek te klein waren geworden¹⁰⁴ en een permanent gevaar vormden voor de collectieve gezondheid. In 1874 zag men drie mogelijke oplossingen. Een eerste oplossing was het aankopen van een terrein van vijftien hectare op het grondgebied van Evere. Het probleem bij deze optie was dat minimum de helft van de oppervlakte ingenomen zou worden door lanen, waardoor er weinig oppervlakte overbleef voor de eigenlijke grafmonumenten. Een ander voorstel hield in dat de stad Brussel twee begraafplaatsen zou kopen, een voor de benedenstad en een ander voor de bovenstad. Later verliet men deze optie.¹⁰⁵ Een laatste mogelijkheid was het plaatsgebrek opvangen door middel van graf galerijen. Omtrent dit voorstel besliste men om eerst de resultaten van de graf galerijen op het kerkhof van Laken af te wachten. Op 2 juni¹⁰⁶ 1874 ging de stad Brussel over tot de aankoop van een stuk grond van 30 hectare langs de Leuvensesteenweg. Deze beslissing gebeurde op aandringen van de Hoge Raad van Openbare Hygiëne.¹⁰⁷ De aankoop werd op 25 juni 1874 goedgekeurd door een koninklijk besluit.¹⁰⁸ Door deze aankoop is het de stad Brussel die verantwoordelijk is voor het beheer van de begraafplaats en het verlenen van de concessies.¹⁰⁹ Op 15 mei 1877 worden de kerkfabriek op de hoogte gesteld van de aankoop van de grond op het grondgebied van Evere en de sluiting van de kerkhoven, met inbegrip van het joodse en protestantse kerkhof. Op 6 augustus 1877 worden de ingrepen openbaar gemaakt.¹¹⁰ De plechtige inhuldiging van de nieuwe Brusselse begraafplaats vond plaats op 15 augustus 1877 en werd voltrokken door de

¹⁰⁴ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 18

¹⁰⁵ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 23

¹⁰⁶ Ibid., Brussel, s.n., 1991, p. 24

¹⁰⁷ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 18

¹⁰⁸ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 24

¹⁰⁹ Ibid., Brussel, s.n., 1991, p. 20

¹¹⁰ Ibid., Brussel, s.n., 1991, p. 24

liberaalgezinde burgemeester Jules Anspach.¹¹¹ De nieuwe begraafplaats van Brussel werd vaak door liberalen gekozen als laatste rustplaats, maar ook katholieken kochten hier vaak een perceel aan. Een gedeeltelijke oplossing voor het conflict tussen kerk en liberalen omtrent de kerkhoven was het wijden van een individueel persoon. Hierbij moest de aankoper van de concessie betalen voor het wijden, waardoor de armen vrijwel gedoemd werden om begraven te worden in ongewijde grond aangezien ze het zich niet konden permitteren om een priester te betalen.¹¹² Op donderdag 16 augustus 1877 werd de eerste persoon begraven op de Brusselse begraafplaats.¹¹³ Vanaf 28 juli 1879 ging men over tot de overbrenging van vele funeraire monumenten die oorspronkelijk waren gerealiseerd op de te sluiten kerkhoven. Families die een eeuwigdurende concessie hadden aangekocht voor hun grafmonument, konden hun grafmonument laten overbrengen op kosten van de stad. Mensen die echter niet beschikten over dergelijke vergunning, moesten, indien ze een overbrenging wensten, betalen voor de transfert. Een voorwaarde die verbonden was aan dit laatste geval, was dat ze vervolgens een eeuwigdurende concessie aankochten op de Brusselse begraafplaats te Evere. Gedurende de periode 1879 tot 1888 werden 900 funeraire monumenten overgebracht naar de nieuwe begraafplaats.¹¹⁴ De Brusselse stad ondervond een grote bevolkingsgroei waardoor de aankoop van een aansluitend terrein van elf hectare, veertien are en eenendertig centiare zich opdrong.¹¹⁵ In 1889 werd een nieuw rondpunt aangelegd op de begraafplaats. In 1971 ging men over tot de bouw van een columbarium waarin urnes kunnen bewaard worden en een perk voor het uitstrooien van de as.¹¹⁶ Momenteel heeft de begraafplaats van Brussel te Evere een oppervlakte van 38 hectare. De begraafplaats is nog steeds in gebruik en er zijn nog steeds bijzettingen in de bestaande grafkelders.

De Brusselse begraafplaats te Evere werd ontworpen door landschapsarchitect Louis Fuchs¹¹⁷ en architect Victor Jamaer.¹¹⁸ Louis Fuchs werd geboren in Duitsland, maar bouwde in België vanaf 1843 zijn toonaangevende carrière als negentiende eeuws landschappelijk tuinarchitect uit. Hij werd directeur van de Brusselse plantsoendienst. In 1861 moest hij in opdracht van koning Leopold II het Leopoldspark in Oostende aanleggen.¹¹⁹ Victor Jamaer (1825-1902) studeerde in 1837 af als architect aan de Academie van Brussel. Hij werd daarna opgeleid door T.F. Suys en A. Payen en werkte mee in het atelier van J. J. Dumont. Jamaer bracht het tot hoofdarchitect van de stad

¹¹¹ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 18

¹¹² E. WITTE, J.-P. NANDRIN, E. GUBIN, G. DENECKERE, *Nieuwe geschiedenis van België, deel I, 1830-1905*, Tielt, Lannoo, 2005, p. 306

¹¹³ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 24

¹¹⁴ Ibid., Brussel, s.n., 1991, p. 25

¹¹⁵ Ibid., Brussel, s.n., 1991, p. 32

¹¹⁶ Ibid., Brussel, s.n., 1991, p. 33

¹¹⁷ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 18

¹¹⁸ S. SCHOETERS, *Vier Brusselse begraafplaatsen*, Gloucestershire, Tempus Publishing Group Ltd, 2005, p. 9

¹¹⁹ *Louis Fuchs*, (s.d.), op de website van het Europees tuinennetwerk, <http://cmsnl.eghn.org/FL2E-louisfuchs>, geraadpleegd op 24 april 2009

Brussel. Bij de talloze restauraties die hij uitvoerde liet hij zich inspireren door de visie van Viollet-Le-Duc. Hierdoor gaat hij de historische bronnen persoonlijk interpreteren en voert een hypothetische reconstructie uit op de historische gebouwen. Deze manier van werken is onder andere te zien in zijn restauratie van de gotische stadhuisgevels (1860-1896), de restauratie van de Hertogen van Brabant (1881-1890) en de restauratie van de Zwarte Toren (1888-1889). Victor Jamaer was gedurende enkele jaren lid van de Koninklijke Commissie van Monumenten. Daarnaast was hij voorzitter van de Société royale d'Arch  ologie de Bruxelles en lid van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Antwerpen.¹²⁰ Op de Brusselse begraafplaats was hij onder andere verantwoordelijk voor de gebouwen zoals de burelen, de ingangspartij (Foto 24)¹²¹ en het mausoleum van Jules Anspach.¹²² Het uiteindelijk uit te voeren plan voor de Brusselse begraafplaats was klaar in 1877.¹²³ Het hoofdconcept van deze begraafplaats was een parkaanleg. De begraafplaats laat zich kenmerken door uitgestrekte grasvelden en bospartijen. De lappen grond tussen de monumentale lanen werden ingevuld met intieme perken die omsloten werden door hagen (Foto 25). Deze perken zijn met elkaar verbonden door paden. De hoofdvorm van de begraafplaats was ovaal. Twee grote lanen die zich als loodrechten tegenover elkaar verhouden maken deel uit van de hoofdstructuur van de begraafplaats. Vanuit deze twee hoofdlanen vertrekken slingerende lanen en paden (Bijlage XXV). De Brusselse begraafplaats werd van de buitenwereld afgesloten door een rode bakstenen muur, bekroond met een band in blauwe hardsteen. Het hekwerk van de poorten aan de hoofdingang werd versierd met olijftakken en kransen met bloemen van olijfbomen (Foto 24). Er is sprake van een hiërarchie van de concessies door de formele structuur van hoofdlanen, lanen, wegen en perken. De monumenten met eeuwigdurende vergunning worden langs de rondpunten in de hoofdlanen gesitueerd. De waarde van deze monumenten wordt geschat op basis van de esthetische waarde en de monumentaliteit van het funerair monument. Daarnaast heeft het belang van de begraven personen ook invloed op de plaatsing van de grafmonumenten.¹²⁴ De Brusselse begraafplaats werd daarnaast gestructureerd door middel van diverse bouwelementen. Het was vooral Victor Jamaer die hierbij de ontwerper van dienst was. Hij was onder andere verantwoordelijk voor het ontwerp van de neo-etruskische ingangspaviljoenen, het mortuarium en de wachtcellen.¹²⁵ De bouw van de ingangspaviljoenen vond plaats in 1885.¹²⁶

¹²⁰ A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 365

¹²¹ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 18

¹²² A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 365

¹²³ S. SCHOETERS, *Vier Brusselse begraafplaatsen*, Gloucestershire, Tempus Publishing Group Ltd, 2005, p. 9

¹²⁴ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des   pitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 33

¹²⁵ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 18

¹²⁶ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des   pitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 29

Het bomenplan en de andere groenaanleg op de Brusselse begraafplaats gebeurde zeer bewust en doordacht. De argumentatie hiervoor was tweeledig. Een eerste argument was de hygiëne. De bomen saneren de bodem en bevorderen de afbraak van de lichamen en absorptie van de schadelijke stoffen die mogelijks de gezondheid kunnen schaden. Daarnaast draagt de groenaanleg in zijn totaliteit bij tot de schoonheid van de parkbegravingplaats. De bomen en beplanting doorbreken de eentonigheid van de vele funeraire monumenten en werden gekozen op basis van drie eigenschappen: ze moesten permanent groen blijven, een symbolische waarde hebben en over een hoog decoratief gehalte beschikken. Er is een verbod op het omhakken van bomen op vraag van de families, want dan zou men het parkaspect van de Brusselse begraafplaats verliezen.¹²⁷ De bomen mogen enkel omgehakt worden indien ze dood zijn of een reëel gevaar vormen voor de omgevende grafmonumenten.¹²⁸

De begraafplaats van Brussel hanteerde een vooraf opgesteld reglement om de structuur en de parkaanleg ervan te behouden. De plannen van de monumenten moesten voordat de realisatie ervan gebeurde, voorgelegd worden aan de gemeentelijke administratie. De stadsarchitect moest vervolgens de waarde van het monument schatten. Hierbij moest hij ook de duurzaamheid van de materialen en de kwaliteit van de constructie controleren. Er werden bepaalde voorwaarden verbonden aan het plaatsen van een funerair monument langs een rondpunt, hoofdlaan of laan. Het grafmonument moest minstens op een waarde van 1 000 frank geschat worden. Daarnaast moest het funerair monument minstens vier meter hoog zijn. Langs zijwegen werd de verplichte hoogte beperkt tot drie meter en zeventig centimeter. In het reglement worden geen specifieke regels vermeld omtrent de esthetiek van het funerair monument, maar de stadsarchitect schenkt toch enige aandacht aan de originaliteit en het artistieke aspect van het ontwerp.¹²⁹

De Brusselse begraafplaats te Evere weerspiegelt de hiërarchie die aanwezig is in de stad Brussel op sociaal, cultureel, economisch en intellectueel domein. De hogere sociale klassen konden een grafmonument aankopen langs de hoofdlanen en lanen van de begraafplaats. Wie echter minder goedbedeeld was, kon zich slechts een perceel veroorloven in de perken. Er is ook een dergelijke hiërarchie op te merken in het onderhoud van de funeraire monumenten.

Op deze parkbegravingplaats werden talloze bekende en betekenisvolle mensen begraven. Persoonlijkheden zoals Adolphe Quetelet (1796-1874),¹³⁰ Henri Beyaert (1823-1894),¹³¹ Joseph Naert (1838-1910),¹³² en Jules Lagae (1862-1931)¹³³ vonden hier hun laatste rustplaats

¹²⁷ Ibid., Brussel, s.n., 1991, p. 37

¹²⁸ Ibid., Brussel, s.n., 1991, p. 39

¹²⁹ Ibid., Brussel, s.n., 1991, p. 162

¹³⁰ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 20

¹³¹ Ibid., Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 21

De Brusselse begraafplaats als parkbegraafplaats is zeer goed bewaard gebleven gedurende de loop der tijden. De grafmonumenten langs de hoofdlanen en lanen bevinden zich in een uitstekende staat. In de intieme perken is er echter te spreken over verwaarlozing van vele grafmonumenten.

De Brusselse begraafplaats te Evere is sinds 6 februari 1997 beschermd als landschap. Op diezelfde datum werden 38 funeraire monumenten beschermd als monument. Dertig grafmonumenten hiervan werden gerealiseerd door of voor architecten. Tot deze 38 monumenten behoort ook het funerair monument van Jacques Louis David. Dat van René Magritte en diens echtgenote werd als monument beschermd op 21 november 2006.¹³⁴

¹³² Ibid., Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 20

¹³³ Ibid., Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 21

¹³⁴ *Monumenten en Landschappen / Beschermd erfgoed*, (15-2-2009), op de website van Irisnet, <http://www.monument.irisnet.be/nl/patrimoine/evr.htm>, geraadpleegd op 23 april 2009

3.1.2. Het grafmonument van de familie Charles Dominique Brunard (1865)

(Bijlage I en foto 1)

Gegevens over de opdrachtgever en de belangrijkste begravenen

Charles Dominique Brunard gaf in 1865 aan Charles Emile Janlet de opdracht om een grafmonument te ontwerpen voor zijn familie. Hiertoe diende hij in 1865 een aanvraag in voor een perceel met eeuwigdurende concessie op het kerkhof van het Leopoldskwartier te Brussel.¹³⁵

Charles Dominique Brunard werd geboren in het jaar 1816.¹³⁶ Met zijn eerste vrouw, van wie elke verwijzing naar haar identiteit ontbreekt, had hij twee dochters en twee zonen. Charles Dominique Brunard was koopman.¹³⁷ Toen hij overleed was hij gehuwd met Lucie Camille Françoise Van Cutsem. Na haar overlijden in 1891 werd ze bijgezet in de grafkelder.¹³⁸ Charles Dominique Brunard zelf overleed in 1865.¹³⁹ In documenten is te zien dat de goedkeuring voor de aankoop van het perceel pas in 1867 werd goedgekeurd. Vermoedelijk werd Charles Dominique Brunard op 5 mei 1885 ergens anders begraven, om dan na de constructie bijgezet te worden in de grafkelder van het grafmonument dat werd ontworpen door Charles Emile Janlet.

Naar aanleiding van de ontruiming van het kerkhof van de Leopoldswijk kocht Hubert Frédéric Brunard in 1882 een perceel aan met concessienummer 641 op de begraafplaats van Brussel te Evere. Deze concessie was eeuwigdurend. Op aanvraag van de zoon van Charles Dominique Brunard, Hubert Frédéric, werd het grafmonument ontworpen door Charles Emile Janlet, de grafkelder en de stoffelijke resten van de reeds overleden familieleden overgebracht naar het nieuwe perceel op de begraafplaats van Brussel te Evere. Deze overbrenging gebeurde op 10 september 1883. Bij de overbrenging van het grafmonument, schatte de stadsarchitect het funeraire monument op een waarde van 1420,41 frank.¹⁴⁰

Hubert Frédéric Brunard werd geboren op 9 augustus¹⁴¹ 1846. Hij was de echtgenoot van Marie Voss.¹⁴² Hij behaalde een titel van doctor in de rechten.¹⁴³ Hubert Brunard

¹³⁵ Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641

¹³⁶ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641, Epigrafie op de voorkant van de cippe, Charles Dominique Brunard

¹³⁷ *De sociale oorsprong van de Brusselse gegoede burgerij van 1914*, (s.d.), op de website van de Universiteit Gent, <http://www.flwi.ugent.be/btng-rbhc/pdf/BTNG-RBHC,%2004,%201973,%203-4,%20pp%20393-427.pdf>, geraadpleegd op 23 november 2008

¹³⁸ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.P. 01 à C.P. 912, *Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641

¹³⁹ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641, Epigrafie op de voorkant van de cippe, Charles Dominique Brunard

¹⁴⁰ Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641

¹⁴¹ *De blauwe wie is wie*, (s.d.), op de website van het liberaal archief, http://www.liberaalarchief.be/A_B.html, geraadpleegd op 21 november 2008

¹⁴² Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.P. 01 à C.P. 912, *Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641

bouwde een carrière uit als advocaat bij het Hof van Beroep.¹⁴⁴ Hij was actief als gemeenteraadslid te Brussel tussen 1881 en 1883. Tussen 22 april 1881 en 28 juni 1881 was hij schepen van Brussel. Zijn functie als Brussels senator startte op 16 april 1914 en duurde tot 1919.¹⁴⁵ Tevens was hij ridder van de Leopoldsorde¹⁴⁶ en van de orde van Charles II. Hubert Frédéric Brunard was beoordelaar en voorzitter van de sectie van het handelsrecht van de Kamer van Koophandel. Daarnaast was hij voorzitter van het Nationaal Comité en de Patriottische Liga tegen het Alcoholisme. Op 22 december 1920¹⁴⁷ overleed hij in Charleroi (Bijlage XXVI). Op 24 december 1920 werd hij bijgezet in de elfde cel.¹⁴⁸

Charles Edouard Alfred Brunard werd geboren in het jaar 1842. Hij was de zoon van Charles Dominique Brunard.¹⁴⁹ Charles Edouard was de echtgenoot van Marie Van Elewyck. Ook zij vond haar laatste rustplaats in de grafkelder.¹⁵⁰ Hij was net als zijn broer Hubert ridder van de Leopoldsorde.¹⁵¹ Charles Edouard stond in het jaar 1870 vermeld op de lijst van de hogere belastingbetalers. Hij slaagde erin om een zeer vooraanstaand burger te worden en een grote rijkdom te vergaren. In 1885 had hij eigendom in zestien verschillende gemeenten.¹⁵² Charles Edouard overleed op 10 maart¹⁵³ 1914 te Brussel.¹⁵⁴ Zijn begrafenis in de parochiekerk van Saint-Jean-Baptiste au Béguinage vond plaats om 11 uur op 13 maart 1914.¹⁵⁵ Diezelfde dag nog werd hij bijgezet in de negende grafcel van de grafkelder.¹⁵⁶

Ook beide zussen, Léonie en Dorothée Brunard, werden bijgezet in de grafkelder op de begraafplaats van Brussel.

¹⁴³ P. VAN MOLLE, *Het Belgisch parlement 1894-1969*, Ledeborg-Gent, N.V. Drukkerij Erasmus, 1969, p. 29

¹⁴⁴ Stadsarchief Brussel, *Ville de Bruxelles – archives collection Faire-part de décès*, 1920

¹⁴⁵ P. VAN MOLLE, *Het Belgisch parlement 1894-1969*, Ledeborg-Gent, N.V. Drukkerij Erasmus, 1969, p. 29

¹⁴⁶ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641, Epigrafie op de voorkant van de cippe, Hubert Frédéric Brunard

¹⁴⁷ Stadsarchief Brussel, *Ville de Bruxelles – archives collection Faire-part de décès*, 1920

¹⁴⁸ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.P. 01 à C.P. 912, *Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641

¹⁴⁹ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641, Epigrafie op de voorkant van de cippe, Charles Edouard Alfred Brunard

¹⁵⁰ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.P. 01 à C.P. 912, *Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641

¹⁵¹ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641, Epigrafie op de voorkant van de cippe, Charles Edouard Alfred Brunard

¹⁵² *De sociale oorsprong van de Brusselse gegoede burgerij van 1914*, (s.d.), op de website van de Universiteit Gent, <http://www.flwi.ugent.be/btng-rbhc/pdf/BTNG-RBHC,%2004,%201973,%203-4,%20pp%20393-427.pdf>, geraadpleegd op 23 november 2008

¹⁵³ Stadsarchief Brussel, *Ville de Bruxelles – archives collection Faire-part de décès*, 1914

¹⁵⁴ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.P. 01 à C.P. 912, *Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641

¹⁵⁵ Stadsarchief Brussel, *Ville de Bruxelles – archives collection Faire-part de décès*, 1914

¹⁵⁶ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.P. 01 à C.P. 912, *Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641

Bespreking van de ontwerptekeningen

Het fonds van Charles Emile Janlet in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bevat vijf ontwerptekeningen van het funerair monument van de familie Charles Dominique Brunard. Deze tekeningen zijn vergaard in map 42b.

Een eerste tekening in het fonds Janlet geeft een cippe weer. Op het hoofdstel van de cippe staat: 'FAMILLE DOMINIQUE BRUNARD'. Op het epigrafiepaneel staat er 'ICI REPOSENT'. Op de hoeken van het hoofdstel van de cippe werden acroteriën voorzien. Deze architecturale elementen zijn versierd met gestileerde palmetten. Het hoofdstel is bekroond met een kruis. In het midden van de zijanten is een gecanneleerde halfzuil met een zeer eenvoudig kapiteel. Net onder het kapiteel is er een haak waaraan een krans is gehangen die omwonden is met een lint. Hierboven werd op het hoofdstel een zandloper in hoogrelief met vleugels aangebracht. De onderzijde van de zuil is uitgewerkt in een voluut.

Verscheidene andere tekeningen in het fonds Janlet van het Algemeen Rijksarchief geven ook ditzelfde monument weer, al dan niet minder gedetailleerd uitgewerkt. Eén tekening in zwarte inkt op kalkpapier dat op tekenpapier is gekleefd, werd voorzien van een stempel van Charles Emile Janlet.

Daarnaast is er een tekening in map 42b van het fonds Janlet van de grafkelder van het funerair monument van de familie Charles Dominique Brunard. Dit ontwerp werd met potlood getekend op tekenpapier. Op deze tekening ontbreekt de naam van de opdrachtgever en steenkapper. De tekening is verduidelijkt door middel van vermeldingen van afmetingen, maar niet door een schaal aanduiding.¹⁵⁷

Bespreking van het grafmonument in situ

Het funerair monument van de familie Charles Dominique Brunard bevindt zich op de begraafplaats van Brussel te Evere. Het grafmonument is gelegen in perk 17 langs weg 5. Het monument is vrij goed zichtbaar, aangezien het gelegen is aan de buitenkant van het perk. Het grafmonument is vrij monumentaal van omvang en door de kleinschaligheid van de omgevende monumenten springt het nog meer in het oog.

De neoclassicistische cippe is volledig vervaardigd in blauwe hardsteen. Het perceel van de familie Brunard heeft een oppervlakte van 5,28 vierkante meter. De breedte van het monument is 220 centimeter, de diepte 270 centimeter en de hoogte 340 centimeter. Er is geen omheining rond het funerair monument van de familie Charles Dominique Brunard.

De hoeken van het hoofdstel werden voorzien van acroteriën. Deze architecturale elementen werden versierd met gestileerde palmetten. Op het hoofdstel werd een

¹⁵⁷ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Charles Dominique Brunard*, 1865

vrijstaand kruis aangebracht in blauwe hardsteen. Daarnaast is de familienaam weergegeven op het hoofdgstel. Op het hoofdgstel bevond zich een sokkel waarop oorspronkelijk een kruis stond. Aan de voorzijde van de cippe werd de epigrafie ter identificatie van de begraven personen voorzien. Op de overgang van het middengedeelte en ondergestel van de cippe zijn drie madelieven in hoogrelief. Op het onderstel van de cippe bevinden zich drie bronzen haakjes in de vorm van spijkers waarvan de kop uitgewerkt is in de vorm van madelieven. Aan elke zijkant van de cippe is een gecanneleerde halfzuil. Aan de onderzijde loopt de zuil over in een voluut. Net onder het zeer sobere kapiteel is een haakje waaraan een krans hangt. Deze krans is samengesteld uit eikendopjes. Rond de krans is er een lint gedraaid. In het midden van het hoofdgstel is een lelie in laagrelief uitgehouwen. Langs beide zijden van de voluut is er een madeliefje in hoogrelief. Op het onderstel van de sokkel werden twee bronzen haken voorzien in de vorm van spijkers. Het platte oppervlak is uitgewerkt in de vorm van madelieven. De omheining bestaat uit vier paaltjes waaraan bovenaan twee haakjes bevestigd zijn. Deze haakjes waren oorspronkelijk met elkaar verbonden met een ijzeren ketting.

De cippe van de familie Charles Dominique Brunard straalt op zichzelf kracht en standvastigheid uit. Aangezien het grafmonument werd gerealiseerd naar aanleiding van de dood van de eerste echtgenote van Charles Dominique Brunard, werden verscheidene iconografische elementen aangebracht die verwijzen naar haar overlijden. Dit is onder andere af te leiden uit de lelie die de zuiverheid en reinheid symboliseert.¹⁵⁸ Het is een traditioneel gebruik om een lelie af te beelden op een funerair monument waarin een vrouw rust. De madelieven symboliseren de ziel van de mens, de kransen de soevereiniteit en de overwinning in de liefde. Daarnaast wilden de mannelijke familieleden ook blijken van succes die ze in het leven hebben behaald, aanbrenge op het funerair monument, zoals dit blijkt uit de palmetten op de acroteriën. De palmetten en de eikendopjes van de kransen wijzen daarnaast op de overwinning op de dood.¹⁵⁹ Het kruis dat zich oorspronkelijk op het hoofdgstel bevond, toont het christelijk geloof aan van de familie Brunard.¹⁶⁰

De epigrafie van het monument werd aangebracht op de voorzijde van de cippe. De letters zijn verdiept en aangebracht in een Latijnse schriftsoort. De epigrafie op de voorzijde van de cippe werd onderverdeeld in twee kolommen. Beide kolommen zijn van elkaar gescheiden door een verticale verdiepte lijn. Het grafmonument werd niet voorzien van foto's, heraldiek of kentekens.

De constructie van de grafkelder gebeurde door het bedrijf Bougard-Dupont. Dit steenkappersbedrijf werd gesticht in 1877. Hun werkplaats was dicht bij de Brusselse

¹⁵⁸ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 203

¹⁵⁹ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org//info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 7 augustus 2008

¹⁶⁰ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 183

begraafplaats te Evere gelegen. Het grafmonument zelf bestaat uit een cippe die zich op twee lage sokkels bevindt.

Het monument is gelegen in een grasplein. Langs de vijfde laan staan er zilveresdoornen. Achter het grafmonument werd een leylandihaag aangeplant. Deze goed doordachte beplanting kadert binnen de bewuste landschappelijke aanleg van de begraafplaats.

De bewaringstoestand is vrij goed. Hier en daar zijn kleine barstjes in de blauwe hardsteen. De ijzeren ketting van de omheining is verdwenen. Waarschijnlijk werd deze verwijderd opdat deze paaltjes geen hinder zouden ondervinden van het verroestingsproces van de ketting.

De concessie van het grafmonument was oorspronkelijk een eeuwigdurende. Als gevolg van de wet van 1971 is deze concessie niet meer geldig. Sinds 1971 werd deze concessie niet verlengd. De laatste bijzetting gebeurde in 1945 toen Lucie Camille Françoise Van Cutsem hier haar laatste rustplaats vond.¹⁶¹

Het grafmonument zelf is niet beschermd. Het is echter wel gelegen in een beschermd landschap. Deze bescherming werd goedgekeurd op 6 februari 1997. Een gemeentelijke erkenning is niet van toepassing bij dit grafmonument.¹⁶²

De waarden en het belang van het funerair monument

De waarden van het grafmonument situeren zich vooral op architectuurhistorisch vlak, aangezien Charles Emile Janlet het grafmonument heeft ontworpen. Deze architect had een zeer vooraanstaande positie tussen zijn collega's. Het immateriële en bovenlokaal belang van het grafmonument wordt verkregen door de belangrijke en hoogaanzienende functies van Hubert Frédéric en Charles Edouard Brunard.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

De architecturale opbouw van het grafmonument in situ is identiek aan die van de ontwerptekeningen. De verschillen tussen beide situeren zich enkel op het vlak van de iconografie en ornamentering. Op het grafmonument in situ staat er momenteel geen kruis, wel een sokkel waarop oorspronkelijk een kruis stond. Waarschijnlijk werd dit kruis verwijderd bij de overbrenging van het grafmonument van het kerkhof van het Leopoldskwartier naar de begraafplaats van Brussel te Evere. Op de zijkant van het grafmonument werd op een ontwerptekening een gevleugelde zandloper voorzien. Deze werd bij het gerealiseerde grafmonument vervangen door een lelie. Vermoedelijk werd de opdracht voor het ontwerpen van het funerair monument gegeven naar aanleiding

¹⁶¹ Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641

¹⁶² *Monumenten en landschappen / Beschermd erfgoed*, (15-2-2009), op de website van Irisnet, <http://www.monument.irisnet.be/nl/patrimoine/evr.htm>, geraadpleegd op 6 april 2009

van de dood van de eerste vrouw van Charles Dominique Brunard. Het gebruik van het symbool van een lelie is zeer gebruikelijk bij het begraven van een vrouw, aangezien de lelie het symbool is van de zuiverheid en puurheid. Op de voorkant en de zijkanten van het grafmonument zijn op de tekeningen geen haakjes voorzien met bloemenkransen, zoals wel het geval is bij het funerair monument in situ. Voor het overige zijn de ontwerptekeningen identiek aan het grafmonument van de familie Brunard.

3.1.3. Het grafmonument van de familie Louis de Waele (1901)

(Bijlage II en foto 2)

Gegevens over de opdrachtgever en de belangrijkste begravenen

Anna, Caroline, Petronille Vanden Bulck vroeg de oorspronkelijke grafconcessie aan. De goedkeuring voor de aankoop van het perceel van 17,3958 vierkante meter met eeuwigdurende vergunning op de Brusselse begraafplaats vond plaats op 12 juni 1901. Hierbij moest er driehonderd frank per vierkante meter betaald worden aan de stad, in totaal 5 218,5 frank. Daarnaast moest er honderd frank per vierkante meter betaald worden aan de armen en armenhuizen, wat neerkomt op 1 739,5 frank en een totale kostprijs van het perceel van 6 958 frank. Het was ook Anna die de opdracht gaf aan Charles Emile Janlet om een grafmonument voor zichzelf en haar familie te ontwerpen. De aanleiding voor de bouw van het familiegrafmonument was het overlijden van haar tweede man, Louis-Philippe de Waele op 24 november 1900. Het grafmonument werd gebouwd op het concessienummer 2348. Het materiaal voor de bouw van het grafmonument kostte 8 540 frank.¹⁶³ Anna Vanden Bulck werd geboren op 16 juli 1858 in Antwerpen.¹⁶⁴ Ze was eerst gehuwd met Pierre Corneille Vanden Bulck, die overleed in 1888. Toen Anna haar man verloor in 1888 was zij slechts 30 jaar oud, terwijl Pierre Corneille Vanden Bulck reeds 78 jaar oud was. Dergelijk groot leeftijdsverschil was in de negentiende eeuw echter niet uitzonderlijk. Daarna huwde Anna met Louis de Waele.¹⁶⁵ Samen met haar echtgenoot gaf ze de opdracht aan Charles Emile Janlet om een woning te bouwen in de Louizalaan nummer 433 te Elsene, een woning die ondertussen verdwenen is.¹⁶⁶ De Louizalaan werd aangelegd vanaf de jaren 1860¹⁶⁷ en kan gesitueerd worden binnen de residentiële uitbreidings- en verfraaiingspolitiek van de negentiende eeuw.¹⁶⁸ Deze landschappelijke laan werd ontworpen door de Duitse architect Keilig¹⁶⁹ als verbinding tussen het historische centrum en het Ter Kamerenbos.¹⁷⁰ Enkel de gegoede burgerij kon het zich veroorloven hier een woning te

¹⁶³ Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Louis De Waele*, concessie 2348

¹⁶⁴ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Anna Caroline Petronille Vanden Bulck, Epigrafiepaneel uiterst rechts in het midden van het interieur van de open grafkapel

¹⁶⁵ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

¹⁶⁶ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris

¹⁶⁷ C. MIEROP, M. CAMPIOLI, E. TOONEN, *De Louizalaan* (Brussel, stad van kunst en geschiedenis, 19), Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, 1997, p. 2

¹⁶⁸ Ibid., (Brussel, stad van kunst en geschiedenis, 19), Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, 1997, p. 5

¹⁶⁹ Ibid., (Brussel, stad van kunst en geschiedenis, 19), Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, 1997, p. 7

¹⁷⁰ Ibid., (Brussel, stad van kunst en geschiedenis, 19), Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, 1997, p. 2

laten bouwen.¹⁷¹ Daarnaast gaf ze ook de opdracht om een woning te bouwen in de Charleroisesteenweg nummer 52. Deze woning bestaat vandaag nog, maar de gelijkvloerse verdieping is enigszins gewijzigd. Het gebouw heeft een zeer sobere en brede neoclassicistische gevel (Foto 26).¹⁷² De Charleroisesteenweg, grotendeels op het grondgebied van Sint-Gillis gelegen, werd aangelegd volgens het rooilijnplan van de oorspronkelijke Louizawijk en haar omgeving. Dit plan werd samengesteld door de Inspecteur Bâtisses dans les Faubourgs. De aanleg van de Charleroisesteenweg startte in 1840 op initiatief van Jean-Baptiste Jourdan en Jean-Philippe de Joncker. Beiden waren projectontwikkelaar.¹⁷³ Anna Vanden Bulck overleed op 4 juni 1954 in Nice.¹⁷⁴ Op 16 juni 1954 werd ze bijgezet in de elfde cel van de familiegrafkelder op de begraafplaats van Brussel te Elsene.¹⁷⁵

Pierre Corneille Vanden Bulck werd geboren op 8 april 1810 in Antwerpen. Zijn eerste vrouw, Colette Veyt, is samen met haar zus bijgezet in de grafkelder. Pierre overleed op 19 september 1888 in Antwerpen.¹⁷⁶ Aanvankelijk werd hij begraven op het kerkhof van Sint-Jans-Molenbeek. Door de bouw van de grafkapel in 1901, in opdracht van zijn toenmalige vrouw Anna Caroline Petronille Vanden Bulck, werd hij samen met twee andere familieleden op 21 oktober 1902 overgebracht naar de grafkelder op de begraafplaats van Brussel te Evere. Hij bevindt zich in de vierentwintigste cel van de grafkelder van de familie Louis de Waele.¹⁷⁷ De overbrenging van het stoffelijk overschot van Piere Vanden Bulck kostte veertig frank, een som te betalen aan de gemeentekas.¹⁷⁸

Louis-Philippe de Waele werd geboren op 28 december 1843 in Gent. Hij huwde met Marie Elisabeth Vanden Bulck. Zij overleed op 17 juni 1878. Enige tijd later huwde Louis de Waele met haar zus, Anna Caroline Petronille Vanden Bulck.¹⁷⁹ Hij was ridder

¹⁷¹ C. MIEROP, M. CAMPIOLI, E. TOONEN, *De Louizalaan* (Brussel, stad van kunst en geschiedenis, 19), Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, 1997, p. 11

¹⁷² F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris

¹⁷³ I. DE PANGE, C. SCHAACK, *Brussel Uitbreiding Zuid – Charleroisesteenweg*, (2005-2006), op de website van Irismonument, http://www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Charleroisesteenweg.html, geraadpleegd op 7 april 2009

¹⁷⁴ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Anna Caroline Petronille Vanden Bulck, Epigrafiepaneel uiterst rechts in het midden van het interieur van de open grafkapel

¹⁷⁵ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

¹⁷⁶ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Piere Corneille Vanden Bulck, Epigrafiepaneel uiterst rechts aan de linkerwand van het interieur van de open grafkapel

¹⁷⁷ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

¹⁷⁸ Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Louis De Waele*, concessie 2348

¹⁷⁹ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Louis-Philippe de Waele, Epigrafiepaneel boven de sarcofaag in het interieur van de open grafkapel

van de Leopoldsorde en rechter van het handelstribunaal. Hij bouwde verder een industriële carrière uit door de oprichting¹⁸⁰ van de ‘Parquets de luxe & originaires Louis de Waele’ (Bijlage XXVII).¹⁸¹ Dit bedrijf, een schrijnwerkerij en een luxe meubelmakerij die uitgroeide tot een aannemersbedrijf, stichtte hij in 1866 samen met zijn broer Jean de Waele. De twee broers volgden de technische vernieuwingen op de voet. Ze konden onder andere opdrachten verrichten voor de koninklijke familie. In 1889 werden kantoren en opslagplaatsen gebouwd langs de Leopold II-laan in Sint-Jans-Molenbeek.¹⁸² Voor het ontwerp van deze gebouwen gaf hij de opdracht aan Charles Emile Janlet.¹⁸³ Na de dood van de twee broers namen hun zonen, Albert, Gaston, Oscar en Jules de Waele het roer over. Vervolgens kwam de leiding, tot in 1982, in de handen van Yves Louis de Waele en werd vervolgens overgedragen op diens zoon, Louis-Marc de Waele en zijn neef Jean Thomas de Waele, die de kleinzoon is van Albert de Waele. Het aannemersbedrijf werd gevraagd voor zowel opdrachten in de private als in de openbare sector.¹⁸⁴ Louis-Philippe de Waele overleed op 24 november 1900 in Sint-Jans-Molenbeek.¹⁸⁵ Op 27 november 1900 werd hij begraven op het kerkhof van Sint-Jans-Molenbeek. Net als Pierre Corneille Vanden Bulck werd hij op 21 oktober 1902 overgebracht naar de grafkelder op de begraafplaats van Brussel te Evere. De kostprijs voor de overbrenging van zijn stoffelijk overschot bedroeg eveneens veertig frank. Het lichaam van Louis-Philippe de Waele bevindt zich in de twaalfde cel van de grafkelder (Bijlage XXVIII).¹⁸⁶

Henri Marie Gaston de Waele is geboren in Sint-Jans-Molenbeek op 19 juli 1881. Hij was commandeur van de Leopoldsorde II.¹⁸⁷ Hij was de tweede generatie die de leiding had over ‘De ondernemingen Louis de Waele’.¹⁸⁸ Hij is de zoon van Anna Caroline Petronille Vanden Bulck en Louis de Waele en de echtgenoot van Melanie Romdenne. Na haar overlijden op 29 april 1946 werd ook zij bijgezet in de grafkelder.¹⁸⁹ Gaston

¹⁸⁰ Stadsarchief Brussel, *Doodsbrief van Louis-Philippe de Waele*, 1900

¹⁸¹ Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Louis De Waele*, concessie 2348, *briefhoofd van “Parquets de luxe & ordinaires Louis de Waele”*

¹⁸² *Een beetje geschiedenis*, (s.d.), op de website van Ondernemingen Louis De Waele, <http://www.louisdewaele.com/nl/history/history.htm>, geraadpleegd op 21 november 2008

¹⁸³ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris

¹⁸⁴ *Een beetje geschiedenis*, (s.d.), op de website van Ondernemingen Louis De Waele, <http://www.louisdewaele.com/nl/history/history.htm>, geraadpleegd op 21 november 2008

¹⁸⁵ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Louis-Philippe de Waele, Epigrafiepaneel boven de sarcofaag in het interieur van de open grafkapel

¹⁸⁶ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

¹⁸⁷ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Gaston de Waele, Epigrafiepaneel in het midden van de rechterwand aan het exterieur van de open grafkapel

¹⁸⁸ *Een beetje geschiedenis*, (s.d.), op de website van Ondernemingen Louis De Waele, <http://www.louisdewaele.com/nl/history/history.htm>, geraadpleegd op 21 november 2008

¹⁸⁹ Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Louis De Waele*, concessie 2348

overleed op 1 februari 1979 in Elsene.¹⁹⁰ Hij werd burgerlijk begraven op zaterdag 3 februari 1979 om 10.45 uur. Zijn stoffelijk overschot bevindt zich in de negende cel van de grafkelder.¹⁹¹

Yves Louis de Waele werd op 14 november 1906 geboren te Brussel.¹⁹² Hij is de kleinzoon van Anna Caroline Petronille Vanden Bulck en Louis de Waele, en de echtgenoot van Rosine Proost die overleed in 1963. Rosine werd na haar dood bijgezet in de eerste cel van de grafkelder.¹⁹³ Daarna huwde Yves Louis de Waele met Aniette Deheem. Zij overleed in 1974 op zeer jonge leeftijd. Aniette werd begraven in de grafkelder. Zijn laatste levensjaren deelde hij met zijn derde echtgenote, Nicole Schimp die ook haar laatste rustplaats in de grafkelder vond.¹⁹⁴ Na zijn vader, Gaston de Waele, nam hij tot in 1982 de leiding over van 'Ondernemingen Louis de Waele'. Daarna gaf hij het bedrijf door aan zijn zoon Louis-Marc.¹⁹⁵ Louis overleed op 8 juni 2007 in Sint-Genesius-Rhode.¹⁹⁶ Op 12 juni 2007 werd zijn stoffelijk overschot bijgezet in de zestiende cel van de grafkelder.¹⁹⁷

Albert Paul Léon de Waele werd geboren op 27 mei 1878 in Sint-Jans-Molenbeek. Hij was ridder van de Leopoldsorde.¹⁹⁸ Albert was de zoon van Anna Caroline Petronille Vanden Bulck en Louis de Waele. Hij was de echtgenoot van Françoise Adeline Augusta Colant. Na haar overlijden op 14 oktober 1951 werd ze bijgezet in de tweede cel van de grafkelder.¹⁹⁹ Hij en zijn broer en neven namen de leiding van de 'Ondernemingen Louis de Waele' over van hun vaders.²⁰⁰ Albert overleed op 17

¹⁹⁰ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Gaston de Waele, Epigrafiepaneel in het midden van de rechterwand aan het exterieur van de open grafkapel

¹⁹¹ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

¹⁹² Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Yves Louis de Waele, Epigrafiepaneel in het midden onderaan aan de linkerwand van het exterieur van de open grafkapel

¹⁹³ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

¹⁹⁴ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Yves Louis de Waele, Epigrafiepaneel in het midden onderaan aan de linkerwand van het exterieur van de open grafkapel

¹⁹⁵ *Een beetje geschiedenis*, (s.d.), op de website van Ondernemingen Louis De Waele, <http://www.louisdewaele.com/nl/history/history.htm>, geraadpleegd op 21 november 2008

¹⁹⁶ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Yves Louis de Waele, Epigrafiepaneel in het midden onderaan aan de linkerwand van het exterieur van de open grafkapel

¹⁹⁷ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

¹⁹⁸ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Albert de Waele, Epigrafiepaneel uiterst links aan de rechterwand van het exterieur van de open grafkapel

¹⁹⁹ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

²⁰⁰ *Een beetje geschiedenis*, (s.d.), op de website van Ondernemingen Louis De Waele, <http://www.louisdewaele.com/nl/history/history.htm>, geraadpleegd op 21 november 2008

februari 1954 in Ukkel.²⁰¹ Zijn lichaam werd op 20 februari 1954 bijgezet in de achtste cel van de grafkelder.²⁰²

Fernand de Waele werd geboren op 28 mei 1883.²⁰³ Hij was de zoon van Anna Caroline Petronille Vanden Bulck en Louis de Waele en de echtgenoot van Stella Bouman. Na haar overlijden op 27 januari 1964 werd Stella bijgezet in de familiegrafkelder.²⁰⁴ Fernand de Waele overleed op 11 december 1982²⁰⁵ en werd op 14 december begraven in de kerk van Sint-Adrien en daarna bijgezet in de negentiende cel van de grafkelder.²⁰⁶

Bespreking van de ontwerptekeningen

In het fonds van Charles Emile Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, werden twintig tekeningen bewaard van het grafmonument van de familie Louis de Waele. Deze tekeningen zijn verzameld in map 74b, een map die ook nog andere ontwerpen van Charles Emile Janlet voor de familie Louis de Waele bevat.

Verschillende ontwerpen in het Fonds Janlet werden getekend op tekenpapier of kalkpapier met zwarte inkt en werden met een blauwe en bruine kleur geaquarelleerd. De naam van de opdrachtgever en de begraafplaats zijn vermeld. Er is geen indicatie van de architect of de ondernemer. De tekeningen zijn voorzien van de afmetingen en schaal van het grafmonument, of één van beide.

De ontwerpen geven een vooraanzicht, een zijaanzicht en een plattegrond van de open grafkapel weer. De ingang is opgevat als een aedicula. Dit is af te leiden uit diverse architecturale elementen. De ingang is geflankeerd is door middel van twee vierkante zuilen met een eenvoudig vierkant kapiteel. Het fries werd voorzien van kransen in laagrelief. Het dak werd vooraan uitgewerkt als een fronton. Het timpaan is voorzien van de tekst: 'FAMILLE LOUIS DE WAELE'. In het interieur van de grafkapel is aan de achterwand een medaillon en een palmtak aangebracht. Er is een sarcofaag aanwezig in de open grafkapel. De plattegrond geeft de vorm van het grafmonument en de vorm van het dak weer. De sokkel van het monument vertoont een uitsprong net voor de ingang van het grafmonument die uitgewerkt is in een halve cirkel. Bij een van de ontwerpen werd onder de tekening van de grafkapel een ontwerp getekend van de grafkelder.

²⁰¹ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Albert de Waele, Epigrafiepaneel uiterst links aan de rechterwand van het exterieur van de open grafkapel

²⁰² Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

²⁰³ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Fernand de Waele, Epigrafiepaneel uiterst rechts aan de rechterwand van het exterieur van de open grafkapel

²⁰⁴ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

²⁰⁵ Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348, Fernand de Waele, Epigrafiepaneel uiterst rechts aan de rechterwand van het exterieur van de open grafkapel

²⁰⁶ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

Verscheidene tekeningen in het fonds Janlet in het Algemeen Rijksarchief werden weergegeven op kalkpapier en geven een bovenaanzicht van de muren en het dak weer. Beide ontwerpen werden getekend met zwarte inkt en zijn blauw geaquerelleerd. De tekeningen zijn voorzien van een omschrijving, afmetingen en een schaalvermelding. Enige indicatie omtrent de architect of steenkapper ontbreekt. De naam van de opdrachtgever en de begraafplaats is wel vermeld.

Daarnaast is er een tekening in het Fonds Janlet van de sarcofaag, waarop de afmetingen met een schaal van 0,05 per meter werden weergegeven. Het ontwerp is getekend in zwarte inkt. Er is opnieuw geen indicatie van de architect.²⁰⁷

Bespreking van het grafmonument in situ

Het grafmonument is gelegen in perk zeven, op de hoek van laan zes en laan twee op de begraafplaats van Brussel te Evere. Laan twee van de Brusselse begraafplaats is één van de hoofdassen. Het is onder andere deze laan van de begraafplaats die de verzamelplaats is van de duurste en meest monumentale funeraire monumenten.

Door zijn ligging langs zo'n belangrijke laan is het funerair monument van de familie Louis de Waele zeer goed zichtbaar. De gehele oppervlakte van het perceel van de familie Louis de Waele bedraagt 17,3950 vierkante meter.

De open grafkapel werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Hij signeerde het funerair monument op de voorkant van de sokkel, uiterst rechts. De bouw van de grafkapel werd uitgevoerd door Emile Beernaert.²⁰⁸ Dit steenkappersbedrijf werd gesticht in 1870 en kende een zeer groot succes.²⁰⁹ De grafkelder van het funerair monument werd gebouwd door Laloux.²¹⁰ Het atelier van Laloux werd gesticht in 1877. Deze oprichting gebeurde naar aanleiding van de opening van de Brusselse begraafplaats te Evere. Het atelier was gelegen in de Kerkhof van Brussellaan nummer 6 te Evere. In 1898 werd het bedrijf uitgebreid met een tweede atelier in de Kerkhof van Brussellaan nummer 10, te Evere.²¹¹ Tussen 1925 en 1926 werden de ateliers van Laloux overgenomen door Louis Cordemans.²¹²

De neoclassicistische open grafkapel die zich op een brede sokkel bevindt, werd vervaardigd in blauwe hardsteen. De sokkel werd voor de sarcofaag uitgewerkt in een ronde vorm. Rond het monument werd geen omheining voorzien. Ook de

²⁰⁷ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 74b, *funerair monument van de familie Louis de Waele*, 1901

²⁰⁸ M. CELIS, *Antoine et Emile Beernaert, steenhouders (ca. 1850 – 1924)*, in: *Monumenten en Landschappen*. Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen, Jg. 22, 2003, nr. 4, p. 47

²⁰⁹ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 615

²¹⁰ Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Louis De Waele*, concessie 2348

²¹¹ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 608

²¹² *Ibid.*, Brussel, s.n., 1991, p. 609

monumentaliteit van het grafmonument draagt zeker en vast bij tot de zichtbaarheid. De grafkapel heeft een breedte van 340 centimeter, een diepte van 260 centimeter en een hoogte van 516 centimeter.

De voorzijde van het funeraire monument is een aediculamotief. De ingang is geflankeerd door twee zeer eenvoudige pilasters. Het hoofdgestel is voorzien van een fries met metopen en triglifien. De metopen zijn versierd met kleine bronzen kransen van hulstblaadjes in laagrelief. De kransen werden omwonden met een lint. Het fronton valt erg op doordat het aan beide zijden iets smaller is dan het hoofdgestel, terwijl het toch even hoog is. Het timpaan is voorzien van de tekst:

FAMILLE

LOUIS DE WAELE

Deze tekst is verdiept en met goudkleurige verf ingekleurd. Boven deze tekst is een verdiepte zespuntige ster uitgehouwen. Ook deze werd in het goud geschilderd. Op de punt en op beide hoeken van het fronton bevindt zich een acroterie die voorzien is van een palmet. In het interieur van de open grafkapel bevindt zich een blauwe hardstenen sokkel waarop een sarcofaag is geplaatst in Schots graniet. De sarcofaag werd zeer abstract en sober uitgewerkt. Net voor de sarcofaag bevindt zich een halfcirkelvormige bloembak. Tegen elke muur van het interieur hangen telkens drie epigrafiepanelen naast elkaar. De panelen zijn vervaardigd in blauwe hardsteen met verdiepte en in goudkleur geverfde letters. Boven het middenste paneel van de achterwand is er een portretmedaillon. Het medaillon bevat een naar rechtskijkend portret van Louis de Waele. Dit laagrelief is vervaardigd in wit carraramarmer. Het portretmedaillon is gevat in een bronzen, cirkelvormige omkadering. Achter het medaillon hangt een bronzen palmtak. Het portret werd gesigneerd door Godefroid De Vreese. Deze beeldhouwer werd in 1861 te Kortrijk geboren.²¹³ Hij was de zoon van de bekende beeldhouwer Constant Devreese.²¹⁴ Hij volgde een opleiding aan de Kortrijkse en Brusselse academie.²¹⁵ Tussen 1881 en 1886 werd hij aan de Koninklijke Academie opgeleid door Eugène Simonis en vervolgens door Charles Van der Stappen. Zijn meesterwerken werden verscheidene malen bekroond met prijzen, onder andere de Grote Prijs van het Beeldhouwwerk in 1889. Deze beeldhouwer ondernam tal van reizen naar Parijs, Italië en Groot-Brittannië. Vanaf 1881 was zijn atelier en woning gevestigd in Schaarbeek. Zijn beeldhouwwerk was te bewonderen op tentoonstellingen overal ter wereld, van New York tot Parijs. Godefroid Devreese was de voorloper in België op het domein van de medaillekunst sinds 1899.²¹⁶ Daarnaast kende zijn oeuvre een grote diversiteit in beeldhouwtoepassingen, zoals binnenhuissculpturen, borstbeelden en laagreliefs. Een andere diversiteit is herkenbaar in zijn beeldhouwonderwerpen, zoals paarden, kinderen

²¹³ J. VAN LENNEP, *Catalogus van de beeldhouwkunst, Kunstenaars geboren tussen 1750 en 1882*, Gent, Snoeck-Ducaju & Zoon, 1992, p. 148

²¹⁴ J. VAN LENNEP, *De 19de - eeuwse Belgische beeldhouwkunst, Catalogus*, Brussel, C. Coessens, 1990, p. 364

²¹⁵ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 597

²¹⁶ J. VAN LENNEP, *De 19de - eeuwse Belgische beeldhouwkunst, Catalogus*, Brussel, C. Coessens, 1990, p. 364

en mythologie.²¹⁷ Zijn kennis en kunde gaf hij door aan zijn leerling Louis Albert Desmeth.²¹⁸ Hij onderhield daarnaast een nauwe vriendschap en samenwerking met Victor Horta. Samen waren ze onder andere verantwoordelijk voor de realisatie van het grafmonument van de familie Seghers-Berlemont (1884).²¹⁹ Naast de samenwerking van Godefroid Devreese en Charles Emile Janlet aan het grafmonument van Louis de Waele op Evere, is er tussen hen ook sprake van nauwe samenwerking bij de realisatie van de Anspachfontein (1897), oorspronkelijk op het de Brouckèreplein te Brussel.²²⁰ Hij was lid van de ‘Loge des Amis Philanthropes’. Vanaf 1895 was hij lid van de Société Nationale des Beaux-Arts de France en sinds 1933 corresponderend lid van de ‘Classe des Beaux-Arts’ aan de ‘Académie Royale de Belgique’. Godefroid Devreese was commandant in de Leopoldsoorde, officier van het Erelegioen en groot-officier van de Orde van de Kroon.²²¹ Hij overleed in 1941 te Elsene.²²²

Het grafmonument is iconografisch geladen. De palmetten op de acroteriën en de bronzen palmtak als onderdeel van het medaillon staan symbool voor de overwinning op de dood.²²³ De zespuntige ster van het timpaan symboliseert de overwinning in de liefde.²²⁴ De kransen duiden op welslagen en een goede gezondheid,²²⁵ en worden zeer frequent gebruikt op graven aangezien ze een neutraal symbool zijn.²²⁶ De immergroene hulst van de kransen symboliseert het onsterfelijke leven.²²⁷ Ook de klimop staat symbool voor het eeuwige leven en de eeuwige vriendschap doordat zijn bladeren immergroen zijn.²²⁸ Er werden geen relieuze symbolen aangebracht op het funerair monument van de familie Louis de Waele. Hoewel het grafmonument van de familie Louis de Waele veel iconografische en ornamentale elementen bevat, straalt ze toch enige vorm van soberheid en eenvoud uit. Er is sprake van een zekere rustgevende en statige uitstraling door gebruik van de ingetogen en abstract gehouden ornamentering en iconografie.

²¹⁷ Ibid., Brussel, C. Coessens, 1990, p. 365

²¹⁸ Ibid., Brussel, C. Coessens, 1990, p. 366

²¹⁹ Ibid., Brussel, C. Coessens, 1990, p. 364

²²⁰ Ibid., Brussel, C. Coessens, 1990, p. 364

²²¹ Ibid., Brussel, C. Coessens, 1990, p. 366

²²² C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 597

²²³ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 7 augustus 2008

²²⁴ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 181

²²⁵ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 7 augustus 2008

²²⁶ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 167

²²⁷ M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 110

²²⁸ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 7 augustus 2008

Alle muren van het grafmonument zijn voorzien van epigrafiepanelen waarop de identificatie van de familieleden die in deze grafkelder hun laatste rustplaats vonden, zijn weergegeven. De epigrafiepanelen zijn telkens vervaardigd in blauwe hardsteen. De tekst is verdiept en daarna met een goudkleurige verf ingekleurd. De letters werden aangebracht in een Latijnse schriftuur. Op de voorkant van de sokkel uiterst links, is het concessienummer 2348 weergegeven. Uiterst rechts is 'JANLET' uitgehouwen, ter verwijzing naar de architect die de grafkapel heeft ontworpen. Deze cijfers en letters zijn verdiept en niet ingekleurd.

Het grafmonument is in zeer goede toestand bewaard gebleven. Er is geen enkel spoor van schade noch verwerking. De grafkapel is omgeven door groen. Rond het monument is er gras. Links achter het perceel staat een esdoorn die deel uitmaakt van de boomaanplanting van de zesde laan, terwijl er zich rechts achter de grafkapel een Japanse kerselaar bevindt die deel uitmaakt van de boomaanplanting van de tweede laan. Een kleine bloembak met klimop, net voor de sarcofaag, maakt deel uit van de grafkapel.

Het huidige grafmonument met het concessienummer 2348 werd oorspronkelijk aangekocht als eeuwigdurende concessie. Naar aanleiding van de wet van 1971 verviel deze concessie, maar werd in datzelfde jaar verlengd voor een periode van vijftig jaar door Louis de Waele, de achterkleinzoon van Anna Caroline Petronille Vanden Bulck en Louis de Waele. Hierdoor is de huidige concessie geldig tot 12 augustus 2021.²²⁹ De laatste bijzetting gebeurde op 12 juni 2007, toen Yves de Waele zijn laatste rustplaats vond in de grafkelder.²³⁰

De waarden en het belang van het funerair monument

Het funerair monument van de familie Louis de Waele is van zeer groot historisch belang. Het grafmonument heeft een architectuurhistorische waarde, aangezien het ontworpen werd door Charles Emile Janlet. Deze architect ontwierp zeer prominente gebouwen in het Brusselse stadsbeeld en speelde een grote rol in het propageren van de neo-Vlaamse renaissance. Het materieel belang en de architectuurhistorische en artistieke waarde verhoogt nog door de bijdragen van Emile Beernaert en Godefroid De Vreese. Emile Beernaert had de leiding over een zeer succesvol bedrijf, terwijl Godefroid De Vreese een rijk gevulde artistieke carrière kon opbouwen. Door het ontwerp van het funerair monument en het medaillon heeft het monument ook een artistieke waarde. Het immaterieel bovenlokaal belang van het monument is onder andere te danken aan de zeer vooraanstaande personen die hier hun laatste rustplaats vonden. Het aannemersbedrijf van de familie Louis de Waele vervulde in geheel België zeer belangrijke opdrachten in vooraanstaande families en openbare gebouwen.

²²⁹ Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Louis De Waele*, concessie 2348

²³⁰ Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

De ontwerptekeningen van het gerealiseerde grafmonument vertonen in de opbouw van het grafmonument onderling geen verschillen. Een klein verschil in de ornamentering is op te merken in het portretmedaillon. Bij het funerair monument in situ is er achter het portretmedaillon een bronzen palmtak weergegeven. Op de ontwerptekeningen is dit niet het geval. Verder is de afwerking van het grafmonument in situ identiek met die van de ontwerpen.

Publicatie in literatuur

Er werd een foto van het funerair monument van de familie Louis de Waele gepubliceerd in het tijdschrift 'L'émulation' in 1906. Het tijdschrift 'l'Emulation' was in die tijd één van de belangrijkste franstalige tijdschriften. Enkel de belangrijkste architecten en architecturale realisaties werden hierin gepubliceerd. Het feit dat het grafmonument in dergelijk belangrijk tijdschrift werd gepubliceerd en zo kort na de realisatie ervan, toont aan dat het funerair monument van de familie Louis de Waele, toen reeds als zeer waardevol werd geschat. Deze waarde werd onder andere verkregen doordat Charles Emile Janlet het funerair monument heeft ontworpen. Daarnaast verkreeg het grafmonument een belangrijke waarde door de succesvolheid van het aannemersbedrijf van de familie Louis de Waele (Bijlage XXIX).²³¹

Een tweede maal, in het jaar 1991, werd het vermeld in het boek 'La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires' van Cecilia Vandervelde. Hierbij werd een foto weergegeven van het medaillon van het funerair monument. Daarnaast gaf Cecilia Vandervelde zeer bondige informatie omtrent de familie en de basissenmerken van het monument. Uit deze publicatie is te concluderen dat het grafmonument ook enige waarde had voor Cecilia Vandervelde. Niet alle grafmonumenten van de Brusselse begraafplaats te Evere werden immers opgenomen in deze inventaris: er werd een zekere selectie gemaakt op basis van waardevolheid van het funerair monument.²³²

²³¹ Monument funéraire au cimetière d'Evere. Architecte E. Janlet, in: *Emulation*, XXXI (nouvelle série, 7), 1906, pl. 14

²³² C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 315

3.1.4. Tussentijdse conclusie

De funeraire monumenten van de familie Charles Dominique Brunard en van de familie Louis de Waele zijn niet voorzien van een kruis of enig ander religieus symbool. Hierdoor sluiten ze perfect aan bij de overwegend liberaalgezinde grafcultuur die aanwezig is op de Brusselse begraafplaats te Evere.

Doorheen het volledige oeuvre van Charles Emile Janlet is er een evolutie te zien. Deze Brusselse architect evolueert van een klassiek architect naar een vernieuwend en neo-Vlaamse renaissance-architect. Het funerair monument van de familie Charles Dominique Brunard werd gerealiseerd rond 1865. Deze verwezenlijking is dus zeer vroeg te situeren in de carrière van Charles Emile Janlet als architect. Hier is dan ook te zien hoe hij vasthoudt aan de bestaande funeraire typologie en daarom dan ook de keuze maakt voor een gekende funeraire typologie zoals de cippe. Doorheen de tijd onderging Charles Emile Janlet een persoonlijke evolutie op vlak van funeraire architectuur. De open grafkapel van de familie Louis de Waele is allesbehalve traditioneel te noemen. Het funerair monument straalt vernieuwing uit. Toen dit grafmonument werd gerealiseerd in 1901 was Charles Emile Janlet reeds een gekend en gerenommeerd architect. Hij had reeds voldoende ervaring opgedaan om zijn eigen weg in te slaan en niet meer slaafs de funeraire traditie te volgen. Hoewel hij bij dit funerair monument bij een de traditionele grafkapel en de neoclassicistische vormtaal blijft, is het monument toch vernieuwend qua vormtaal, openwerking van de grafkapel en materiaalgebruik. De open grafkapel straalt daarnaast rijkdom, vernieuwing en succes uit door middel van het duurzame en dure materiaalgebruik, zoals Schots graniet en wit carraramarmer. De vernieuwing in het materiaalgebruik wijst vooral op het Schots graniet, aangezien men slechts vanaf ongeveer 1900 in staat was om deze uiterst duurzame steensoort te bewerken.²³³

²³³ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 271

3.2. De grafmonumenten op het kerkhof van Laken

3.2.1. Korte bespreking van het kerkhof van Laken

Het kerkhof van Laken is gelegen op het grondgebied van de gemeente Laken. Het kerkhof is te situeren tussen het Onze-Lieve-Vrouw-Voorplein, de Leopold I straat, het Kardinaal Cardijnplantsoen, de Kunstenaarsstraat en de Koninklijke Parklaan. De hoofdingang van het kerkhof van Laken is gelegen aan het Onze-Lieve-Vrouw-Voorplein. Aan de linkerzijde van deze ingang is het voormalig atelier van de steenkapper Ernest Salu gevestigd. De huidige conservator van het kerkhof is Luc Ronsse.

In de zeventiende eeuw wordt de Onze-Lieve-Vrouwekerk een bedevaartsoord.²³⁴ Toen de Oostenrijkse gouverneurs-generaal aartshertogin Maria Christina en Prins Albert van Saksen Teschen het domein Schoonenberg lieten ombouwen tot een zomerverblijf²³⁵ ondervond het kerkhof hierdoor een grote impuls. Na het verblijf van deze twee vooraanstaande personen volgden nog anderen, zoals de Franse keizer Napoleon I en de Hollandse koning Willem I. In 1831 nam koning Leopold I zijn intrek in het domein van Schoonenberg.²³⁶ In 1832 was er reeds sprake van een verdubbeling van de oppervlakte van het kerkhof van Laken.²³⁷ Het kerkhof had toen een oppervlakte van één hectare drie are en drieënzeventig centiare.²³⁸ Toen koningin Marie Louise vroegtijdig overleed in 1850 was het haar wens om begraven te worden in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Laken.²³⁹ Het kerkhof van Laken won in populariteit door de wens van de koningin en in oktober 1851 breidde men opnieuw het kerkhof uit.²⁴⁰ In 1854 besliste men om een nieuwe en monumentalere mausoleumkerk te bouwen. Het ontwerp voor deze kerk was van de hand van Joseph Poelaert.²⁴¹ In de kerk nam men een crypte en grafkapel op voor de Belgische koninklijke familie.²⁴² In 1855 breidde men opnieuw het kerkhof uit tot een oppervlakte van twee hectare, zesenviertig are en dertien centiare.²⁴³ Op 31 maart 1874 wordt er een conventie ingevoegd omtrent de bevoegdheden van de kerkfabriek over het kerkhof van Laken. Deze bevoegdheden komen nu volledig in handen van de gemeente Laken, maar er moet telkens 180 frank per vierkante meter geschonken worden aan de kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw. De

²³⁴ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 6

²³⁵ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Kerkhof van laken*, Brussel, Carto, 1991, p. 4

²³⁶ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 6

²³⁷ Ibid., Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 7

²³⁸ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Monumenten 'Be'leven. Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwplein*, Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 40

²³⁹ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Kerkhof van laken*, Brussel, Carto, 1991, p. 7

²⁴⁰ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Monumenten 'Be'leven. Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwplein*, Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 41

²⁴¹ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Kerkhof van laken*, Brussel, Carto, 1991, p. 7

²⁴² M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 7

²⁴³ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Monumenten 'Be'leven. Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwplein*, Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 41

gemeente breidde opnieuw het kerkhof uit met een oppervlakte van één hectare zeventig are en eenendertig centiare.²⁴⁴ Vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw ondergaat Brussel een zeer grote stadsuitbreiding waardoor het inwonersaantal in Laken enorm toeneemt. De toenmalige oplossing voor het nieuwe plaatsgebrek op het kerkhof, waren ondergrondse graf galerijen.²⁴⁵ Dit idee was afkomstig van de schepen Emile Bockstael. Op 27 juni 1876 werd deze oplossing goedgekeurd door de gemeenteraad.²⁴⁶ Wanneer op 15 augustus 1877 de Brusselse begraafplaats te Evere officieel geopend wordt, vermindert de druk op het kerkhof van Laken enigszins. Dit kerkhof, gelegen dichtbij de koninklijke crypte, verliest echter op geen enkel vlak aan populariteit.²⁴⁷ In het jaar 1878 wordt de eerste graf galerij in gebruik genomen.²⁴⁸ Deze ondergrondse graf galerijen worden verbonden met een funerair monument bovengronds. Hierdoor blijft het karakter van het kerkhof behouden. In de loop der jaren die volgen worden deze ondergrondse graf galerijen uitgebreid.²⁴⁹ In het jaar 1886 heeft het kerkhof van Laken reeds een oppervlakte van vier hectaren en drie aren.²⁵⁰ In 1933 start men met de bouw van een boogvormig columbarium als afsluiting van de ondergrondse graf galerijen (Foto 27). Deze bouw gebeurt naar de plannen van de toenmalige stadsarchitect François Malfait (1872-1955).²⁵¹ François Malfait was onder andere de leerling van de Parijse architect Capronnier. Tussen 1917 en 1942 was hij stadsarchitect van de stad Brussel. Deze functie hield in dat hij verscheidene renaissance, barokke en neoclassicistische gebouwen moest restaureren.²⁵² Hierbij ging hij nogal radicaal te werk en hanteerde hij het stijleenheidsprincipe. Naast historiserende restauraties realiseerde hij ook gebouwen in modernere stijlen zoals de art deco. Een heel mooi voorbeeld hiervan is het Instituut voor Geneeskunde en Anatomie (1924-1928). Hij was daarnaast lid van het Comité d'Etudes du Vieux Bruxelles. Tijdens de Eerste Wereldoorlog richtte hij een opmetingscampagne op van de historische gevels in de omgeving van de Grote Markt van Brussel.²⁵³ Deze architect was ook de ontwerper voor de huidige hoofdingang van het kerkhof van Laken aan het Onze-Lieve-Vrouw-Voorplein.²⁵⁴ De ondergrondse begraafplaats van Laken heeft een totale oppervlakte van anderhalve hectare.²⁵⁵ De laatste uitbreiding van het kerkhof van Laken gebeurde toen men militaire ereperken aanlegde ter herinnering aan de slachtoffers van de Eerste

²⁴⁴ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Monumenten 'Be'leven. Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwplein*, Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 40

²⁴⁵ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 8

²⁴⁶ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Monumenten 'Be'leven. Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwplein*, Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 47

²⁴⁷ Ibid., Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 42

²⁴⁸ Ibid., Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 48

²⁴⁹ Ibid., Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 47

²⁵⁰ Ibid., Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 42

²⁵¹ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 8

²⁵² A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 413

²⁵³ Ibid., Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 414

²⁵⁴ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Kerkhof van laken*, Brussel, Carto, 1991, p. 5

²⁵⁵ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Monumenten 'Be'leven. Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwplein*, Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 48

en Tweede Wereldoorlog.²⁵⁶ Nu heeft het kerkhof van Laken een totale oppervlakte van zeven hectare en tachtig are.

Het kerkhof van Laken is niet te beschrijven door middel van een bewust aangelegde structuur. Het gehele kerkhof is doorheen de eeuwen organisch gegroeid, tot de hedendaagse toestand. Daarnaast is er geen sprake van een bewust bomenplan of een bewuste groenaanleg. De vegetatie die aanwezig is op het kerkhof is er geleidelijk aan en onbewust aangeplant (Bijlage XXX).

Het kerkhof van Laken deed vooral dienst als laatste rustplaats voor de adel en de rijke burgerij. Door zich te laten begraven op dit kerkhof, dicht bij de koninklijke crypte, wilden ze hun trouw aan de koninklijke familie uiten.²⁵⁷ Voor 1877 was het kerkhof van Laken zowel rustplaats voor de katholieke gelovigen als voor de liberaalgezinden. Het was pas in 1877 met de opening van de Brusselse begraafplaats, dat liberaalgezinden vaker een concessie aankochten op deze nieuwe begraafplaats.

Het kerkhof van Laken is doorheen de eeuwen goed bewaard gebleven. Het heeft een unieke waarde, aangezien het één van de weinige overblijvende kerkhoven is en nog steeds in gebruik is. Er worden daarnaast ook nog steeds stoffelijke overschotten bijgezet in bestaande grafmonumenten.

Het kerkhof van Laken is de laatste rustplaats van tal van bekende en belangrijke mensen. Hier werden onder andere Emile Bockstael (1838-1920),²⁵⁸ Joseph Léon Dillen (1878-1935),²⁵⁹ de drie generaties Salu²⁶⁰ en de familie Ghémar begraven.²⁶¹

Het kerkhof van Laken beschikt over tal van waardevolle funeraire monumenten en is op zichzelf als geheel ook zeer waardevol. Op 6 februari 1997 beschermden men veertien grafmonumenten als monument. Op 14 april 1994 werd het mausoleum van F. Nicolay beschermd als monument. Op 6 februari 1997 beschermden men de graf galerijen om dan uiteindelijk op 14 januari 1999 het kerkhof van Laken als landschap te beschermen.²⁶²

²⁵⁶ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 8

²⁵⁷ C. VANDERVELDE, *Les champs de repos de la région bruxelloise*, Brussel, s.n., 1997, p. 52

²⁵⁸ M. CELIS, J. VANDENBREEDEN, *Kerkhof van laken*, Brussel, Carto, 1991, p. 8

²⁵⁹ Ibid., Brussel, Carto, 1991, p. 14

²⁶⁰ Ibid., Brussel, Carto, 1991, p. 30

²⁶¹ Ibid., Brussel, Carto, 1991, p. 16

²⁶² *Monumenten en Landschappen / Beschermd erfgoed*, (15-2-2009), op de website van Irisnet, <http://www.monument.irisnet.be/nl/patrimoine/bsl.htm>, geraadpleegd op 23 april 2009

3.2.2. Het grafmonument van de familie Crocq – Ledent (1864)

(Bijlage III en Foto 3)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Het was Jean Joseph Crocq (Bijlage XXXI) die het perceel met eeuwigdurende concessie op het kerkhof van Laken kocht. Het concessienummer is 184. Deze aankoop gebeurde in 1864. Jean Joseph Crocq moest 800 frank betalen aan de kerkfabriek en 160 frank aan het Bureau van Liefdadigheidsinstellingen. Hij schonk ook nog eens een bedrag van 300 frank aan de kerk. Daarnaast vermeldt het dossier de kosten van de grafkelder. De driedubbele stenen vloer kostte 185 frank. De kosten voor de ingang was 200 frank en die van de opening was 50 frank. De constructie van de grafkelder en het funerair monument gebeurde waarschijnlijk naar aanleiding van de dood van zijn moeder Marie-Thérèse Ledent op 11 augustus 1864. Het was ook Jean Joseph die de opdracht gaf aan Charles Emile Janlet om een grafmonument en grafkelder te ontwerpen voor zijn familie.²⁶³ Jean Joseph Crocq werd geboren op 23 januari 1824²⁶⁴ te Brussel. Hij was de zoon van Jean Baptiste Crocq en Marie-Thérèse Ledent. Hij huwde met Marie Elisabeth Alphonsine Christiaens die overleed op 3 april 1906 en werd bijgezet in de familiegrafkelder van haar man. Hij was de vader van Louise, Caroline, Marie-Thérèse en Charles Crocq.²⁶⁵ Marie-Thérèse Crocq huwde met Octave Flanneau, een vooraanstaand Brussels architect. Hij was in 1930 vice-voorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen.²⁶⁶ Alle kinderen van Jean Joseph Crocq werden bijgezet in de grafkelder.²⁶⁷ Jean Joseph volgde de geneeskundeopleiding aan de universiteiten van Gent en van Brussel. In 1848 studeerde hij met onderscheiding af, waardoor hij een subsidie verwierf om buitenlandse medische scholen, zoals die van Parijs en Berlijn, te bezoeken. Een jaar na zijn diploma-uitreiking zette hij zich volledig in voor de strijd tegen de cholera-epidemie. Hiervoor werd hij door de overheid geëerd met een zilveren medaille.²⁶⁸ Datzelfde jaar richtte hij de ‘Belgische geneeskundige pers’ op.²⁶⁹ Door tal van onderzoeken en publicaties ontving hij vele prijzen. In 1862 werd hij ridder van de Leopoldsorde. Zijn bijdrage aan de medische vakliteratuur en -kennis is enorm. Na verloop van tijd kon hij promoveren tot officier en in het jaar 1888 werd hij zelfs commandeur van de Leopoldsorde.²⁷⁰ Hij was

²⁶³ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Crocq-Ledent*, concessie 184

²⁶⁴ *Gazet van Jette*, (15 februari/15 maart 2004), op de website van Essegem, <http://www.essegem.be/informatie/gazetvanjette/gazetvanjette-pdf/gvj200502.pdf>, geraadpleegd op 21 november 2008

²⁶⁵ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1-867, *Familie Crocq - Ledent*, concessie 184

²⁶⁶ *Octave Flanneau*, (s.d.), op de website van wikipedia, http://fr.wikipedia.org/wiki/Octave_Flanneau, geraadpleegd op 21 november 2008

²⁶⁷ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1-867, *Familie Crocq - Ledent*, concessie 184

²⁶⁸ *Obituary Jean-Joseph Crocq*, (1-10-1898), op de website van pubmedcentral, <http://www.pubmedcentral.nih.gov/picrender.fcgi?artid=2434311&blobtype=pdf>, geraadpleegd op 21 november 2008

²⁶⁹ J.-L. DE PAEPE, C. RAINDORF-GERARD, *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*, Brussel, Duculot, 1996, p. 81

²⁷⁰ *Obituary Jean-Joseph Crocq*, (1-10-1898), op de website van pubmedcentral, <http://www.pubmedcentral.nih.gov/picrender.fcgi?artid=2434311&blobtype=pdf>, geraadpleegd op 21 november 2008

geneesheer en professor aan de Vrije Universiteit van Brussel.²⁷¹ In het jaar 1865 werd hij decaan van de faculteit Geneeskunde aan de Vrije Universiteit van Brussel. Deze functie behield hij tot in 1868 en kon hij voor nog eens een termijn van drie jaar verwerven vanaf 1871.²⁷² Jean Joseph Crocq was lid van verscheidene koninklijke academiën van geneeskunde in Europa, onder andere die van Brussel en Parijs.²⁷³ Hij was lid van tal van medische en wetenschappelijke verenigingen.²⁷⁴ Op 25 mei 1853 werd hij als lid opgenomen in Brusselse loge ‘Les Vrais Amis de l’Union et du Progrès’. Jean Joseph Crocq vestigde vooral zijn aandacht op onderwijskundig en geneeskundig vlak. Hij kwam steeds op voor de zwakkeren van de maatschappij: de armen, ouderen, vrouwen en kinderen. Vaak werd hij in zijn visies omtrent deze bevolkingsgroep niet gehoord door de politieke organen. Hoewel Jean Joseph Crocq zeer conservatief te noemen was op wetenschappelijk vlak was hij zeer vooruitstrevend op politiek niveau.²⁷⁵ Hijzelf hield er een progressief liberalistische visie op na.²⁷⁶ Hij wou een verzoening bewerkstelligen tussen de katholieken en liberalen op sociaal en politiek vlak.²⁷⁷ Vanaf 1877 tot 1888 zetelde hij in de senaat. Tussen 1892 en 1894 was hij opnieuw actief als senator. Vanaf 1872 tot 1876 was hij lid van de provinciale raad van Brabant.²⁷⁸ Hij zette zich in om het onderwijs te bevrijden van dogma’s en van de macht van de clerus. Hij wou ervoor zorgen dat het onderwijs gratis en verplicht werd. Daarnaast was hij van mening dat het onderwijs niet onderhevig mocht zijn aan het machtspeel van ideologieën en geloofsovertuigingen.²⁷⁹ In het jaar 1930 werd de Jean-Joseph Crocqlaan in Jette aangelegd. James Ensor maakte een stereotiep portret van Jean Joseph Crocq en nog vier andere topgeneesheren in zijn schilderij ‘Les Mauvais Médecins’ (Bijlage XXXII).²⁸⁰ Hij was het hoofd van de geneesheren in het ziekenhuis

²⁷¹ J.-L. DE PAEPE, C. RAINDORF-GERARD, *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*, Brussel, Duculot, 1996, p. 81

²⁷² *Faculté de médecine*, (s.d.), op de website van ULB, <http://www.ulb.ac.be/facs/medecine/historique.html>, geraadpleegd op 21 november 2008

²⁷³ J.-L. DE PAEPE, C. RAINDORF-GERARD, *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*, Brussel, Duculot, 1996, p. 81

²⁷⁴ E. GOBLET D'ALVIELLA, E. KUFFERATH, E. MASOIN, VLEMINCKX, PIGEOLET, DUBOIS, VAN GEHUCHTEN, MOURLON, M. FERON, E. DE COCK, J.-B. CARPENTIER, *A la mémoire de Jean-Joseph Crocq*, Brussel, Severeys, 1898, p. 34

²⁷⁵ *Geen woorden maar daden. Politieke cultuur en sociale verantwoordelijkheid in het België van 1886*, (s.d.), op de website van de Universiteit Gent, <http://www.flwi.ugent.be/btng-rbhc/pdf/BTNG-RBHC,%2030,%202000,%201-2,%20pp%20131-171.pdf>, geraadpleegd op maandag 24 november 2008

²⁷⁶ E. GOBLET D'ALVIELLA, E. KUFFERATH, E. MASOIN, VLEMINCKX, PIGEOLET, DUBOIS, VAN GEHUCHTEN, MOURLON, M. FERON, E. DE COCK, J.-B. CARPENTIER, *A la mémoire de Jean-Joseph Crocq*, Brussel, Severeys, 1898, p. 41

²⁷⁷ *Geen woorden maar daden. Politieke cultuur en sociale verantwoordelijkheid in het België van 1886*, (s.d.), op de website van de Universiteit Gent, <http://www.flwi.ugent.be/btng-rbhc/pdf/BTNG-RBHC,%2030,%202000,%201-2,%20pp%20131-171.pdf>, geraadpleegd op maandag 24 november 2008

²⁷⁸ J.-L. DE PAEPE, C. RAINDORF-GERARD, *op.cit.*, Brussel, Duculot, 1996, p. 81

²⁷⁹ E. GOBLET D'ALVIELLA, E. KUFFERATH, E. MASOIN, VLEMINCKX, PIGEOLET, DUBOIS, VAN GEHUCHTEN, MOURLON, M. FERON, E. DE COCK, J.-B. CARPENTIER, *op.cit.*, Brussel, Severeys, 1898, p. 41

²⁸⁰ *Gazet van Jette*, (15 februari/15 maart 2004), op de website van Essegem, <http://www.essegem.be/informatie/gazetvanjette/gazetvanjette-pdf/gvj200502.pdf>, geraadpleegd op 21 november 2008

van Sint-Jans-Molenbeek, senator en ridder van de Leopoldsorde. Jean Joseph Crocq overleed op 18 september 1898 te Brussel.²⁸¹

Jean Baptiste Crocq werd geboren op 23 maart 1789 in Ath.²⁸² Hij huwde met Marie-Thérèse Ledent, van wie het stoffelijk overschot ook aanwezig is in de grafkelder.²⁸³ Jean Baptiste Crocq woonde in een sober neoclassicistisch huis in de Middaglijnstraat nummer 22 te Brussel.²⁸⁴ Jean Baptiste was directeur van de zinkmijnen van 'La Vieille Montagne'. Hij overleed op 8 maart 1869 te Brussel.²⁸⁵

Charles Jean Baptiste Henri Crocq werd geboren op 11 juni 1856.²⁸⁶ Hij was een zoon van Jean Joseph Crocq en Marie Elisabeth Alphonsine Christiaens en huwde met Jacqueline Rahder. Zijn echtgenote werd niet bijgezet in de grafkelder van de familie Crocq – Ledent.²⁸⁷ Charles Crocq was kunstschilder.²⁸⁸ Op 10 april 1923 overleed hij in Ukkel.²⁸⁹

Jules Léon Joseph Michel Vedrine werd geboren op 25 mei 1861 te Sint-Joost-ten-Node.²⁹⁰ Hij huwde met Caroline Crocq, de dochter van Jean Joseph Crocq. Ook zij is bijgezet in de grafkelder van de familie Crocq-Ledent toen zij overleed op 7 september 1921.²⁹¹ Hij was kolonel van de cavalerie en officier van de Leopoldsorde en werd geëerd met een oorlogskruis. Jules Vedrine overleed op 22 mei 1940 in Gent.²⁹²

Georges Charles Jules Léon Jean Vedrine is de zoon van Jules Vedrine en Caroline Crocq.²⁹³ Hij werd geboren op 9 maart 1893. Hij was kapitein van de luchtmacht en ridder van de Leopoldsorde. Hij overleed op 20 oktober 1918 in De Panne toen hij het vaderland diende. Voor zijn moed en zelfopoffering kreeg hij een oorlogskruis.²⁹⁴

²⁸¹ Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Crocq-Ledent*, concessie 184, Epigrafie op de stèle, Jean Joseph Crocq

²⁸² Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Crocq-Ledent*, concessie 184, Epigrafie in de rechterkolom op de vlakke zerk, Jean Baptiste Crocq

²⁸³ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1-867, *Familie Crocq - Ledent*, concessie 184

²⁸⁴ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris

²⁸⁵ Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Crocq-Ledent*, concessie 184, Epigrafie in de rechterkolom op de vlakke zerk, Jean Baptiste Crocq

²⁸⁶ Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Crocq-Ledent*, concessie 184, Epigrafie in de rechterkolom van de vlakke zerk, Charles Jean Baptiste Henri Crocq

²⁸⁷ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1-867, *Familie Crocq - Ledent*, concessie 184

²⁸⁸ Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Crocq-Ledent*, concessie 184, Epigrafie in de rechterkolom van de vlakke zerk, Charles Jean Baptiste Henri Crocq

²⁸⁹ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1-867, *Familie Crocq - Ledent*, concessie 184

²⁹⁰ Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Crocq-Ledent*, concessie 184, Epigrafie in de rechterkolom van de vlakke zerk, Jules Léon Joseph Michel Vedrine

²⁹¹ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1-867, *Familie Crocq - Ledent*, concessie 184

²⁹² Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Crocq-Ledent*, concessie 184, Epigrafie in de rechterkolom van de vlakke zerk, Jules Léon Joseph Michel Vedrine

²⁹³ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1-867, *Familie Crocq - Ledent*, concessie 184

²⁹⁴ Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Crocq-Ledent*, concessie 184, Epigrafie op de stèle, Georges Charles Jules Léon Jean Vedrine

Bespreking van de ontwerptekeningen

Van het funerair monument van de familie Crocq-Ledent is slechts één ontwerptekening terug te vinden in het Fonds Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Dit ontwerp is terug te vinden in map 42b.

Het ontwerp werd met zwarte inkt getekend op tekenpapier. De tekening werd met een lichtblauwe kleur geaquarelleerd. De naam van de familie werd vermeld op de stèle van het funerair monument. Charles Emile Janlet voorzag een stempel met zijn naam en beroep op het document. De steenkapper werd hier echter opnieuw niet vermeld. De tekening geeft een vooraanzicht, een zijaanzicht, plattegrond en een tabelletje met afmetingen weer. Het grafmonument is opgebouwd uit een vlakke zerk en een stèle. De stèle is bekroond met een kruis. Op de hoeken ervan bevinden zich acroteriën die geornamenteerd zijn met gestileerde palmetten. Net onder deze architecturale elementen werden kleine ijzeren ornamenten voorzien. De vlakke zerk is aan de zijde van de stèle gevat tussen een laag muurtje. Dit muurtje vertrekt uit de stèle. In het zijaanzicht is te zien dat vanuit deze muurtjes een hekwerk vertrekt. Op de stèle werd reeds de tekst 'FAMILLE CROCQ' en 'D.O.M.' voorzien.²⁹⁵

Bespreking van het grafmonument in situ

Het funerair monument van de familie Crocq – Ledent is gelegen in perk 2 langs weg 4 op het kerkhof van Laken. Het grafmonument is vrij bescheiden en onopvallend. Door de monumentalere omgevende grafmonumenten verdwijnt het grafmonument van de familie Crocq zo wat in het niets.

Het neoclassicistische grafmonument is opgebouwd uit een stèle en een vlakke zerk. Het monument werd volledig vervaardigd in blauwe hardsteen en vertoont geen enkele indicatie van de architect Charles Emile Janlet. De oppervlakte van het perceel van de familie Crocq–Ledent is 6,08 vierkante meter. De breedte van het grafmonument is 222 centimeter, de diepte is 280 centimeter en de hoogte is 330 centimeter.

De sokkel is rechthoekig van vorm en is iets groter langs alle zijden dan de vlakke zerk. Oorspronkelijk had het funerair monument een ijzeren hekwerk dat als omheining fungeerde. Dit hekwerk werd verwijderd omdat het door zijn verroestingsproces breuken kon veroorzaken in de blauwe hardsteen van het monument. Het monument is samengesteld uit een stèle en een vlakke zerk. De hoeken van de stèle zijn voorzien van acroteriën, die geornamenteerd zijn met gestileerde palmetten. De stèle is bekroond met een vrijstaand, gesculpteerd kruis. Vanuit het onderste deel van de stèle vertrekken zeer lage muurtjes. Deze muren omvatten een klein gedeelte van de vlakke zerk en waren het beginpunt van het ijzeren hekwerk.

²⁹⁵ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Crocq – Ledent*, 1864

Het monument is iconografisch geladen. De palmetten op de acroteriën verwijzen naar de overwinning op de dood.²⁹⁶ Het kruis dat de stèle bekroont, symboliseert het christelijk geloof van de familie Crocq – Ledent.²⁹⁷ Op de stèle werden de letters ‘D.O.M.’ uitgehouwen. Deze lettercombinatie is de afkorting van ‘Deo, Optimo, Maximo’, dit wil zeggen ‘Naar God, de Beste, de Grootste’. Op de vlakke zerk werd R.I.P. uitgehouwen. Dit is de afkorting van ‘Requies’ ca(n)t in Pace’: Latijn voor hij/zij ruste in vrede.²⁹⁸

De epigrafie werd aangebracht op de stèle en op de vlakke zerk. Op de zerk werd de epigrafie ingedeeld in twee kolommen, die van elkaar gescheiden zijn door middel van een verticale lijn. De letters op de stèle zijn verdiept en met een witte verf ingekleurd. De letters en de verticale lijn op de vlakke zerk zijn verdiept, maar niet ingekleurd. Alle epigrafie werd uitgehouwen in een Latijnse lettersoort. Het funerair monument werd niet verrijkt met foto's, kentekens en heraldiek.

Het funerair monument is vrij goed bewaard. De vlakke zerk vertoont echter in de gehele lengte een breuk. Hierdoor zakt de zerk in. De epigrafie op de vlakke zerk is zeer moeilijk leesbaar door de verwerking doorheen de tijd en omdat deze letters niet zijn ingekleurd. Verder is er geen andere zichtbare schade op te merken aan het grafmonument.

De concessie van het grafmonument betrof oorspronkelijk een eeuwigdurende concessie. Door de wet van 1971 werd deze termijn van concessies opgeheven. De concessie werd in datzelfde jaar vernieuwd door Jacques Marie Roland. De huidige concessie betreft vijftig jaar en is geldig tot 31 december 2021. De laatste bijzetting in de grafkelder was Lise Anne Flora Fraeys op 20 juni 1964.²⁹⁹

De waarden en het belang van het funerair monument

Het grafmonument heeft een architectuurhistorische waarde aangezien het ontworpen werd door Charles Emile Janlet, die een zeer vooraanstaand Brussels architect is. Daarnaast heeft het funerair monument van de familie Crocq – Ledent een immateriële en socio-culturele waarde, aangezien de begravenen zeer belangrijke personen waren. Jean-Baptiste Crocq was de eigenaar en baas van zinkmijnen, in die tijd een zeer bloeiende industrie, en verrichtte eveneens baanbrekend werk in de medische wereld, zowel op nationaal als op internationaal vlak. Uit deze laatste feiten kan er ook besloten worden dat het funerair monument zowel lokaal als bovenlokaal van belang is.

²⁹⁶ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 7 augustus 2008

²⁹⁷ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 183

²⁹⁸ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 7 augustus 2008

²⁹⁹ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Crocq-Ledent*, concessie 184

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het funerair monument in situ is vrijwel identiek aan de ontwerptekeningen van Charles Emile Janlet. De opbouw van beiden is hetzelfde. Er zijn enkel verschillen op te merken qua ornamentering. Aan beide zijkanten van de stèle in situ ontbreekt het ijzeren hekwerkje. Dit werd wel voorzien in het ontwerp. Het ijzeren hekwerk dat als omheining fungeerde van het funerair monument is verdwenen. Oorspronkelijk was dit wel aanwezig zoals het is voorgesteld op de ontwerptekening. Voor het overige is het funerair monument in situ identiek aan het ontwerp.

Publicatie in literatuur

Een zeer bondige identificatie van het funerair monument van de familie Crocq – Ledent verscheen in het boek ‘Les Champs de repos’ van Cecilia Vandervelde. Hierbij werd enkel waarde gehecht aan de succesvolle carrière van Jean Joseph Crocq. Door de opname van het grafmonument in deze inventaris werd een zekere waarde toegekend aan het grafmonument, want Cecilia Vandervelde inventariseerde niet alle monumenten van het kerkhof van Laken.³⁰⁰

³⁰⁰ C. Vandervelde, *Les Champs de repos*, Brussel, Imprimerie Poot, 1997, p. 480

3.2.3. Het grafmonument van de familie Albert de Latour (1867)

(Bijlage IV en foto 4)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Albert Marie de Latour is de echtgenoot van Clémence Vermandele. Hij was ridder van de Leopoldsorde.³⁰¹ Albert de Latour kocht in het jaar 1867 een perceel aan met een oppervlakte van 4,125 vierkante meter op het kerkhof van Laken. Het concessienummer is 304. Hij kocht een eeuwigdurende vergunning. Albert Marie de Latour gaf de opdracht aan Charles Emile Janlet om een funerair monument en een grafkelder te ontwerpen.³⁰² Vermoedelijk nam hij deze beslissing naar aanleiding van de dood van zijn vrouw op 31 oktober 1866.³⁰³ Albert Marie de Latour werd geboren op 8 september 1812.³⁰⁴ Albert de Latour was de zoon van Alexander de Latour en Pauline Marie Cantineau. De vader van Albert, Alexander de Latour, was een kunstschilder.³⁰⁵ Toen de grafkelder en het funerair monument af was werd zijn vrouw, Clémence Vermandele, bijgezet in de grafkelder.³⁰⁶ Albert volgde een ingenieursopleiding en ontwikkelde zich daarnaast als politicus. Vanaf 4 januari 1855 vervulde hij de functie van katholiek gemeenteraadslid. Dit mandaat behield hij tot 25 januari 1858.³⁰⁷ Albert overleed op 12 september 1882 te Brussel.³⁰⁸ Albert de Latour schonk de helft van zijn erfenis aan de armenhuizen van Schaarbeek. Met dit bedrag wou hij bedden reserveren in het rusthuis 'Albert de Latour'. Deze bedden waren bedoeld voor werknemers en voormalige werknemers van zijn fabriek 'Instellingen Vandenbrande'.³⁰⁹ Een jaar na zijn dood werd een straat in Schaarbeek naar hem genoemd.³¹⁰ Daarnaast kreeg ook het verzorgingstehuis in Schaarbeek zijn naam.³¹¹

Bespreking van de ontwerptekeningen

Het fonds van Charles Emile Janlet in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, bevat slechts één tekening van het funerair monument van de familie Albert de Latour. Dit ontwerp bevindt zich in map 42b.

³⁰¹ Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Albert de Latour*, concessie 304, Epigrafië op de voorzijde van de cippe, Albert Marie de Latour

³⁰² Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Albert de Latour*, concessie 304

³⁰³ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1 -867, *Familie Albert de Latour*, concessie 304

³⁰⁴ *Rue Albert de Latour*, (2008), op de site van wikipedia, http://fr.wikipedia.org/wiki/Rue_Albert_de_Latour, geraadpleegd op 21 november 2008

³⁰⁵ *Dossier van Albert Marie Delatour*, in de 'Administration Communal', 'Maison des Arts', Schaerbeek

³⁰⁶ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1 -867, *Familie Albert de Latour*, concessie 304

³⁰⁷ *Dossier van Albert Marie Delatour*, in de 'Administration Communal', 'Maison des Arts', Schaerbeek

³⁰⁸ Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Albert de Latour*, concessie 304, Epigrafië op de voorzijde van de cippe, Albert Marie de Latour

³⁰⁹ *Dossier van Albert Marie Delatour*, in de 'Administration Communal', 'Maison des Arts', Schaerbeek

³¹⁰ *Rue Albert de Latour*, (2008), op de site van wikipedia, http://fr.wikipedia.org/wiki/Rue_Albert_de_Latour, geraadpleegd op 21 november 2008

³¹¹ *Rust- en verzorgingstehuis Albert de Latour*, (s.d.), op de website van Schaarbeek, <http://www.schaarbeek.irisnet.be/site/nl/ocmw/2cpas/13content#anchorgrid>, geraadpleegd op 21 november 2008

Dit ontwerp op tekenpapier werd getekend in potlood. De naam van de architect en steenkapper werden niet vermeld. In de rechterbovenhoek werd 'Tombe de Madame de Latour' vermeld ter identificatie van de opdrachtgever. Met behulp van een tabelletje werden afmetingen weergegeven van de steenblokken die nodig waren voor de realisatie van het funerair monument. Ook op de tekening van het grafmonument zelf zijn maten aangegeven. De tekening geeft een cippe weer die zich op een sokkel bevindt. De sokkel is veel dieper en een klein beetje breder dan de cippe zelf. De bovenzijde van de sokkel aan de voorzijde is geleidelijk verhoogd naar een punt in het midden van de breedte van de cippe. De hoeken van het hoofdgestel van de cippe zijn uitgewerkt met acroteriën, zonder enige vorm van versiering. Op het midden van het hoofdgestel werd een kruisje in reliëf aangebracht. Op de voorzijde van het middengedeelte werd een epigrafiepaneel voorzien. Aan beide zijkanten van de cippe werden haakjes getekend, die vermoedelijk bestemd waren om er een krans aan te hangen.³¹²

Bespreking van het grafmonument in situ

Het grafmonument van de familie Albert de Latour is gelegen op perk 28 op het kerkhof van Laken. Het grafmonument is vrij bescheiden qua schaal. Door de kleinschaligheid van het monument en zijn ligging langs minder belangrijke wegen van het kerkhof is het grafmonument niet goed zichtbaar.

De cippe werd niet gesigneerd door architect Charles Emile Janlet. Er is ook geen enkele signatuur op te merken van de steenkapper. De cippe werd vervaardigd in blauwe hardsteen. Het monument is uitgewerkt in neoclassicistische stijl. Er is geen omheining voorzien rond het grafmonument. Er is ook geen enkele aanwijzing op te merken dat er ooit een omheining aanwezig was. Het perceel heeft een oppervlakte van 4,125 vierkante meter.³¹³ Het funerair monument is 150 centimeter breed, 275 centimeter diep en 252 centimeter hoog.

De cippe bevindt zich op een sokkel. De sokkel is langs alle zijden iets groter dan de cippe. Vooraan steekt de sokkel echter iets meer uit en werd de bovenzijde uitgewerkt tot een punt in het midden van de breedte van het funerair monument. Het bovengestel is aan de hoeken voorzien van acroteriën. Deze architecturale elementen werden niet geornamenteerd met florale motieven, zoals vaak het geval is. Op het midden van het bovengestel is een kruis in laagreliëf voorzien. Op de voorzijde van het middengedeelte van de cippe is een epigrafiepaneel uitgehouwen. Op de zijkanten en de achterzijde van de cippe zijn telkens drie bronzen haken bevestigd.

³¹² Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Albert de Latour*, 1867

³¹³ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Albert de Latour*, concessie 304

De iconografie van het funerair monument van de familie Albert de Latour is zeer beperkt. Het kruisje in laagrelief wijst op de christelijke overtuiging van de familie.³¹⁴

De epigrafie werd op de voorzijde van het middengedeelte van de cippe voorzien. Er werd een epigrafiepaneel uitgehouwen uit het monument. De letters zijn verdiept, maar niet ingekleurd en aangebracht in een Latijnse schriftsoort. Daarnaast werd de eeuwigdurende concessie vermeld op het onderstel van de cippe en het concessienummer op de linkerhoek aan de voorzijde van de sokkel.

Het monument is vrij goed bewaard. Er is sprake van natuurlijke verwerking. De steen verbreekt hier en daar een beetje en vertoont kleine barsten. Er is een grote barst aan de achterzijde van het onderstel van de cippe. De barst wordt bijeengehouden door middel van een metalen plaatje. Er is geen vegetatie rond het funerair monument.

De concessie van het grafmonument was oorspronkelijk aangekocht als een eeuwigdurende concessie. Door de wet van 1971 werd deze vorm van concessie opgeheven. De concessie werd echter niet meer verlengd sinds 1971, waardoor deze sindsdien vervallen is. De laatste bijzetting in de grafkelder gebeurde in 1882, toen ze het stoffelijk overschot van Albert Marie de Latour in de grafkelder plaatsten.³¹⁵

De waarden en het belang van het funerair monument

Het funerair monument van de familie Albert de Latour is van architectuurhistorisch belang, omdat Charles Emile Janlet het monument heeft ontworpen. Charles Emile Janlet is een zeer vooraanstaand persoon in de Brusselse bourgeoisiekringen. Hij is daarnaast een zeer belangrijk architect in het België van de tweede helft van de negentiende eeuw en de eerste twee decennia van de twintigste eeuw. Het grafmonument heeft daarnaast een lokale en immateriële waarde door de functies die Albert de Latour vervulde in het Brusselse politieke leven en in de bedrijfswereld.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het ontwerp van het funerair monument van de familie Albert de Latour en het grafmonument in situ is in grote lijnen vrijwel identiek. Er is slechts één detail waarin het ontwerp van de realisatie verschilt: het aantal haken aan de zijkant van het funerair monument. Het grafmonument van de familie Albert de Latour straalt kracht uit door zijn soberheid en gebrek aan ornamentiek.

³¹⁴ M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*. Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

³¹⁵ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Albert de Latour*, concessie 304

3.2.4. Het grafmonument van de familie Félix Janlet (1868)

(Bijlage V en foto 5)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Caroline Christiaens kocht op 19 juni 1868 een perceel met concessienummer 406 aan op het kerkhof van Laken. Het perceel heeft een oppervlakte van 6,20 vierkante meter. De concessie die toen aangekocht werd was met eeuwigdurende vergunning. Caroline Christiaens betaalde hiervoor 1 116 frank aan de kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw. Daarnaast moest ze 167,40 frank betalen aan het bureau van liefdadigheidsinstellingen.³¹⁶ Het was ook zij die aan haar zoon, Charles Emile Janlet, de opdracht gaf om een grafmonument en grafkelder te ontwerpen.³¹⁷ Caroline Christiaens is geboren in het jaar 1819. Ze was de echtgenote van Félix Janlet.³¹⁸ Ze overleed op 25 maart 1899. Haar lichaam werd bijgezet in de grafkelder van dit monument.³¹⁹

Félix Janlet werd geboren in het jaar 1808.³²⁰ Hij was de echtgenoot van Caroline Christiaens.³²¹ Félix Janlet bouwde een carrière uit als plafonneur-architect.³²² Hij was de stagemeester van Henri Beyaert (1843-1851),³²³ zijn zoon Charles Emile Janlet,³²⁴ en Gustave Saintenoy.³²⁵ Hij overleed in 1868.³²⁶

Pétronille Parijs en Charles Christiaens zijn de ouders van Caroline Christiaens. Pétronille werd geboren in 1797³²⁷ en overleed op 22 april 1869.³²⁸ Haar echtgenoot werd geboren in 1798³²⁹ en overleed op 8 mei 1883. Ook hun stoffelijk overschot werd bijgezet in deze grafkelder.³³⁰

³¹⁶ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Félix Janlet*, concessie 406

³¹⁷ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Félix Janlet*, 1868

³¹⁸ Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 406, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Caroline Christiaens

³¹⁹ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406

³²⁰ Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 406, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Félix Janlet

³²¹ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406

³²² A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 367

³²³ Ibid., Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 152

³²⁴ Ibid., Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 367

³²⁵ Ibid., Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 493

³²⁶ Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 406, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Félix Janlet

³²⁷ Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 406, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Pétronille Parijs

³²⁸ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406

³²⁹ Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 406, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Charles Christiaens

³³⁰ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406

Victor Emile Janlet werd geboren op 1 juni³³¹ 1855.³³² Hij was een zoon van Félix Janlet en Caroline Christiaens en dus een broer van Charles Emile Janlet, de ontwerper van het grafmonument. Victor Janlet is de auteur van ‘De la protection des oeuvres de la pensée’. Dit boek met architectuurtekeningen en –concepten werd gepubliceerd tussen 1887 en 1889.³³³ Hij overleed op 6 mei 1930 te Elsene en hij werd toen bijgezet in de grafkelder.³³⁴

Henri Janlet werd geboren in het jaar 1857.³³⁵ Hij was de zoon van Félix Janlet en Caroline Christiaens en dus een broer van Charles Emile Janlet. Hij overleed op 28 mei 1935 te Ukkel, waarna hij werd bijgezet in deze grafkelder.³³⁶

Gustave Fernand Janlet werd geboren in 1885.³³⁷ Hij was de neef van Félix Janlet. Zijn echtgenote was Lina-Céline Huybrechts. Ook zij werd na haar overlijden op 7 november 1945 bijgezet in de grafkelder. Gustave Janlet overleed op 4 april 1981 te Elsene en vier dagen later werd hij bijgezet in de grafkelder. Ook hun dochter, Marie José Janlet werd bijgezet in de grafkelder van Félix Janlet.³³⁸ Zij overleed op 3 september 1944³³⁹ ingevolge een Duits bombardement. Haar stoffelijk overschot werd oorspronkelijk begraven op het perk van burgerlijke slachtoffers van de oorlog op het kerkhof van Ukkel. Om dan later overgebracht te worden naar deze grafkelder.³⁴⁰

Bespreking van de ontwerptekeningen

Er bevinden zich zeven ontwerpen van het funerair monument van de familie Félix Janlet in het fonds Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief van Brussel. Deze tekeningen zijn aanwezig in map 42b.

De ontwerpen voor het funerair monument van de familie Félix Janlet zijn allemaal tekeningen van een cippe. Er zijn zeer gedetailleerde tekeningen met alle afmetingen erop vermeld, epigrafie, detailtekening van het hoofdgestel en sfeerbeelden. Het hoofdgestel van de voorzijde van de cippe is voorzien van een kruis in laagrelief. De bovenste boord van het middenste gedeelte van de cippe is uitgewerkt in een fries met metopen en trigliefen. De metopen zijn hier blind en zeer breed uitgewerkt. Langs de

³³¹ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 18

³³² Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 406, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Victor Emile Janlet

³³³ V. JANLET, *Les droits de la presse*, Brussel, Alexis Moens, 1888

³³⁴ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406

³³⁵ Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 406, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Henri Janlet

³³⁶ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406

³³⁷ Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 406, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Gustave Fernand Janlet

³³⁸ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406

³³⁹ Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 406, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Marie José Janlet

³⁴⁰ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406

voorzijde en beide zijkanten is een haakje bevestigd. Het onderstel van de cippe is opnieuw heel geprononceerd aan de voorzijde. De cippe bevindt zich op een sokkel die langs alle zijden groter is dan de cippe zelf. Op elke hoek van de sokkel staat een paaltje. De palen zijn met elkaar verbonden door een sierlijk hekwerk. Het hekwerk werd zeer eenvoudig versierd met krullen.³⁴¹

Bespreking van het grafmonument in situ

Het grafmonument van de familie Félix Janlet is op perk 27 langs weg 6 gelegen op het kerkhof van Laken. Het is een vrij bescheiden monument qua afmetingen. Door de ligging van het funerair monument aan een minder belangrijke weg van het kerkhof en zijn bescheidenheid qua omvang, moet het monument inboeten aan zichtbaarheid.

De cippe werd ontworpen door architect Charles Emile Janlet, de zoon van architect Félix Janlet en de opdrachtgeefster. Hij liet echter geen signatuur aanbrengen. Er is ook geen enkele verwijzing naar een steenkapper te bemerken op het grafmonument. De neoclassicistische cippe werd vervaardigd in blauwe hardsteen. Het perceel heeft een oppervlakte van 6,20 vierkante meter.³⁴² De sokkel is 225 centimeter breed en 275 centimeter diep. Het grafmonument in zijn totaliteit is 250 centimeter hoog.

De cippe rust op twee sokkels die telkens wat groter zijn dan hun bekroning. Er is geen omheining rond het grafmonument en er zijn ook geen sporen dat er ooit een omheining is aangebracht geweest. Op het hoofdgestel van de cippe is een kruis in laagrelief aangebracht. Op de hoeken van het hoofdgestel werden zeer kleine acroteriën voorzien. Deze architecturale elementen werden niet versierd met een floraal motief. Onder de kroonlijst is een fries met metopen en trigliefen. De metopen zijn blind en zeer breed uitgewerkt. Op de voorzijde van het middenstel van de cippe werd de epigrafie uitgehouwen. Op het onderstel werd een impalagranieten paneel aangebracht bij de dood van Lina Huyberechts in 1945. Op de sokkel daaronder staat de eeuwige vergunning en het concessienummer vermeld.

De iconografie van het funerair monument van de familie Félix Janlet is beperkt tot een kruis in laagrelief op het hoofdgestel van de cippe. Het kruis symboliseert de christelijke overtuiging van de begraven personen.³⁴³

De epigrafie ter identificatie van de begraven personen is weergegeven op de voorzijde van het middengestel van de cippe en op een marmeren plaat op het onderstel van de cippe. Daarnaast werd de eeuwige vergunning en het concessienummer uitgehouwen op de tweede sokkel. Het concessienummer werd met zwarte verf ingekleurd. In de

³⁴¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Félix Janlet*, 1868

³⁴² Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Félix Janlet*, concessie 406

³⁴³ M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

epigrafie op het marmeren paneel werden de letters met witte verf ingekleurd. De letters zijn uitgediept in een Latijnse schriftsoort. Het grafmonument werd niet voorzien van foto's, kentekens of heraldiek.

Het grafmonument is in een vrij goede toestand bewaard gebleven. Er is enkel sprake van natuurlijke verwerking, waardoor de epigrafie moeilijker leesbaar is.

Het funerair monument van Félix Janlet had oorspronkelijk een eeuwigdurende concessie. Deze concessie is vervallen sinds 1971. In datzelfde jaar verlengde Gustave Janlet, die nu reeds overleden is, de concessie voor een periode van vijftig jaar. Door deze verlenging is de concessie geldig tot 31 december 2021.³⁴⁴ De laatste bijzetting in de grafkelder was de huidige concessiehouder, Gustave Janlet.³⁴⁵

De waarden en het belang van het funerair monument

Het grafmonument heeft een bovenlokale architectuurhistorische waarde die van materieel belang is. Charles Emile Janlet is een zeer belangrijk nationaal erkend architect. Hij was één van de wegbereiders van de neo-Vlaamse renaissance. Zijn vader, Félix Janlet, was ook een vooraanstaand architect in België. Hij leidde toparchitecten op in zijn atelier, zoals ondermeer Henri Beyaert.³⁴⁶

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het grafmonument in situ is vrijwel identiek aan het ontwerp van het funerair monument van de familie Félix Janlet. De verschillen situeren zich op het vlak van details. Het gerealiseerde monument heeft geen omheining zoals werd weergegeven op de tekening. Er zijn ook geen sporen op te merken dat er ooit een hekwerk is geweest. Voor het overige is het grafmonument in situ identiek aan de ontwerpen.

Publicatie in literatuur

Het funerair monument van de familie Félix Janlet werd op het eind van de negentiende eeuw gepubliceerd in het modelboek 'Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc'. De vierentwintigste plaat in het album geeft een vooraanzicht, zijaanzicht, plattegrond en perspectiefzicht van het grafmonument van Félix Janlet. Naast nog enkele andere ontwerpen van Charles Emile Janlet, bevat het modelboek nog vele andere funeraire ontwerpen van bekende Brusselse architecten zoals onder andere Beyaert, Benoît, Jamaer en Naert. Door de publicatie van een funerair monument dat ontworpen werd door Charles Emile Janlet, erkende men reeds nog tijdens diens leven zijn kwaliteiten als architect (Bijlage XXXIII).³⁴⁷

³⁴⁴ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Félix Janlet*, concessie 406

³⁴⁵ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406

³⁴⁶ A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 152

³⁴⁷ J. FONTEYNE, *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, Pl. 24

3.2.5. Het grafmonument van de familie Gérard Vander Meerschen (1869)

(Bijlage VI en foto 6)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Gérard Vander Meerschen kocht op 27 maart 1869 een perceel aan met eeuwige vergunning op het kerkhof van Laken. Het concessienummer is 447. Daarnaast gaf hij de opdracht aan Charles Emile Janlet om een funerair monument en een grafkelder met twaalf cellen te ontwerpen. Gérard Vander Meerschen moest een som van 204,18 frank betalen aan het Bureau van Liefdadigheidsinstellingen. Daarnaast doneerde hij 1361,25 frank aan de Kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw.³⁴⁸ Deze maatregelen trof hij naar aanleiding van het overlijden van P.J. Edouard Vander Meerschen. Gérard was de echtgenoot van Rosalie Colette Pauline Brambilla.

Clément Vander Meerschen is gestorven in Luik op 16 mei 1887. Gustave Paul Philippe Vander Meerschen is gestorven op 19 april 1899 te Elsene. Er werd niet bij vermeld of hij gehuwd was of weduwnaar.

Joseph Christiaens is de echtgenoot van Sidonie Vander Meerschen. Joseph overleed op 13 juni 1898 te Sint-Joost-ten-Node. Sidonie overleed op 2 maart 1911 te Schaarbeek.

Gustave Paul Philippe Vander Meerschen was de echtgenoot van Mathilde Josephine Hennart. Zij overleed op 23 mei 1904 en haar man overleed te Elsene op 7 oktober 1900.

Jean François Vanhemelryck was de echtgenoot van Clémence Marie Charlotte Vander Meerschen. Clémence overleed op 2 juli 1877. Jean François overleed dertien jaar later op 15 juli 1890.³⁴⁹

Bespreking van de ontwerptekeningen

Er zijn tien ontwerpen van het funerair monument van de familie Gérard Vander Meerschen aanwezig in map 42b van het fonds van Charles Emile Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief, te Brussel.

Drie tekeningen geven het ontwerp weer van de voorzijde, de zijkant en de plattegrond van een cippe. Een tekening is op kalkpapier uitgevoerd dat op tekenpapier gekleefd is. Alle ontwerpen werden getekend met zwarte inkt. Een andere tekening werd met een lichtblauwe kleur geaquarelleerd. Op twee van de drie tekeningen werden alle nodige

³⁴⁸ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Gérard Vander Meerschen*, concessie 447

³⁴⁹ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1 -867, *Familie Gérard Vander Meerschen*, concessie 447

afmetingen aangegeven. Op één tekening werd een stempel van Charles Emile Janlet aangebracht en werd er in potlood 'Bon' opgeschreven. Waarschijnlijk was deze tekening goedgekeurd door de opdrachtgever om te realiseren. Vaak werd de naam van de opdrachtgever of het reeds overleden familielid weergegeven. De drie tekeningen geven eenzelfde cippe weer. De cippe bevindt zich op een sokkel. Op één tekening werd een ijzeren hekwerk voorzien. Op de voorzijde van het hoofdgestel van de cippe werd een kruis uitgehouwen. De acroteriën op de hoeken van het hoofdgestel zijn minimaal uitgewerkt en werden niet versierd met een gestileerd floraal motief. Op de voorzijde van het middenste gedeelte van de cippe werd een epigrafiepaneel voorzien. Het onderstel van de cippe werd uitgewerkt als een sarcofaag. Aan de voorzijde werd deze abstract geornamenteerd door middel van twee inspringende vlakken en modillons. Aan het middenste gedeelte van de zijkant van de cippe zijn opnieuw twee halfzuilen voorzien. De onderste gedeeltes van de halfzuilen zijn gecanneleerd. Hierboven werd de zuil geornamenteerd met klimopraken. Tussen de kapitelen van de halfzuilen zijn er modillons. Net onder de modillons hangt een krans waarrond een lint is gewikkeld aan een haak. Vermoedelijk zijn deze ornamenten voorzien in hoogrelief.

Andere tekeningen in map 42b in het fonds van Janlet geven onderdelen weer van het funerair monument van de familie Gérard Vander Meerschen. Voorbeelden hiervan zijn een schets van de omheining, de rechterhelft van de voorzijde van het hoofdgestel van de cippe, het epigrafiepaneel, een halfzuil en een krans.³⁵⁰

Bespreking van het grafmonument in situ

Het grafmonument van de familie Gérard Vander Meerschen is gelegen op perk 28 langs weg 12 op het kerkhof van Laken. Het funerair monument is vrij monumentaal. Door de ligging van het grafmonument en zijn omvang is het vrij goed zichtbaar. De zichtbaarheid is enigszins ingeperkt door de ligging aan een minder belangrijke weg van het kerkhof van Laken. Het funerair monument is echter wel monumentaler in vergelijking met de omgevende grafmonumenten.

De cippe draagt geen enkele signatuur van de architect Charles Emile Janlet of van een steenkapper. Het neoclassicistische grafmonument werd vervaardigd in blauwe hardsteen. De cippe staat op een sokkel die langs alle zijden iets groter is dan de cippe zelf. Op alle vier de hoeken van de sokkel staat een gietijzeren paaltje. Deze palen met telkens vier madelieven zijn met elkaar verbonden door een gietijzeren hekwerk. Elk smeedijzeren hekwerk werd in het midden voorzien van een kruis dat bekroond is met een lelie. Het perceel heeft een oppervlakte van 7,5625 vierkante meter.³⁵¹ De sokkel heeft een breedte en een diepte van 275 centimeter. De hoogte van het grafmonument in zijn totaliteit is 420 centimeter.

³⁵⁰ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Gérard Vandermeerschen*, 1869

³⁵¹ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Gérard Vander Meerschen*, concessie 447

De voorzijde van het hoofdgestel is geornamenteerd met een kruis in laagrelief. De hoeken van het hoofdgestel hebben zeer kleine acroteriën zonder enige vorm van versiering. Op het middenste gedeelte van de voorzijde van de cippe werd de epigrafie uitgehouwen. Het ondergestel is voorzien van een zandstenen paneeltje dat geornamenteerd is met laagrelief. Klimop- en laurierranken zijn door elkaar verstrengeld. Boven deze takken een vijfpuntige ster en een wolkje. Deze ster straalt licht uit naar de ranken. Tussen de ranken zit een lint met de tekst 'Souvenir'. Onder dit paneel is het onderstel abstract uitgewerkt met twee inspringende panelen en klossen. Beide zijkanten van de cippe zijn voorzien van telkens twee halfzuilen. Het onderste deel van de zuilen is gecanneleerd. Tussen de kapitelen van beide halfzuilen bevinden zich modillons aan de kroonlijst. Het vlak tussen de halfzuilen is uitgewerkt in twee panelen. Aan het bovenste paneel is een haak uitgehouwen waaraan een krans in hoogrelief hangt. De krans is samengesteld uit eikendopjes en een lint. Op de uitstulping die de overgang van het onderstel naar het middelste gedeelte van de cippe aangeeft, zijn twee kruisjes in laagrelief uitgehouwen. Deze kruisjes komen terug aan de zijkant van het hoofdgestel van de cippe.

Het grafmonument is sterk symbolisch geladen door tal van iconografische ornamenten. De kransen in hoogrelief aan de zijkant van de cippe symboliseren de overwinning in de liefde.³⁵² De eikendopjes waarmee de kransen zijn samengesteld staan symbool voor de onsterfelijkheid en het eeuwig leven.³⁵³ Het kruis in laagrelief op de voorzijde van de cippe en de kruisjes die her en der zijn aangebracht in laagrelief op de cippe geven de christelijke overtuiging weer van de familie Gérard Vander Meerschen.³⁵⁴ De klimopranken op het zandstenen paneeltje symboliseren het eeuwige leven en de eeuwige vriendschap. Het symbool van het eeuwig leven en de onvergankelijkheid komt terug in de lauriertakken. De vijfpuntige ster is het symbool voor het succes in het leven en de goede gezondheid die de begraven personen hebben gehad. Daarnaast staat de vijfpuntige ster ook symbool voor de vijf wonden van Christus. Op de epigrafie is de lettercombinatie R.I.P. uitgehouwen. Dit betekent 'Requies' ca(n)t in Pace', Latijns voor 'Hij/zij ruste in vrede'. De afkorting 'D.O.M.' op het epigrafiepaneel staat voor 'Deo, Optimo, Maximo'.³⁵⁵

De epigrafie van het grafmonument van de familie Gérard Vander Meerschen identificeert de personen die werden bijgezet in de grafkelder ervan. Daarnaast werd de oorspronkelijke concessie 'Concession à perpétuite' uitgehouwen helemaal onderaan op de voorzijde van de cippe. De epigrafie is verdiept en niet ingekleurd. De letters werden

³⁵² J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 181

³⁵³ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 18 juli 2008

³⁵⁴ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 183

³⁵⁵ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 18 juli 2008

uitgehouden in een Latijnse schriftsoort. Het grafmonument werd niet voorzien van foto's, kentekens of heraldiek van de begraven personen.

Het funerair monument van de familie Gérard Vander Meerschen is vrij goed bewaard. Natuurlijke verwerking heeft het monument enigszins aangetast, maar er valt geen noemenswaardige schade te bemerken. De epigrafie aan de voorzijde van de cippe is echter vrijwel niet meer leesbaar.

Het grafmonument van de familie Gérard Vander Meerschen had oorspronkelijk een eeuwigdurende concessie. Door de wet van 1971 is deze concessie vervallen en werd deze niet meer vernieuwd. De laatste bijzetting was het lichaam van Hortense Christiaens in 1931.

De waarden en het belang van het funerair monument

Het funerair monument van de familie Gérard Vander Meerschen heeft een bovenlokale architectuurhistorische waarde omdat het werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Deze architect drukte zijn stempel op de architectuurgeschiedenis van België.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het ontwerp van het grafmonument en het funerair monument in situ van de familie Vander Meerschen is vrijwel identiek. De verschillen zijn enkel op te merken in de afwerking. Op de halfzuilen van het grafmonument in situ zijn geen klimopraken uitgehouden. Voor het overige is het gerealiseerde grafmonument identiek aan het ontwerp.

Publicatie in literatuur

Het ontwerp van het funerair monument van de familie Gérard Vander Meerschen werd gepubliceerd op het eind van de negentiende eeuw in het modelboek 'Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc'. De publicatie van het grafmonument in een eigentijds modelboek, bewijst dat toen reeds een funerair ontwerp van Charles Emile Janlet naar waarde werd geschat (Bijlage XXXIV).³⁵⁶

³⁵⁶ J. FONTEYNE, *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, Pl. 13 en 14

3.2.6. Het grafmonument van de familie de Uribarri (1870)

(Bijlage VII en foto 7)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Adolphe Ferdinand de Uribarri kocht in het jaar 1870 een perceel aan met eeuwigdurende vergunning op het kerkhof van Laken met concessienummer 505. Hij gaf daarnaast ook de opdracht aan Charles Emile Janlet om een grafmonument en grafkelder te ontwerpen voor zijn zus en zichzelf. Voor de aankoop van het perceel moest hij 1 236,60 frank betalen aan de kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw. Daarnaast gaf hij 92,74 frank aan het bureau van liefdadigheidsinstellingen en 92,75 frank aan de administratieve commissie van armenhuizen. Dit betaalde hij op 16 februari 1870.³⁵⁷ De aanleiding voor de aankoop van het perceel en de constructie van een grafmonument was het overlijden van zijn zus Antoinette Ramona Marie de Uribarri op 5 februari 1870.³⁵⁸ Adolphe de Uribarri werd geboren op 18 augustus 1800 te Brussel.³⁵⁹

Bespreking van de ontwerptekeningen

Het fonds van Charles Emile Janlet dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bevat tekeningen van het funerair monument van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri. Deze ontwerptekeningen in map 42b geven twee zeer verschillende monumenten weer. Er is een ontwerp van een cippe en daarnaast zijn er ontwerpen van een zuil.

Er is slechts één tekening van een cippe. Dit ontwerp op tekenpapier werd getekend met zwarte inkt en is met een lichtblauwe kleur geaquarelleerd. De naam van de opdrachtgever werd neergepend in het midden van het blad papier. Er is geen enkele indicatie aangegeven van de architect Charles Emile Janlet noch van de steenkapper. De tekening werd verduidelijkt met afmetingen en een schaalvermelding van 0,10 per meter. Het ontwerp geeft een tekening weer van de voorzijde en de zijkant van een cippe. De voorzijde van het hoofdgestel van de cippe is voorzien van een kruis in laagrelief. Aan de voorzijde van het middengestel is een epigrafiepaneel uitgehouwen. Op het ondergestel van de cippe werd een krans voorzien die aan een haakje hangt. De cippe bevindt zich op een sokkel die iets groter is dan de cippe zelf. Op elke hoek van de sokkel staat een paaltje. Deze paaltjes zijn met elkaar verbonden met een sierlijk uitgewerkt hekwerk. De zijkant van het middenste gedeelte van de cippe is geornamenteerd met twee halfzuilen. De onderste gedeelten van de zuilen zijn uitgewerkt als gecanneleerde voluten. Tussen de twee halfzuilen zijn modillons. Langs de zijkant is te zien dat het onderstel van de cippe veel dieper uitgewerkt is dan het hoofdgestel en het middenste gedeelte van de cippe. Het onderstel neemt de vorm aan

³⁵⁷ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, concessie 505

³⁵⁸ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1 -867, *Familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, concessie 505

³⁵⁹ Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, concessie 505, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Adolphe Ferdinand de Uribarri

van een sarcofaag. Daarnaast is het net zoals aan de voorzijde voorzien van een krans die aan een haakje hangt.

De andere tekeningen in het fonds van Janlet in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, die de naam van de opdrachtgever Ferdinand Adolphe de Uribarri dragen zijn allen ontwerpen van zuilen. De zuil staat steeds op een kleine cippe met het wapenschild van de familie de Uribarri. Het onderste gedeelte van de zuil werd voorzien van epigrafiepanelen die met elkaar verbonden zijn door middel van brandende fakkels. De zuil werd bekroond met een brandende vuurpot met een krans die er schuin overhangt. Het kapiteel van de zuil is zeer uitzonderlijk uitgewerkt. Het is versierd met een kruis in laagrelief en de onderkant van dit kapiteel is aan twee zijden uitgewerkt als een voluut. Net onder het kapiteel en net boven de epigrafiepanelen werd een geornamenteerde band voorzien rond de zuil. Op één tekening van deze ontwerpen van een zuil is een tabelletje met de afmetingen aangebracht.³⁶⁰

Bespreking van het grafmonument in situ

Het grafmonument van de familie Adolphe de Uribarri is gelegen op perk 21 op het kerkhof van Laken. De kern van dit perk werd verhoogd. Langs het verhoogde perk is een muurtje gebouwd en daarlangs staan er nog grafmonumenten die bij ditzelfde perk horen. Het funerair monument van de familie de Uribarri is één van de monumenten die langs de muur werden geconstrueerd. Door de monumentaliteit en zijn ligging is het grafmonument vrij goed zichtbaar. De zichtbaarheid wordt enkel gehinderd door de ligging van het monument aan een minder belangrijke weg en door de monumentaliteit van de omliggende funeraire monumenten.

Het grafmonument dat ontworpen werd door Charles Emile Janlet werd noch door de architect noch door de steenkapper gesigneerd. Het neoclassicistische grafmonument is vervaardigd in blauwe hardsteen. De cippe bevindt zich op een rechthoekige sokkel die overal wat groter is dan de cippe zelf. Op de sokkel bevond zich oorspronkelijk de omheining van het funerair monument. De sporen van de paaltjes zijn thans nog te zien op de sokkel. Het perceel waarop het grafmonument zich bevindt is 6,87 vierkante meter groot.³⁶¹ Het funerair monument is vrij monumentaal. De sokkel is 250 centimeter breed en 275 centimeter diep. Het grafmonument in zijn totaliteit is 457 centimeter hoog.

De voorzijde van het hoofdstel van de cippe werd geornamenteerd door middel van een kruis in laagrelief. De hoeken van het hoofdstel zijn voorzien van zeer kleine acroteriën. Deze architecturale elementen werden niet versierd met een floraal motief. Op de voorzijde van het middenste gedeelte van de cippe werd de epigrafie voorzien. Op het ondergestel werd een haak uitgehouwen met een krans in hoogrelief. De krans is

³⁶⁰ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, 1870

³⁶¹ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, concessie 505

opgebouwd uit eikendopjes. De linten rond de krans zijn in laagrelief aangebracht. Net onder de krans is het wapenschild in zandsteen van de familie de Uribarri gehangen. Onder dit wapenschild werd 'CONCESSION A PERPETUITE' uitgehouwen. Op de linkerhoek aan de voorzijde van de sokkel staat '505', het concessienummer. De zijkant van de cippe is geornamenteerd met twee halfzuilen. Tussen beide zuilen werden modillons uitgehouwen. De onderkant van de zuilen zijn uitgewerkt als gecanneleerde voluten. De zijkant van het onderstel van de cippe is net zoals aan de voorzijde geornamenteerd met een krans.

Het grafmonument werd niet opgefleurd met foto's. Er is echter wel een wapenschild van de familie de Uribarri voorzien aan het onderstel van de cippe. Het wapenschild heeft een moderne negentiende-eeuwse vorm³⁶² en is gevierendeeld.³⁶³ In het tweede en derde kwartier is een wandelende wolf weergegeven. De wolf is het symbool van de voorzichtigheid, de list en de strijdbaarheid.³⁶⁴ In het eerste en vierde kwartier is telkens een geplante boom afgebeeld.³⁶⁵ De schilddekking bestaat uit een aanzienlijke traliehelm.³⁶⁶ Het dekkleed heeft de vorm aangenomen van gebladerte.³⁶⁷ Beide elementen zijn bekroond door een parelkrans.³⁶⁸ Er is geen devies vermeld op het wapenschild en er zijn ook geen wapendragers.

Het funerair monument van de familie heeft verschillende iconografische elementen. Het kruis in laagrelief op het hoofdstel van de cippe geeft de christelijke overtuiging van de familie Adolphe de Uribarri weer.³⁶⁹ Op de epigrafie werd de lettercombinatie 'R.I.P.' ingehouwen. Dit is de afkorting voor 'Requies ca(n)t in Pace', Latijns voor 'Hij/zij ruste in vrede'. Ook werd er 'D.O.M.' weergegeven in de epigrafie: 'Deo, Optimo, Maximo', ofwel 'Naar God, de Beste, de Grootste'.³⁷⁰ De kransen in hoogrelief op het onderstel van de cippe symboliseren de overwinning in de liefde.³⁷¹ De eikendoppen waaruit de krans is samengesteld staan symbool voor de onsterfelijkheid en het eeuwig leven.³⁷²

³⁶² H. ROTTIER, M. VAN DE CRUYS, *Heraldiek: Wapens kennen en herkennen*, Leuven, Davidsfonds, 2004, p. 103

³⁶³ Ibid., Leuven, Davidsfonds, 2004, p. 117

³⁶⁴ Ibid., Leuven, Davidsfonds, 2004, p. 172-173

³⁶⁵ Ibid., Leuven, Davidsfonds, 2004, p. 183

³⁶⁶ Ibid., Leuven, Davidsfonds, 2004, p. 197

³⁶⁷ Ibid., Leuven, Davidsfonds, 2004, p. 214

³⁶⁸ Ibid., Leuven, Davidsfonds, 2004, p. 231

³⁶⁹ M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijkse tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

³⁷⁰ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 7 augustus 2008

³⁷¹ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 181

³⁷² *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 7 augustus 2008

De epigrafie op de voorzijde van het middenste gedeelte van de cippe beperkt zich tot de identificatie van de begravenen. De letters zijn verdiept en werden niet ingekleurd. De schriftsoort is Latijns.

Het grafmonument is vrij goed bewaard. Er is enkel sprake van enkele barstjes in de blauwe hardsteen waarin mos groeit. Daarnaast is het wapenschild in zandsteen sterk aangetast door het klimaat en de luchtvervuiling.

Het funerair monument van de familie de Uribarri had oorspronkelijk een eeuwigdurende concessie. Door de wet van 1971 is deze vergunning vervallen. Sindsdien werd deze concessie niet vernieuwd.³⁷³ De laatste bijzetting in de grafkelder was het stoffelijk overschot van Adolphe Ferdinand de Uribarri in 1873. De grafkelder biedt slechts de laatste rustplaats aan twee lichamen, broer en zus.³⁷⁴

De waarden en het belang van het funerair monument

Het grafmonument van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri heeft een architectuurhistorische en materiële bovenlokale waarde omdat het naar een ontwerp van architect Charles Emile Janlet werd gerealiseerd.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

De ontwerpen van de zuil die bekroond is met een brandende vuurpot zijn niet van toepassing op het gerealiseerde grafmonument. Een dergelijk monument als een zuil met een brandende vuurpot zou zeer opvallend en ongewoon zijn op het kerkhof van Laken. Deze ontwerpen stralen een originaliteit en uniciteit uit. De familie Adolphe de Uribarri verkoos dus een minder monumentaal en minder origineel ontwerp boven dergelijk opvallend funerair monument.

Het ontwerp van de cippe is daarentegen vrijwel identiek aan het gerealiseerde grafmonument. Het grafmonument in situ heeft in zijn huidige toestand geen hekwerk als omheining zoals dit werd voorzien in het ontwerp. De sokkel vertoont sporen van een mogelijke omheining. Een ander klein verschil is de uitwerking van de vorm van het kruis in laagrelief op het hoofdstel van de cippe.

Publicatie in literatuur

Het ontwerp van de zuil die bekroond is met een brandende vuurpot is verschenen in 'Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc'. Dit album is verschenen op het eind van de negentiende eeuw en bevat nog andere ontwerpen van funeraire monumenten van Charles Emile Janlet. Daarnaast geeft het modelboek ook ontwerpen

³⁷³ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, concessie 505

³⁷⁴ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1 -867, *Familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, concessie 505

weer van grafmonumenten van andere architecten, zoals onder andere Henri Beyaert. De publicatie van een ontwerp van een grafmonument van Charles Emile Janlet in een toenmalig modelboek wijst op de waarde die toen reeds werd gehecht aan de funeraire architectuur van deze architect. Het feit dat het modelboek ervoor koos om een onuitgevoerd grafmonument te publiceren, wijst er op dat men aangetrokken was door de originaliteit en uniciteit van het funerair monument (Bijlage XXXV).³⁷⁵

Er werd een detailfoto van het wapenschild gepubliceerd in 'Les champs de repos de la région bruxelloise' van Cecilia Vandervelde. Hierbij werd zeer bondig vermeld dat het grafmonument werd gerealiseerd naar aanleiding van het overlijden van Antoinette Ramona Marie de Uribarri op 5 februari 1870. De publicatie van het grafmonument in deze inventaris wijst op het feit dat het monument als waardevol werd beschouwd door Cecilia Vandervelde, aangezien zij niet alle grafmonumenten van het kerkhof van Laken heeft opgenomen in deze inventaris.³⁷⁶

³⁷⁵ J. FONTEYNE, *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc.*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, Pl. 15

³⁷⁶ C. VANDERVELDE, *Les champs de repos de la région bruxelloise*, Brussel, s.n., 1997, p. 460

3.2.7. Het grafmonument van de familie Charles Emile Janlet (1896)

(Bijlage VIII en foto's 8 en 9)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Charles Emile Janlet kocht op 8 mei 1896 een perceel aan met een oppervlakte van 3,60 vierkante meter op het kerkhof van Laken. Dit perceel werd gebruikt voor de constructie van een grafkelder met vijf cellen en een grafmonument. Voor de concessie van het perceel moest Charles Emile Janlet 648 frank betalen aan de gemeentekas. Daarnaast moest hij 720 frank doneren aan de Kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw en 412 frank aan de armenhuizen. Hij moest dan nog eens 360 frank betalen aan het bureau van liefdadigheidsinstellingen.³⁷⁷ Charles Emile Janlet werd geboren op 1 januari 1839. Hij was de zoon van architect Félix Janlet.³⁷⁸ Hij huwde met Anna Vankeerberchen,³⁷⁹ geboren op 20 februari 1852.³⁸⁰ Haar stoffelijk overschot is niet bijgezet in de grafkelder van Charles Emile Janlet.³⁸¹ Hij kende een succesvolle carrière als architect en was vice-voorzitter van de Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen. Hij was commandeur van de Leopoldsorde en officier van het Koninklijk Erelegioen. Hij was ook lid van de Koninklijke Academie van Architectuur van België (Bijlage XXI).³⁸² Toen hij het perceel aankocht woonde hij in de Eendrachtstraat 58 te Elsene. Het verloop van de straat werd vastgelegd door koninklijk besluit van 31 augustus 1840.³⁸³ Het was pas na 1846 dat men begon met de aanleg van de straat.³⁸⁴ De straat hoort voor het grootste gedeelte tot het grondgebied van Elsene. Oorspronkelijk noemde met deze straat de Eenheidsstraat. Tijdens de Brusselse gemeenteraad van 3 mei 1864 wijzigde men echter de naam naar Eendrachtstraat. Deze straat verkreeg na 1860 zijn klassevol imago door de aanleg van de Louizalaan die parallel loopt.³⁸⁵ De aanleg van de Louizalaan maakte deel uit van de verfraaiings-

³⁷⁷ Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Charles Emile Janlet*, concessie 1487

³⁷⁸ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 18

³⁷⁹ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Charles Emile Janlet*, concessie 1487

³⁸⁰ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 18

³⁸¹ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Charles Emile Janlet*, concessie 1487

³⁸² Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 1487, Epigrafie op de achterzijde van de cippe, Charles Emile Janlet

³⁸³ I. DE PANGE, C. SCHAACK, *Brussel Uitbreiding Zuid – Eendrachtstraat*, (2005-2006), op de website van Irismonument, http://www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Eendrachtstraat.html, geraadpleegd op 25 maart 2009

³⁸⁴ C. MIEROP, M. CAMPIOLI, E. TOONEN, *De Louizalaan* (Brussel, stad van kunst en geschiedenis, 19), Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, 1997, p. 12

³⁸⁵ I. DE PANGE, C. SCHAACK, *Brussel Uitbreiding Zuid – Eendrachtstraat*, (2005-2006), op de website van Irismonument,

politiek in Brussel en trok vooral de rijke bourgeoisie aan.³⁸⁶ De neo-Vlaamse renaissancewoning van Charles Emile Janlet werd door hemzelf ontworpen. De gevel is een bakstenen gevel met speklagen die overladen is met ornamenten. Net boven de voordeur is een erker (Foto 23). Later ontwierp hij nog een woning voor zichzelf in de Louizalaan nummer 329 te Elsene (Foto 28).³⁸⁷

De aankoop van het kerkhofperceel gebeurde naar aanleiding van het overlijden van Félix Vankeerberchen, de broer van Anna Vankeerberchen. Hij werd geboren in het jaar 1851 en overleed op 15 januari 1896 te Elsene. Ook het stoffelijk overschot van zijn echtgenote Marie-Thérèse Christiaens werd bijgezet in de grafkelder na haar overlijden op 6 juni 1906.³⁸⁸

In dit grafmonument werd Charles Emile Janlet begraven, samen met enkele leden van zijn schoonfamilie. Het is echter vreemd dat zijn echtgenote, Anna Vankeerberchen, niet begraven is bij haar echtgenoot in deze grafkelder. Familieleden van Janlet werden vooral begraven in bovenvermelde concessie op het kerkhof van Laken.

Bespreking van de ontwerptekeningen

In het Fonds van Charles Emile Janlet dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel zijn er geen ontwerpen aanwezig van het funerair monument van Charles Emile Janlet. Er zijn slechts twee argumenten voor de toeschrijving van dit grafmonument aan Charles Emile Janlet. Hijzelf kocht in 1896 een perceel aan op het kerkhof van Laken en dit reeds 22 jaar voor zijn dood. Daarnaast is het grafmonument volledig diens stijl. Mogelijks is het een herwerking van de andere graven die hij gerealiseerd heeft op het kerkhof van Laken.³⁸⁹

Bespreking van het grafmonument in situ

Het funerair monument van de familie Charles Emile Janlet is gelegen op perk 27 langs weg 5 van het kerkhof van Laken. Door de soberheid van het monument, zijn ligging langs een minder belangrijke weg van het kerkhof van Laken en door het feit dat het verscholen ligt achter de kruin van een boom, is het grafmonument niet goed zichtbaar.

http://www.irisonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Eendrachtsstraat.html, geraadpleegd op 25 maart 2009

³⁸⁶ I. DE PANGE, C. SCHAACK, *Brussel Uitbreiding Zuid – Louizalaan*, (2005-2006), op de website van Irismonument, http://www.irisonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Louizalaan.html, geraadpleegd op 26 maart 2009

³⁸⁷ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris

³⁸⁸ Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Charles Emile Janlet*, concessie 1487

³⁸⁹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Félix Janlet*, 1896

Er zijn geen ontwerptekeningen teruggevonden van dit grafmonument in het Fonds van Charles Emile Janlet. De typologie is echter zeer typisch voor zijn funeraire architectuur. Vermoedelijk werd het monument dus naar een ontwerp van Charles Emile Janlet gerealiseerd. De neoclassicistische cippe werd volledig vervaardigd in blauwe hardsteen. De cippe bevindt zich op een zeer lange cippe die de hele diepte van het perceel beslaat. Op de vier hoeken van de cippe bevindt zich telkens een zwartgeschilderd, gietijzeren paaltje. Langs de zijkanten van het monument werden de paaltjes met elkaar verbonden door een zwartgeschilderde gietijzeren buis. Het perceel heeft een oppervlakte van 3,60 vierkante meter. Het monument is vrij bescheiden en zit verscholen achter de kruin van een boom. De sokkel van het grafmonument is 130 centimeter breed en 383 centimeter diep, en in zijn totaliteit 330 centimeter hoog.

Het hoofdstel is voorzien van een kruis in laagrelief. Dit kruis bevindt zich in een inspringend vlak. Op de hoeken van het hoofdstel werden onversierde, kleine acroteriën aangebracht. Het onderstel van de cippe is aan de voor- en achterzijde dieper uitgewerkt dan de rest van de cippe. Hierdoor krijgt het onderstel een sarcofaagachtige vorm. Aan de achterzijde van het onderstel van de cippe is een smeedijzeren boeket bloemen gehangen. Dit boeket bevat een palmtak en papavers. Aan het uiteinde van de sokkel aan de achterzijde van het perceel is een blauwe hardstenen bloembak voorzien. Hierin zijn bloemen van plastic geplaatst.

Het funerair monument van de familie Charles Emile Janlet bevat verscheidene iconografische elementen. Het kruis in laagrelief op het hoofdstel van de cippe duidt op het christelijk geloof van de begraven personen.³⁹⁰ Dit is echter tegenstrijdig met de ideologische voorkeur van Charles Emile Janlet, die er eerder een vrijzinnige visie op nahield. Vermoedelijk was dit kruis vooral bedoeld voor de overige begraven personen. De palmtak in smeedijzer symboliseert de overwinning van de christenen op de dood.³⁹¹ De smeedijzeren papavers staan symbool voor de kortstondigheid van het leven en de vergetelheid. Door de verdovende eigenschap van papavers symboliseert het ook de eeuwige slaap en de onomkeerbare dood.³⁹² Tussen de epigrafie werden de letters R.I.P. uitgehouwen. Dit is de afkorting van 'Requies' ca(n)t in Pace', Latijns voor 'Hij/zij ruste in vrede'.³⁹³

De epigrafie is aangebracht op de voor- en achterzijde van de cippe. Op de voorzijde van de sokkel werd de eeuwigdurende concessie vermeld. De epigrafie identificeert de begraven personen. De letters werden verdiept, maar niet ingekleurd. De uitgehouwen

³⁹⁰ M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

³⁹¹ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 268

³⁹² M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 113

³⁹³ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 18 juli 2008

tekst werd in een Latijnse schriftsoort aangebracht. Er zijn geen foto's, kentekens of enige heraldiek.

De bewaringstoestand van het funerair monument is goed. Er is slechts sprake van natuurlijke verwerking. Hierdoor vermindert de leesbaarheid van de epigrafie. Hier en daar zijn kleine barstjes in de blauwe hardsteen.

Het grafmonument van Charles Emile Janlet had oorspronkelijk een eeuwigdurende vergunning. Door de wet van 1971 is deze concessie vervallen, aangezien ze door geen enkele nabestaande sindsdien werd verlengd. De laatste bijzetting was het stoffelijk overschot van Charles Emile Janlet.

De waarden en het belang van het funerair monument

Het grafmonument is van architectuurhistorische kracht en immaterieel bovenlokaal belang. Charles Emile Janlet was een zeer belangrijk architect voor ons land. Hij zorgde voor de doorbraak van de neo-Vlaamse renaissance in België. Hierdoor heeft het grafmonument ook een socio-culturele waarde, want de neo-Vlaamse renaissance was een stijl om de nationale identiteit te bevestigen.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Er is geen vergelijking mogelijk tussen het funerair monument in situ en de ontwerptekeningen ervan, aangezien er geen ontwerpen voorhanden zijn van dit monument in het fonds van Charles Emile Janlet in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

3.2.8. Tussentijdse conclusie

Het kerkhof van Laken laat zich duiden als een katholieke begraafplaats en dus de tegenpool van de liberaalgezinde begraafplaats van Brussel te Evere. Het zijn vooral katholieke mensen van adel en rijke burgerij die hier hun laatste rustplaats vinden. Hiermee willen ze hun trouw aan de koninklijke familie bevestigen. Deze katholieke geloofsovertuiging is aanwezig bij alle opdrachtgevers van funeraire architectuur die ontworpen werd door Charles Emile Janlet. Eén opvallende casus is het funerair monument van de familie Crocq-Ledent. Dit grafmonument werd gerealiseerd in opdracht van Jean-Joseph Crocq, dokter en vooruitstrevend liberaal politicus. Dit grafmonument is echter gerealiseerd op het kerkhof van Laken en werd voorzien een katholiek kruis ter bekroning van de stèle. Het funerair monument werd opgericht naar aanleiding van de dood van de moeder van Jean-Joseph Crocq. Dit verklaart mogelijks het katholiek kruis en de lelie in laagrelief als symbool van zuiverheid. Het is niet zo dat wanneer er een kruis of andere christelijke symbolen werden voorzien op welke manier dan ook, dat alle begraven personen vasthouden aan een christelijke geloofsovertuiging. Dergelijk contrast in geloofsovertuiging is ook op te merken tussen de begraven personen in de grafkelder waarin Charles Emile Janlet is begraven. Hij liet dit funerair monument realiseren voor zijn schoonouders, die er een katholieke geloofsovertuiging op na hielden. Dit geloof werd dan ook gesymboliseerd in het kruis in laagrelief op het hoofdstel van de cippe. Het opmerkelijke is dat Charles Emile Janlet, een liberaalgezind architect die opdrachten vervulde voor de liberale middenklasse, begraven werd in een funerair monument die symbolen draagt van het katholiek geloof. Het is ook vreemd dat Charles Emile Janlet werd bijgezet in een grafkelder waarin zijn schoonouders werden begraven. Daarnaast is er vrijwel geen enkel lid van de familie Janlet bijgezet in deze grafkelder en is zelfs het stoffelijk overschot van zijn echtgenote niet aanwezig in deze grafkelder.

Op het kerkhof van Laken staan vrijwel alle funeraire monumenten die Charles Emile Janlet heeft ontworpen in het begin van zijn carrière. De Brusselse begraafplaats te Evere werd pas in 1877 officieel in gebruik genomen. Hiervóór was het kerkhof van Laken de laatste rustplaats voor de adel en rijke burgerij die hun trouw aan de koninklijke familie wilden tonen. Voor 1877 werden op het kerkhof van Laken zowel katholieken als liberaalgezinden begraven. Het eerste grafmonument, dat van de familie Crocq-Ledent, werd gerealiseerd in het jaar 1864, terwijl het laatste grafmonument, namelijk dat van de familie Adolphe de Uribarri, op het kerkhof van Laken werd gerealiseerd in 1870. Dit geldt enkel wanneer we het grafmonument, waarin Charles Emile Janlet zelf werd bijgezet, buiten beschouwing laten, aangezien dit grafmonument werd verwezenlijkt in 1896. Er is dan ook geen enkel ontwerp van dit funerair monument terug te vinden in het fonds van Emile Janlet in het Algemeen Rijksarchief. De grafmonumenten die werden verwezenlijkt tussen 1864 en 1870 en ook het grafmonument van Charles Emile Janlet zelf laten zich allemaal kenmerken door een zeer klassieke funeraire traditie. Het is duidelijk dat Charles Emile Janlet, als beginnend architect nog vasthield aan de klassieke traditie en dus bewust koos voor een gekende funeraire typologie. Deze keuze maakte hij vermoedelijk ook om tegemoet te komen

aan de smaak van de opdrachtgevers en door zijn klassieke architectuuropleiding. Zes van de zeven funeraire monumenten op het kerkhof van Laken die werden ontworpen door Emile Janlet zijn cippes. Het zevende grafmonument is een stèle in combinatie met een vlakke zerk. Ook deze typologie is als traditioneel te bestempelen. Door de soberheid in typologieën en iconografie stralen deze funeraire monumenten een zekere standvastige kracht uit.

Op vrijwel alle funeraire monumenten die naar ontwerp van Charles Emile Janlet werden gerealiseerd op het kerkhof van Laken werd telkens een iconografie aangebracht die symbool stond voor het eeuwig leven. Dit werd onder andere gesymboliseerd door palmetten, klimop, laurier en eik. Naast deze vegetatieve symbolen werden geen andere opvallende iconografische elementen aangebracht op deze funeraire elementen. Wel is het opvallend dat het grafmonument van de familie Gérard Vander Meerschen iconografisch meer is uitgewerkt dan de andere. Op de sokkel werd een kalkzandstenen paneel aangebracht dat overladen is met iconografische elementen die verwijzen naar het eeuwige leven en naar een succesvol leven.

Charles Emile Janlet bleef vasthouden aan het neoclassicisme bij het ontwerpen van funeraire monumenten. Dit is mogelijk te verklaren door de funeraire traditie, zijn klassieke architectuuropleiding en de monumentale eigenschap die steeds deel uitmaakt van het neoclassicisme.

3.3. Het grafmonument op de begraafplaats van Elsene

3.3.1. Korte bespreking van de begraafplaats van Elsene

De begraafplaats van Elsene is gelegen op het grondgebied van de gemeente Elsene. De begraafplaats is te situeren tussen de Arnaud Fraiteurlaan, de Boondaelsesteenweg, de elektrische centrales, het sportplein en de spoorweglijn van Brussel naar Namen. De hoofdingang is gelegen aan de Boondaelsesteenweg nummer 478. De huidige conservator is Debbie Astat.

Vanaf 1803 ging men in de gemeente Elsene beseffen dat het bestaande kerkhof rond de kapel van het Heilig Kruis te krap was. De ligging van het kerkhof in het dorpscentrum deed ook klachten rijzen. In 1832 ging de gemeente Elsene door het hoge dodenaantal van de cholera-epidemie over tot de aankoop van een stuk grond bij de Watermaelweg en de Burgemeestersstraat. Tussen 1832 en 1834 hield men zich bezig met de overbrenging van de grafmonumenten naar de nieuwe begraafplaats. In 1835 bouwde men er een muur rond. De toenmalige begraafplaats was slechts één hectare groot en was spoedig te klein. In 1847 was de nood aan uitbreiding zeer hoog. Het was nochtans pas in 1877 dat de gemeente Elsene overging tot de aankoop van een nieuwe lap grond aan het Elsenblock. Datzelfde jaar nog ging men over tot de sluiting van de begraafplaats aan de Watermaelweg.³⁹⁴ De nieuwe begraafplaats had een oppervlakte van vier hectare, negenenzestig are en vijfenveertig centiare. Dit terrein werd ommuurd met een muur van 800 meter. Spoedig werd deze begraafplaats uitgebreid tot een oppervlakte van twaalf hectare³⁹⁵ en later zelfs tot vijftien hectare.³⁹⁶

De begraafplaats van Elsene is niet organisch gegroeid en werd aangelegd met een weldoordachte structuur (Bijlage XXXVI). De ontwerpers van de begraafplaats zijn Edmund Legraive en Louis Coenraeds.³⁹⁷ Edmund Legraive (1847-1923) volgde een architectuuropleiding aan de Academie van Brussel. Door deze opleiding leerde hij de neoclassicistische vormtaal op een uiterst rationele manier te hanteren. Daarna liep hij stage bij Henri Beyaert. Gedurende deze stage kwam hij in contact met het pittoresk historicisme. Na deze opleidingen ging hij deze beide stijlstromingen met elkaar combineren in zijn ontwerpen. Edmund Legraive vergaarde ook veel kennis omtrent het overkappen van grote gebouwen met ijzer en glas. Dit paste hij dan ook veelvuldig toe, zoals in La Bourse in Charleroi (1890). Gedurende de laatste jaren van zijn leven volgde hij steeds de nieuwste stijlen op en hij hanteerde zelfs de Art Nouveau-vormtaal.³⁹⁸ De plattegrond van de begraafplaats van Elsene vertoont vooral geometrische en

³⁹⁴ C. VANDERVELDE, *Les champs de repos de la région bruxelloise*, Brussel, s.n., 1997, p. 315

³⁹⁵ Ibid., Brussel, s.n., 1997, p. 317

³⁹⁶ J.A.M. NOTERMAN, *Guide des cimetières de Bruxelles*, Braine-l'Alleud, Gutenberg Editions, 1998, p. 286

³⁹⁷ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 24

³⁹⁸ A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 392

regelmatige vormen. Er is sprake van een straalsgewijze aanleg van de perken rond twee centrale rondpunten. Aan deze rondpunten zijn de meest monumentale, artistieke en prestigieuze monumenten gesitueerd. De hoofdlanen worden van elkaar gescheiden door intiemere perken met kleinschaliger funeraire monumenten. De begraafplaats is daarnaast voorzien van een columbarium, dodenhuisje en de nodige burelen voor het personeel dat instaat voor het onderhoud en de administratie van de begraafplaats. De ingang van de begraafplaats van Elsene werd zeer monumentaal uitgewerkt (Bijlage XXXVII) . De neoclassicistische gebouwen aan de ingang stralen de rust en het prestige uit van deze begraafplaats.

Het bomenplan en de groenaanleg op de begraafplaats van Elsene is eerder beperkt te noemen. Bij de aanplanting van de bomen heeft men bewust gekozen voor cypressen.

De begraafplaats van Elsene laat zich kenmerken door begraven personen met diverse geloofsovertuigingen, ideologieën en beroepen en weerspiegelt de diversiteit aan inwoners die hun thuis gevonden hadden in de gemeente Elsene en daarbuiten. De rijkdom van de gemeente wordt afgespiegeld op deze begraafplaats. Sinds 1875 was het steenkappersbedrijf van Emile Beernaert gesitueerd tegenover de ingang van de begraafplaats. Rond 1920 werd dit bedrijf overgenomen door Gaudier-Rembaux om daarna in 1947 overgelaten te worden aan Destrebecq Frères.

Er werden tal van belangrijke persoonlijkheden begraven op deze begraafplaats. Het is onder andere de laatste rustplaats voor Victor Horta (1861-1947) en Paul Saintenoy (1862-1952).³⁹⁹

De begraafplaats verkeert in een zeer goede globale bewaringstoestand en is hedentendage nog steeds in gebruik en er zijn nog altijd bijzettingen in de bestaande grafkelders.

³⁹⁹ M. CELIS, *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004, p. 25

3.3.2. Het grafmonument van de familie Pierre Desmedt (1915)

(Bijlage IX en Foto 10)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Op 29 april 1915 kocht Aloïse Marie Augustine Philippine Serrure een perceel aan op de begraafplaats van Elsene. Het perceel heeft een oppervlakte van 13,25 vierkante meter. Deze aankoop gebeurde naar aanleiding van het overlijden in 1915 van haar echtgenoot Pierre Louis Desmedt.⁴⁰⁰ Het was ook zij die de opdracht gaf aan Charles Emile Janlet om een grafkelder⁴⁰¹ van twaalf cellen⁴⁰² en een grafmonument te ontwerpen.⁴⁰³ Voor het bebouwde deel van het perceel werd 450 frank betaald per vierkante meter. In dit geval werd 5,97 vierkante meter bebouwd, waardoor Aloïse Serrure voor dit gedeelte 2 686,50 frank moest betalen. Voor het overige gedeelte, waarin vegetatie werd voorzien, moest 500 frank worden betaald per vierkante meter. 7,28 vierkante meter van dit perceel werd overgehouden voor de aanplanting. Hiervoor moest Aloïse Serrure 5 598,50 frank betalen. Deze bedragen werden berekend door de stadsarchitect Alphonse Roelens.⁴⁰⁴

Pierre Louis Desmedt werd geboren in 1849.⁴⁰⁵ Zijn ouders waren François Louis Desmedt en Cathérine Van Gras. Hij was industrieel van beroep en officier van de Leopoldsorde.⁴⁰⁶ Hij was de echtgenoot van Aloïse Serrure en zijn overlijden op 10 maart 1915 was dan ook de aanleiding van de aankoop van het perceel door zijn echtgenote.⁴⁰⁷

Pierre Louis François Desmedt werd geboren op 12 juli 1881 te Elsene. Hij is de zoon van Pierre Louis Desmedt en Aloïse Serrure. Hij was kunstijzersmid.⁴⁰⁸ Hij huwde op 8 april 1908 met Henriette-Joséphine Lissermeyer⁴⁰⁹ die reeds overleed op 24 juni 1931.⁴¹⁰ Op 24 mei 1950 trouwde hij met Ernestine Hermance Fierens in Elsene.⁴¹¹

⁴⁰⁰ Elsene, Stadsarchief, *Dossier van de familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

⁴⁰¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 17, *funerair monument van de familie Pierre Louis Desmedt*, 1915

⁴⁰² Elsene, Stadsarchief, *Dossier van de familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

⁴⁰³ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 17, *funerair monument van de familie Pierre Louis Desmedt*, 1915

⁴⁰⁴ Elsene, Stadsarchief, *Dossier van de familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

⁴⁰⁵ Elsene, Begraafplaats van Elsene, *grafmonument van de familie Pierre Louis Desmedt*, Concessie 2361, Epigrafie op marmeren paneel op stèle, Pierre Louis Desmedt

⁴⁰⁶ Stadsarchief van Elsene, burgerlijke stand, *Overlijdensakte van Pierre Louis Desmedt*, 1915

⁴⁰⁷ Elsene, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Elsene, Anciennes concessions perpetuelles du 1975 au 2562, *Familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

⁴⁰⁸ Stadsarchief van Elsene, burgerlijke stand, *Huwelijksakte van Pierre Louis François Desmedt en Ernestine Hermance Fierens*, 1950

⁴⁰⁹ Stadsarchief van Elsene, burgerlijke stand, *Overlijdensakte van Pierre Louis François Desmedt*, 1952

⁴¹⁰ Elsene, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Elsene, Anciennes concessions perpetuelles du 1975 au 2562, *Familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

⁴¹¹ Stadsarchief van Elsene, burgerlijke stand, *Overlijdensakte van Pierre Louis François Desmedt*, 1952

Haar lichaam werd niet bijgezet in de grafkelder van de familie Pierre Desmedt. Pierre Louis François Desmedt overleed op 25 april 1952.⁴¹²

Pierre Henri Desmedt werd geboren op 29 juli 1909.⁴¹³ Hij was de zoon van Pierre Louis François Desmedt en Henriette-Joséphine Lissermeyer. Hij oefende het beroep uit van ijzersmid.⁴¹⁴ Pierre Henri Desmedt was gehuwd met Renée Lucie Boulanger. Hij was luitenant tijdens de tweede wereldoorlog en is gestorven voor het vaderland⁴¹⁵ op 24 mei 1940 te Poperinge.⁴¹⁶ Het was zijn vader, Pierre Louis François Desmedt, die de opdracht gaf om zijn stoffelijk overschot over te brengen naar de grafkelder op de begraafplaats van Elsene.⁴¹⁷

Bespreking van de ontwerptekeningen

Het fonds van Charles Emile Janlet dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bevat dertien ontwerptekeningen van het funerair monument van de familie Pierre Desmedt. Deze ontwerpen worden bewaard in map 17.

Twee tekeningen van het fonds Janlet geven met behulp van een schets een sferbeeld van het funerair monument van de familie Pierre Louis Desmedt. Hierbij werden slordig wat afmetingen aangebracht. Er werd ook een plattegrond getekend. Daarnaast is er een schets van het grafmonument waarbij een voorbijganger passeert, dit om een idee te krijgen van de schaal van het monument.

Twee andere tekeningen geven een gedetailleerde tekening weer van het funerair monument. De ene tekening werd in lichte kleuren geaquarelleerd en voorzien van de familienaam en begraafplaats. De andere tekening geeft zeer gedetailleerd alle afmetingen weer.

Heel veel andere ontwerpen zijn tekeningen van het perceel, de fundamente en de grafkelder, en werden steeds voorzien van afmetingen, de familienaam, de begraafplaats en aanwijzingen. Af en toe is er ook een stempel van Charles Emile Janlet op de ontwerpen aangebracht. De tekeningen werden vaak gearceerd of geaquarelleerd in het blauw, rood en bruin.

⁴¹² Elsene, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Elsene, Anciennes concessions perpetuelles du 1975 au 2562, *Familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

⁴¹³ Elsene, Stadsarchief, *Dossier van de familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

⁴¹⁴ Stadsarchief van Elsene, burgerlijke stand, *Overlijdensakte van Henriette Joséphine Lissermeyer*, 1931

⁴¹⁵ Elsene, Begraafplaats van Elsene, *grafmonument van de familie Pierre Louis Desmedt*, Concessie 2361, Epigrafie op marmeren paneel op stèle, Pierre Henri Desmedt

⁴¹⁶ Elsene, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Elsene, Anciennes concessions perpetuelles du 1975 au 2562, *Familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

⁴¹⁷ Elsene, Stadsarchief, *Dossier van de familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

Als laatste is er een ontwerp aanwezig in het fonds van een tekening van het hekwerk voor het funerair monument van de familie Pierre Louis Desmedt. Dit ontwerp werd getekend in zwarte inkt en geaquarelleerd met zwarte verf.⁴¹⁸

Bespreking van het grafmonument in situ

Het funerair monument van de familie Pierre Louis Desmedt is gelegen op een perceel in perk R langs weg 5 van de begraafplaats van Elsene. Het grafmonument is vrij monumentaal. Door de ligging op de hoek van een perk en zijn grote omvang is het grafmonument vrij goed zichtbaar.

Het funerair monument is opgebouwd uit een stèle en een sarcofaag. Het neoclassicistisch monument is vervaardigd in blauwe hardsteen. Het perceel heeft een oppervlakte van 13,25 vierkante meter.⁴¹⁹ De sokkel heeft een breedte van 225 centimeter, een diepte van 210 centimeter en een hoogte van 300 centimeter. Er is geen enkele signatuur van de architect Charles Emile Janlet of van een steenkapper op het funerair monument aanwezig. De sokkel bestaat uit twee rechthoeken waarbij de bovenste sokkel langs alle zijden kleiner is dan de onderste. Op elke hoek van de onderste sokkel staat een blauwe hardstenen paal. Langs de zijkant zijn de beide paaltjes en de zijkant van de stèle met elkaar verbonden door middel van een bronzen ketting. Op de bovenste sokkel bevindt zich een sarcofaag die op kleine pootjes rust. De sarcofaag is zeer sober uitgewerkt. Op de voorzijde van de sarcofaag zit een carraramarmeren paneeltje met de familienaam in bronzen letters, samen met het jaartal in Romeinse cijfers waarin het monument is geconstrueerd. Op de bovenzijde van de sarcofaag is een kruis in laagrelief uitgehouwen. Helemaal achteraan op de onderste sokkel staat een stèle. De stèle is opgevat als een zeer abstract uitgewerkt aediculamotief. Aan de kroonlijst op de stèle zijn modillons aangebracht. Op beide halfzuilen en in het midden hangen carraramarmeren panelen met de epigrafie. De epigrafie in het middenpaneel is verdeeld in twee kolommen. De kolommen zijn van elkaar gescheiden door middel van een bronzen palmtak. Aan de onderkant van de stengel van de palmtak is er een lint gedrapeerd. Op dit lint staat 'I.N.R.I.'.

Het grafmonument is voorzien met iconografie. De bronzen palmtak op het carraramarmeren epigrafiepaneel symboliseert de overwinning op de dood. De lettercombinatie 'I.N.R.I.' is de afkorting voor 'Iesus Nazarenus, Rex Iudaeorum', Latijns voor 'Jezus Christus, Koning van de Joden'. Deze christelijke symboliek wordt versterkt door het kruis in laagrelief op de bovenzijde van de sarcofaag.⁴²⁰

De epigrafie van het funerair monument van de familie Pierre Louis Desmedt identificeert de begraven personen en op de sarcofaag is de familienaam en het

⁴¹⁸ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 17, *funerair monument van de familie Pierre Louis Desmedt*, 1915

⁴¹⁹ Elsene, Stadsarchief, *Dossier van de familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

⁴²⁰ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 21 augustus 2008

constructiejaar in Romeinse cijfers weergegeven. Alle epigrafie is voorzien op wit carraramarmer. De letters werden in brons opgelegd op de marmeren panelen en gegoten in een Latijnse schriftsoort. Het grafmonument werd verder niet voorzien van foto's, kentekens of heraldiek.

Rond het grafmonument groeit een aucuba japonica. Daarnaast is de funeraire tuin ook voorzien van klimop. Het grafmonument is goed bewaard gebleven doorheen de tijd. Er is geen zichtbare schade op te merken.

Er werd oorspronkelijk een eeuwigdurende vergunning aangekocht voor het perceel en het grafmonument. Door de wet van 1971 was deze concessie niet meer geldig. In 1971 werd de concessie verlengd voor vijftig jaar en is ze geldig tot het jaar 2025. De huidige concessiehouder is Georgette Desmedt. Haar lichaam werd het laatst, in 2005, bijgezet.⁴²¹

De waarden en het belang van het funerair monument

Het grafmonument heeft een architectuurhistorische waarde en immaterieel belang, aangezien het ontworpen is geweest door Charles Emile Janlet. De begraven personen speelden geen grote rol in het politieke, sociale en economische leven van Brussel en omgeving.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Er zijn geen grote verschillen tussen de ontwerptekeningen en het funerair monument in situ van de familie Pierre Desmedt. Het enige verschil tussen beide is het feit dat er geen tekens aangebracht is bij het gerealiseerde grafmonument zoals was voorzien in de ontwerpen.

⁴²¹ Elsene, Stadsarchief, *Dossier van de familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361

3.3.3. Tussentijdse conclusie

De begraafplaats van Elsene beperkt zich niet tot begraven personen met een enkele ideologische of religieuze overtuiging zoals dat wel het geval is bij de Brusselse begraafplaats te Evere en het kerkhof van Laken.

Het funerair monument van de familie Pierre Desmedt werd ontworpen en gerealiseerd in 1915. Dit grafmonument is dus vrij laat te situeren in de architecturale carrière van Charles Emile Janlet. Het grafmonument heeft door de combinatie van een stèle en een sarcofaag een vrij traditionele typologie. Qua typologie is het evenwel vrij opvallend en rijkelijk uitgewerkt. Door het gebruik van wit carraramarmer voor de epigrafiepanelen straalt het funerair monument een zekere rijkdom, abstractheid en soberheid uit. Het grafmonument werd enkel voorzien van een palmtak als iconografisch element. Deze palmtak wijst mogelijks op het succes dat Pierre Desmedt kende als kunstijzersmid.

Het grafmonument werd voorzien van de lettercombinatie I.N.R.I. en een kruis in laagrelief op de bovenzijde van de sarcofaag. Deze elementen verwijzen naar het christelijk geloof van de begraven personen. Daarnaast is er ook een porseleinen kruis gelegd op de sarcofaag. Dit kruis kan daar mogelijks later gelegd zijn en hoort eventueel niet tot het architecturale project. Bij de meeste funeraire monumenten die de laatste rustplaats bieden voor mensen met een katholieke overtuiging werd het kruis of enig ander katholiek symbool zeer uitdrukkelijk en opvallend weergegeven. Hier zijn de letters I.N.R.I. echter in een zeer klein lettertype weergegeven. Mogelijks kan dit duiden dat niet alle begraven personen in de grafkelder van de familie Pierre Desmedt vasthielden aan een katholieke overtuiging.

3.4. Het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de begraafplaats van het Schoonselhof te Antwerpen

3.4.1. Inleiding

Het funerair monument van de familie Charles Van de Vin, dat ontworpen werd door Charles Emile Janlet, was oorspronkelijk gelegen op de begraafplaats van het Kiel te Antwerpen. In 1937 werden de stoffelijke overschotten van deze familie overgebracht naar de Antwerpse begraafplaats van het Schoonselhof.⁴²² Dit gebeurde naar aanleiding van de ontruiming van de begraafplaats van het Kiel. Het grafmonument verkeerde vermoedelijk echter in een slechte staat, dat dit samen met de grafkelder niet werd overgebracht naar de nieuwe begraafplaats. Op de nieuwe concessie van de familie Van de Vin werd een nieuwe grafkelder en een nieuw funerair monument geconstrueerd.

3.4.2. Korte bespreking van de begraafplaats van het Kiel te Antwerpen

De stedelijke begraafplaats van het Kiel was gelegen te Antwerpen tussen de huidige Sint-Bernardsesteenweg, de Boomsesteenweg en de Abdijstraat. De toegang van de begraafplaats was gesitueerd in de Sint-Bernardsesteenweg aan de overkant van de Sint-Catharinakerk.⁴²³

In 1786 werd de begraafplaats van het Kiel geopend. Deze parochiale begraafplaats deed dienst voor de parochies van Onze-Lieve-Vrouw-Zuid, Sint-Joris en Sint-Andries. De oprichting ervan gebeurde naar aanleiding van het decreet van Jozef II op 26 juni 1784. Hierbij verbood hij het om nog langer te begraven in de kerken en binnen de stadsmuren. De begraafplaatsen moesten gelegen zijn buiten het centrum. Dit gebeurde vooral voor de onhygiënische omstandigheden die toen het geval waren. Op 31 augustus 1786 werd de eerste persoon begraven op de begraafplaats van het Kiel. In 1865, 1866 en 1867 onderging de begraafplaats een uitbreiding. Door de insluiting van de Stuivenbergbegraafplaats door arbeiderswoningen, verloor deze begraafplaats haar benoeming als stedelijke begraafplaats en ging men over tot sluiting van deze begraafplaats. Hierdoor werd vanaf 1875 de begraafplaats van het Kiel een stedelijke begraafplaats.⁴²⁴ Door de rol die zij kreeg toebedeeld ging men een toegangsgebouw, een grafmakerswoning, een dodenhuis en een bureel bouwen (Bijlage XXXVIII). Deze gebouwen werden gerealiseerd naar ontwerpen van de toenmalige stadsbouwmeester Pierre Dens.⁴²⁵ Pierre Dens (1819-1901)⁴²⁶ was vanaf 1862 lesgever aan de Academie

⁴²² Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder

⁴²³ A.-M. HAVERMANS, *Grafmonumenten door de stad Antwerpen overgebracht naar de nieuwe stedelijke begraafplaats Schoonselhof* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000), p. 11

⁴²⁴ A.-M. HAVERMANS, *Grafmonumenten door de stad Antwerpen overgebracht naar de nieuwe stedelijke begraafplaats Schoonselhof* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000), p. 9

⁴²⁵ A.-M. HAVERMANS, *Grafmonumenten door de stad Antwerpen overgebracht naar de nieuwe stedelijke begraafplaats Schoonselhof* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000), p. 12

van Antwerpen.⁴²⁷ Hij was tussen 1863-1880 de stadsarchitect van Antwerpen. Gedurende zijn loopbaan realiseerde hij verscheidene gebouwen in de Antwerpse Vlaamse neorenaissance, zoals het hoofdcommissariaat (1878-1880) en het Koninklijk Atheneum (1882-1884). In de restauraties die hij doorvoerde, liet hij zich kenmerken door een grote terughoudendheid. Dit zien we onder andere bij zijn restauratie van het stadhuis van Antwerpen (1858).⁴²⁸ Door de sluiting van verscheidene Antwerpse kerkhoven werden grafmonumenten van deze kerkhoven overgebracht naar de stedelijke begraafplaats van het Kiel. Doorheen de tijd onderging de begraafplaats nog verschillende uitbreidingen.⁴²⁹ Op 31 augustus 1921 houdt men op met het begraven van stoffelijke overschotten op de stedelijke begraafplaats van het Kiel aangezien men beslist had om deze begraafplaats te sluiten en de nieuwe begraafplaats op het domein van het Schoonselhof, die reeds in gebruik was sinds 1911, als vervanging te gebruiken. Men bleef tot 31 mei 1936 lichamen bijzetten in bestaande concessies. Op 1 juni 1936 gaat men over tot de officiële sluiting van de stedelijke begraafplaats van het Kiel. Het duurt echter nog tot 31 mei 1948 dat men grafkelders en funeraire monumenten overbrengt van de begraafplaats van het Kiel naar de begraafplaats van het Schoonselhof. Op 14 juni 1952 gaat het Kielpark officieel open voor het grote publiek.⁴³⁰

De stedelijke begraafplaats van het Kiel liet zich kenmerken door een dambordpatroon (Bijlage XXXIX). De monumentale funeraire monumenten die beschikten over een eeuwigdurende concessie waren gelegen langs de hoofdlanen. Langs de rondpunten werden de praalgraven verzameld. De perken werden voorbehouden voor de gewone funeraire graven van de gewone mensen. De plaats van de funeraire monumenten werd gekozen door de stad Antwerpen. Wanneer een vooraanstaand persoon een perceel wou aankopen op de stedelijke begraafplaats, kregen zij van de stad Antwerpen een kosteloze vergunning.⁴³¹ Er was sprake van een bewust bomenplan en groenaanleg op de begraafplaats van het Kiel.⁴³²

De overheersende ideologie op de stedelijke begraafplaats van het Kiel was het liberalisme. Op deze begraafplaats was er geen 'hoek der verdoemden' meer. Er werd geen onderscheid meer gemaakt in perken voor katholieken en liberalen, waardoor men

⁴²⁶ A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 257

⁴²⁷ Ibid., Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 258

⁴²⁸ Ibid., Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 257

⁴²⁹ A.-M. HAVERMANS, *Grafmonumenten door de stad Antwerpen overgebracht naar de nieuwe stedelijke begraafplaats Schoonselhof* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000), p. 10

⁴³⁰ Ibid., (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000), p. 11

⁴³¹ Ibid., (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000), p. 13

⁴³² Ibid., (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000), p. 16

besliste om elk graf individueel te wijden voor wie dat wenste. Er was echter wel een zone op de stedelijke begraafplaats voorbehouden voor de protestanten en joden.⁴³³

Verscheidene vooraanstaande en belangrijke personen kochten een vergunning aan op de stedelijke begraafplaats van het Kiel. Het was onder andere Hendrik Conscience die op deze begraafplaats voorlopig begraven werd, tot de overbrenging van zijn stoffelijk overschot naar de begraafplaats van het Schoonselhof.⁴³⁴

3.4.3. Korte bespreking van de begraafplaats van het Schoonselhof te Antwerpen

De begraafplaats van het Schoonselhof is gelegen op de grens van Wilrijk en Hoboken. De begraafplaats is te situeren tussen de Krijgsbaan, Jules Moretuslei, de Legerstraat, Fort Zeven, de Moerelei, Schoonselstraat, Groenstraat en Sint-Bernardsesteenweg. De hoofdingang van de begraafplaats is gelegen langs de Krijgsbaan.

Oorspronkelijk deed het kasteel dienst als buitenverblijf van kooplieden. In 1911 werd het door de stad Antwerpen aangekocht. De toenmalige eigenaar was Jules Moretus.⁴³⁵ De aankoop gebeurde op fel aandringen van de Antwerpse schepenen van cultuur, Frans Van Kuyck.⁴³⁶ Hij had de idee om op het domein van het Schoonselhof een begraafplaats aan te leggen ter vervanging van onder andere de stedelijke begraafplaats van het Kiel.⁴³⁷ Op 8 augustus 1914 begon men met de aanleg van de militaire ereperken op de nieuwe begraafplaats.⁴³⁸ Toen reeds werd een eerste persoon, een Duits soldaat, begraven op de nieuwe begraafplaats. Maar voor de officiële ingebruikname van de begraafplaats van het Schoonselhof was het wachten tot 1 september 1921⁴³⁹ met de begrafenis van Maria Verhoeven.⁴⁴⁰ In 1939 breidde men de begraafplaats verder uit. Deze uitbreiding was onder leiding en naar ontwerp van de toenmalige hoofdarchitect-directeur en stadshoofdbouwmeester Fivez. Tussen 1957 en 1958 ging men door met de aanleg van de grafperken.⁴⁴¹ De totale oppervlakte van de begraafplaats van het Schoonselhof is 84 ha 67 a en 27 ca.⁴⁴²

⁴³³ A.-M. HAVERMANS, *Grafmonumenten door de stad Antwerpen overgebracht naar de nieuwe stedelijke begraafplaats Schoonselhof* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000), p. 10

⁴³⁴ Ibid., (onuitgegeven licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000), p. 13

⁴³⁵ S. DIELEN, *Wandelen van Sconsele tot Schoonselhof*, Antwerpen, Stad Antwerpen, 2000, p. 7

⁴³⁶ J. BUERMANS, *Schoonselhof, korte geschiedenis*, (s.d.), op de website van de Antwerpse begraafplaatsen, <http://www.antwerpsebegraafplaatsen.be/>, geraadpleegd op 23 april 2009

⁴³⁷ S. DIELEN, *Wandelen van Sconsele tot Schoonselhof*, Antwerpen, Stad Antwerpen, 2000, p. 8

⁴³⁸ J. BUERMANS, *Schoonselhof, korte geschiedenis*, (s.d.), op de website van de Antwerpse begraafplaatsen, <http://www.antwerpsebegraafplaatsen.be/>, geraadpleegd op 23 april 2009

⁴³⁹ S. DIELEN, *Wandelen van Sconsele tot Schoonselhof*, Antwerpen, Stad Antwerpen, 2000, p. 8

⁴⁴⁰ J. ROBERT, A.-M. HAVERMANS, W. CUYVERS, K. HEMMERECHTS, F. HERMAN, M. JACOBS, T. LANOYE, L. VERPOEST, *Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse Necropool*, Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 208

⁴⁴¹ J. ROBERT, A.-M. HAVERMANS, W. CUYVERS, K. HEMMERECHTS, F. HERMAN, M. JACOBS, T. LANOYE, L. VERPOEST, *Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse Necropool*, Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 214

⁴⁴² Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 206

De overbrenging van de funeraire monumenten van de stedelijke begraafplaats van het Kiel, het kerkhof van Lilo, Oorderen, Oosterweel en Wilmarsdonk⁴⁴³ gebeurde tot 31 mei 1948.⁴⁴⁴ De families die hun graf wilden overbrengen naar de nieuwe begraafplaats van het Schoonselhof, kregen op kosten van de stad een even groot perceel toegekend.⁴⁴⁵ Twee derden van het totaal aantal vergunningen op de begraafplaats van het Kiel werden overgebracht naar de nieuwe begraafplaats van het Schoonselhof.

Oorspronkelijk had men de aanleg van de begraafplaats van het Schoonselhof geïnspireerd op het Waldfriedhof van Hamburg-Ohlsdorf. Dit oorspronkelijk ontwerp voor het Schoonselhof werd in 1911 gerealiseerd door Jules Janlet (1880-1973, geen directe familiale band met Charles Emile Janlet) en Marcel Schmitz.⁴⁴⁶ Marcel Schmitz (1885-1963) volgde een architectenopleiding in Leuven en Londen, om zich uiteindelijk in 1912 in Brussel te vestigen als architect. Als architect profileerde hij zich vooral als voorstander van de regionale traditie. Daarnaast was hij actief als architectuurcriticus. Gedurende het interbellum werkte hij actief mee in het debat omtrent architectuur. Hij hield een pleidooi voor het modern monumentalisme als nationale stijl.⁴⁴⁷ Uiteindelijk werd het plan van Alexis van Mechelen en Emiel van Averbeké gebruikt voor de aanleg van de begraafplaats van Schoonselhof. Het officiële plan dateert van 8 januari 1916.⁴⁴⁸ Alexis Van Mechelen (1864-1919) volgde een architectuuropleiding aan de Academie van Antwerpen. Na zijn academische opleiding werd hij lid van De Scalden. Dit lidmaatschap begon in 1897 en eindigde in 1901. Tijdens het ontwerpen inspireerde hij zich op de oevrestijl van Paul Hankar. Alexis Van Mechelen is verantwoordelijk voor het eerste Art Nouveauhuis, Huis Geerts (1897) in de Antwerpse binnenstad. Tijdens zijn loopbaan als stadsbouwmeester van Antwerpen (1902-1919) hield hij zich vooral bezig met het ontwerpen van zeer monumentale bouwwerken als de Stadsfeestzaal (1908). In 1919 volgde Emiel Van Averbeké hem op als stadsbouwmeester van Antwerpen. Emiel Van Averbeké (1876-1946) volgde een architectuuropleiding aan de Academie van Antwerpen. Tussen 1892 en 1899 liep hij stage op het bureau van Emile Thielens, waarbij hij onder andere mocht meehelpen aan het ontwerpen van de Zoo van Antwerpen. Na verloop van tijd ging hij zich interesseren voor de Art Nouveau die zijn opgang maakte in Brussel en Glasgow. De Art Nouveau van Van Averbeké was vooral geïnspireerd op de architectuur van Horta, Hankar en Mackintosh. Dit is onder andere te zien in zijn eigen woning in de Cobdenstraat (1907). In 1899 richtte hij samen met zijn schoonbroer, Willem Diehl een architectenpraktijk op. In 1905 stapte hij echter uit deze praktijk en verkoos een ambtenarenjob op de stedelijke dienst gebouwen van

⁴⁴³ Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 9

⁴⁴⁴ Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 209

⁴⁴⁵ Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 208

⁴⁴⁶ Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 209

⁴⁴⁷ A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 499

⁴⁴⁸ J. ROBERT, A.-M. HAVERMANS, W. CUYVERS, K. HEMMERECHTS, F. HERMAN, M. JACOBS, T. LANOYE, L. VERPOEST, *Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse Necropool*, Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 211

Antwerpen. Deze dienst stond onder leiding van Alexis Van Mechelen. Na de Tweede Wereldoorlog richtte Emiel van Averbek, samen met nog anderen, de Société des Urbanistes Belges op.⁴⁴⁹ Op het einde van zijn loopbaan begon hij zich te interesseren in de monumentenzorg. Hij was onder andere verantwoordelijk voor de restauratie van het Rubenshuis te Antwerpen (1937-1945).⁴⁵⁰

De begraafplaats van het Schoonselhof is te omschrijven als een parkbegraafplaats. De begraafplaats laat zich kenmerken door een dambordpatroon en indelingen door middel van grote en brede grachten die de wateroverlast moeten verminderen (Bijlage XXXX). Emiel van Averbek ontwierp het toegangsgebouw bij de hoofdingang en de wachthuisjes. De bestaande hoeve en het kasteel werden aangepast aan de noden van de begraafplaats. De oorspronkelijke schuilhuisjes werden gebouwd in 1933, die dan vervangen werden door nieuwe in 1958.⁴⁵¹ In 1952 startte men met de bouw van een mortuarium. Deze bouw duurde tot in 1955.⁴⁵² In 1981 realiseerde men een crematorium op vraag van de Intercommunale Vereniging voor Crematoriumbeheer.⁴⁵³

Het bommenplan en de andere groenaanleg van de begraafplaats van het Schoonselhof werd zoveel mogelijk behouden in de oorspronkelijke staat. De groenaanleg van het Schoonselhof is zeer gevarieerd.

De begraafplaats van het Schoonselhof is geen verzamelplaats van één specifieke ideologie of geloofsovertuiging, zoals dat bijvoorbeeld het geval is te Laken en te Evere. De begraven personen op deze begraafplaats hadden zeer uiteenlopende geloofsovertuigingen en ideologische overtuigingen. Ook door de overbrenging van funeraire monumenten van kerkhoven van geheel Antwerpen, kent deze begraafplaats een zeer grote verscheidenheid. De begraafplaats van het Schoonselhof is te duiden als een synthese van de geschiedenis van de funeraire architectuur van Antwerpen.

De begraafplaats van het Schoonselhof biedt aan verschillende bekende en betekenisvolle persoonlijkheden een laatste rustplaats. Het waren onder andere Henri Van de Velde,⁴⁵⁴ Paul van Ostaijen⁴⁵⁵ en Hendrik Conscience die hier werden begraven.⁴⁵⁶

⁴⁴⁹ A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 548

⁴⁵⁰ Ibid., Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 549

⁴⁵¹ J. ROBERT, A.-M. HAVERMANS, W. CUYVERS, K. HEMMERECHTS, F. HERMAN, M. JACOBS, T. LANOYE, L. VERPOEST, *Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse Necropool*, Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 215

⁴⁵² Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 217

⁴⁵³ Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 219

⁴⁵⁴ J. ROBERT, A.-M. HAVERMANS, W. CUYVERS, K. HEMMERECHTS, F. HERMAN, M. JACOBS, T. LANOYE, L. VERPOEST, *Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse Necropool*, Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 101

⁴⁵⁵ Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 104

⁴⁵⁶ Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 121

De begraafplaats van het Schoonselhof is nog steeds volop in gebruik en er gebeuren nog steeds bijzettingen in reeds bestaande grafkelders. De globale bewaringstoestand van de begraafplaats is uitstekend te noemen.

Op 30 december 1942 werd reeds 30 hectare van de begraafplaats van het Schoonselhof beschermd als landschap. Hierbij rekende men het landgoed rond het kasteel en de perken ten oosten en westen van de Franse tuin en het Sterrenbos.⁴⁵⁷ Het kasteel en neerhof was reeds op 18 november 1991 beschermd als monument.⁴⁵⁸ De begraafplaats van het Schoonselhof is sinds 2007 definitief beschermd als monument.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 219

⁴⁵⁸ Ibid., Antwerpen, Erfgoedcel, 2005, p. 221

⁴⁵⁹ A.-M. HAVERMANS, *De Schoonselhofbegraafplaats, in opmaakstudieopdracht Vlaamse bouwmeester, een samenwerking met architect Kristoffel Boghaert en landschapsarchitect Paul Deroose*, (s.d.), op de website van kunsthistorica Anne-Mie Havermans, <http://www.annemiehavermans.be/projecten.html>, geraadpleegd op 23 april 2009

3.4.4. Het grafmonument van de familie Van de Vin – Maus (1886)

(Bijlage X en foto 11)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Charles Ernestus Carolus Sabinus Bartholomeus Van de Vin kocht op 23 januari 1886 een perceel aan op de Kielbegraafplaats van Antwerpen. Dit perceel met concessienummer 1395 was gelegen langs weg G, tegen de Zuidmuur. Het perceel had een oppervlakte van 20,67 vierkante meter. De kostprijs van voornoemde concessie was 1033,50 frank, een som die hij moest betalen aan de stad Antwerpen. Daarnaast moest hij nog eens 1033,50 frank betalen aan de twee armenbesturen van de godshuizen en het Bureel van Weldadigheid.⁴⁶⁰ Charles Van de Vin gaf ook de opdracht aan Charles Emile Janlet om een grafkelder en een grafmonument te ontwerpen voor dit perceel.⁴⁶¹ Charles Van de Vin werd geboren op 2 juli 1843 in Antwerpen. Hij was de zoon van Charlotte Maus en Carolus Deodalus Ghislenus Van de Vin.⁴⁶² Samen met zijn broer richtte hij 'Manufacture de tabacs et cigares, Charles & Henri Van de Vin & cie Anvers' op (Bijlage XXXXI).⁴⁶³ Hij gaf de opdracht aan Charles Emile Janlet om een woning te ontwerpen op het perceel van de Dalstraat 52 te Elsene.⁴⁶⁴ De aanleg van de Dalstraat gebeurde volgens het plan, vastgelegd in een koninklijk besluit van 1873. De Dalstraat werd aangelegd rond 1875 door de Société de l'Avenue Louise. Deze straat is gelegen in de pittoresk groene wijk van de vijvers en in de omgeving van de Louizalaan. Door zijn ligging verkreeg de straat een zeer hoog aanzien.⁴⁶⁵ De woning van Charles Van de Vin dateert van 1900 en werd opgebouwd uit drie verdiepingen en een attiekverdieping. De verdeling van het huis gebeurde in twee ongelijke traveeën. De gevel in baksteen vertoont banden in gele baksteen. Hier en daar werden versieringen aangebracht in blauwe hardsteen. De woning onderging in de loop der jaren verschillende wijzigingen. Het oorspronkelijk schrijnwerk is echter wel nog bewaard gebleven. Charles Van de Vin koos zowel voor zijn woning als voor zijn grafmonument een eclectische stijl (Foto 29).⁴⁶⁶ Charles Van de Vin overleed op 3 oktober 1902 te Brussel.⁴⁶⁷

⁴⁶⁰ Antwerpen, Archief van de begraafplaats van het Schoonselhof, *Dossier van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de Kielbegraafplaats*, concessie 1395

⁴⁶¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Charles Van de Vin*, 1886

⁴⁶² Antwerpen, Archief van de begraafplaats van het Schoonselhof, *Dossier van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de begraafplaats van het Schoonselhof*, concessie 1211, overzicht van de begraven personen in de grafkelder

⁴⁶³ *De Blauwe wie is wie*, (s.d.), op de website van het Liberaal Archief,

http://www.liberaalarchief.be/V_Z.html, geraadpleegd op 5 maart 2009

⁴⁶⁴ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris

⁴⁶⁵ I. DE PANGE, C. SCHAACK, *Brussel Uitbreiding Zuid – Dalstraat*, (2005-2006), op de website van Irismonument, http://www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Dalstraat.html, geraadpleegd op 25 maart 2009

⁴⁶⁶ I. PANGE, C. SCHAACK, *Brussel Uitbreiding Zuid – Dalstraat 48, 50 – JANLET Emile*, (2005-2006), op de website van Irismonument,

www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Dalstraat.48.html, geraadpleegd op 25 maart 2009

⁴⁶⁷ Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder

Hendrik Van de Vin werd geboren op 22 januari 1847 te Antwerpen.. Hij was de zoon van Charlotte Maus en Carolus Deodalus Ghislenus Van de Vin en dus de broer van Charles Van de Vin. Hij was de echtgenoot van Sophia de Roubaix.⁴⁶⁸ Samen met zijn broer, Charles Van de Vin, leidde hij een tabaks- en sigarenfabriek. Daarnaast was Hendrik Van de Vin provincieraadslid van Antwerpen.⁴⁶⁹ Hij overleed op 23 april 1910 in Ekeren. Zijn echtgenote overleed op 20 februari 1918. Ook haar lichaam werd bijgezet in de grafkelder.⁴⁷⁰

Ernestus Charles Sabinus Carolus Van de Vin werd geboren in 1856. Hij was de zoon van Charlotte Maus en Carolus Deodalus Ghislenus Van de Vin. Hij huwde met Anne Maria Christina Caspers. Zijn echtgenote was de schoonzus van Victor-François-Adolphe Stoclet.⁴⁷¹ Zij overleed op 2 december 1939. Ook Ernestus Charles Van de Vin overleed in het jaar 1939 en werd bijgezet in de familiale grafkelder die zich op dat ogenblik reeds op de begraafplaats van het Schoonselhof bevond.⁴⁷² Het koppel liet een dochter, Louise Christine Ernestine Thérèse en een zoon Léon Victor Carolus Van de Vin achter.⁴⁷³ Hun dochter overleed op 14 december 1970 en haar stoffelijk overschot werd bijgezet in de grafkelder. Er is geen vermelding van de overlijdensdatum van de zoon Léon Van de Vin. Daarnaast werd zijn naam ook niet vermeld op de begraafplaatsfiche van de familie. Mogelijks werd zijn stoffelijk overschot op een andere plaats begraven.⁴⁷⁴

Bespreking van de ontwerptekeningen voor het grafmonument op de Kielbegraafplaats te Antwerpen

Er zijn vier tekeningen aanwezig in het fonds van Charles Emile Janlet in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Deze ontwerpen worden bewaard in map 42b waarin de meeste ontwerpen van funeraire monumenten verzameld zijn.

Twee ontwerpen tonen een vooraanzicht, een zijaanzicht en een gedeeltelijk plattegrond van het funerair monument van de familie Charles Van de Vin dat zou gerealiseerd

⁴⁶⁸ Antwerpen, Archief van de begraafplaats van het Schoonselhof, *Dossier van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de begraafplaats van het Schoonselhof*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder

⁴⁶⁹ *De Blauwe wie is wie*, (s.d.), op de website van het Liberaal Archief, http://www.liberaalarchief.be/V_Z.html, geraadpleegd op 5 maart 2009

⁴⁷⁰ Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder

⁴⁷¹ Antwerpen, Archief van de begraafplaats van het Schoonselhof, *Dossier van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de begraafplaats van het Schoonselhof*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder

⁴⁷² Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder

⁴⁷³ Antwerpen, Archief van de begraafplaats van het Schoonselhof, *Dossier van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de begraafplaats van het Schoonselhof*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder

⁴⁷⁴ Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder

worden op de Kielbegraafplaats. De ontwerpen zijn met zwarte inkt getekend op kalkpapier. Eén van deze ontwerpen is op tekenpapier gekleefd. De tekening is met een lichtblauwe en donkerblauwe kleur geaquarelleerd. Telkens is de naam van de opdrachtgever en de begraafplaats vermeld. Er zijn summier afmetingen weergegeven en er is een schaalvermelding van 0,10 per meter neergepend. Er is geen signatuur van de architect aanwezig op de ontwerpen. Het ene ontwerp is enkel voorzien van een stempel en een handtekening van de burgemeester van Antwerpen die het ontwerp goedkeurde. Het grafmonument is een portiek of aediculamotief. De ronde zuilen hebben een dorisch kapiteel. Een boogvormig fronton bekroont het monument. Op het fries is er de afkorting 'D.O.M.' weergegeven. Zowel de kroonlijst als de bovenste rand van het timpaan zijn versierd met modillons en op de hoeken van het portiek zijn acroteriën. Op het paneel tussen de twee zuilen zou waarschijnlijk de epigrafie weergegeven worden. Deze epigrafie is in twee kolommen verdeeld door een verticale lijn. Onder deze lijn is 'R.I.P.' neergepend in drukletters. De sokkel van het portiek is ook uitgewerkt met een aediculamotief. Twee gecanneleerde halfzuilen bevinden zich aan weerszijden van een vlakke steen waarop 'FAMILLE VAN DE VIN' is weergegeven. De sokkel loopt langs beide zijden uit in een stenen muurtje.

Daarnaast is er ook een ontwerp aanwezig in het fonds Janlet van een metalen hekwerk en een metalen kruis. Dit ontwerp werd met potlood op tekenpapier getekend.⁴⁷⁵

Bespreking van de overbrenging van het grafmonument van de Kielbegraafplaats naar de begraafplaats van het Schoonselhof

De stoffelijke overschotten van de familie Charles Van de Vin werden in 1937 overgebracht naar een nieuwe grafkelder op de begraafplaats van het Schoonselhof. Het perceel met concessienummer 1211 werd toegekend aan de familie door de stad Antwerpen. De ontgraving van de lichamen gebeurde op kosten van de stad. De overbrenging van het grafmonument was echter op kosten van de familie. Vermoedelijk was het grafmonument teveel beschadigd, waardoor het billijker was een volledig nieuw grafmonument te laten ontwerpen en construeren.⁴⁷⁶ De lichamen van Sophia de Roubaix, Hendrik Van de Vin, Charles Van de Vin, Charlotte Mauss, Robert Van de Vin en Ernest Van de Vin werden overgebracht naar de nieuwe grafkelder op de begraafplaats van Schoonselhof.⁴⁷⁷

Bespreking van de ontwerptekeningen van het grafmonument op de begraafplaats van het Schoonselhof

Het ontwerp van het huidige grafmonument werd getekend door D. Michiels. Deze steenkapper voerde ook het ontwerp uit. Hij had zijn werkplaats in de Koninklijke Laan

⁴⁷⁵ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Charles Van de Vin*, 1886

⁴⁷⁶ Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, bespreking concessie

⁴⁷⁷ Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder

nummer 101 te Berchem. De bestelbon van het grafmonument is gedateerd op 10 februari 1937. Het ontwerp van het grafmonument is getekend in zwarte inkt op kalkpapier. Het geeft een vooraanzicht en een bovenaanzicht van een vlakke zerk.⁴⁷⁸

Daarnaast is er ook een tekening van de grafkelder aanwezig in het dossier van de familie Charles Van de Vin. Deze tekening werd getekend volgens het stelsel Verhaegen. De drie grafkelders zijn telkens opgebouwd uit drie cellen. Bij de tekening staat vermeld dat de muren werden afgewerkt met twee lagen bitumen.⁴⁷⁹

Bespreking van het grafmonument in situ

Het funerair monument van de familie Charles Van de Vin is gelegen op perk Z langs weg Oost op de begraafplaats van het Schoonselhof. Het grafmonument is vrij bescheiden van omvang. Door zijn ligging en zijn zeer beperkte omvang is het grafmonument niet goed zichtbaar.

Het grafmonument in situ werd ontworpen door D. Michiels. Deze steenkapper voerde het ontwerp uit in het jaar 1937. Het hedendaags funerair monument werd volledig vervaardigd uit blauwe hardsteen. Het grafmonument bestaat uit twee sokkels, waarvan de bovenste sokkel iets minder diep is dan de onderste. De onderste sokkel heeft een breedte van 310 centimeter en een diepte van 300 centimeter. Op de twee sokkels is een veel kleinere vlakke zerk gelegd. Op deze zerk is een kruis in laagrelief. De totale hoogte van het grafmonument is 40 centimeter.

De iconografie van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin is zeer beperkt. Het kruis in laagrelief op de vlakke zerk duidt op het christelijk geloof van de begraven personen.⁴⁸⁰

De epigrafie van het funerair monument is beperkt tot de familienaam op de vlakke zerk. De letters zijn verheven en werden uitgehouwen in een Latijnse schriftsoort. Er zijn geen foto's, heraldiek of kentekens aanwezig op het grafmonument.

Het grafmonument is slechts gemiddeld goed bewaard. De bovenste sokkel vertoont vooraan een barst waardoor de sokkel wat inzakt. Dezelfde sokkel heeft aan de rechterzijde eveneens een barst waardoor ook dit stuk inzakt.

⁴⁷⁸ Antwerpen, Archief van de begraafplaats van het Schoonselhof, *Dossier van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de begraafplaats van het Schoonselhof*, concessie 1211, tekening van het huidige grafmonument

⁴⁷⁹ Antwerpen, Archief van de begraafplaats van het Schoonselhof, *Dossier van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de begraafplaats van het Schoonselhof*, concessie 1211, tekening van de grafkelder

⁴⁸⁰ M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

Het funerair monument heeft een vijftigjarige concessie. Deze concessie was geldig vanaf de laatste bijzetting die plaatsvond in 1970 toen ze het stoffelijk overschot van Louise Van de Vin bijzetten. De huidige concessie is dus geldig tot 2020. Wanneer een familielid de concessie dan wil verlengen, zal dit maximaal voor de duur van dertig jaar zijn.⁴⁸¹

De waarden en het belang van het funerair monument

Het huidige grafmonument is veel minder waardevol dan het oorspronkelijke funeraire monument van de familie Charles Van de Vin. Op de Kielbegraafplaats had het een architectuurhistorische waarde omdat het ontworpen werd door Charles Emile Janlet. Het immaterieel belang heeft het grafmonument echter behouden door het belang van de begraven personen in de politieke wereld en in de sector van de tabaks- en de sigarenproductie.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het grafmonument op de begraafplaats van het Schoonselhof is identiek uitgevoerd zoals de ontwerpen die bijgevoegd werden in het dossier van de familie Charles Van de Vin.

⁴⁸¹ Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, overzicht begraven personen

3.4.5. Tussentijdse conclusie

De begraafplaats van het Schoonselhof is een compilatie van funeraire monumenten die uit geheel Antwerpen afkomstig zijn omdat de voormalige kerkhoven en begraafplaatsen gesloten werden. De stoffelijke overschotten van de familie Charles Van de Vin werden overgebracht van de stedelijke Kielbegraafplaats naar de begraafplaats van het Schoonselhof. Hierbij werd het grafmonument dat ontworpen werd door Charles Emile Janlet niet overgebracht. Er is een zeer groot verschil op te merken tussen het funerair monument op de stedelijke begraafplaats van het Kiel en dat op de begraafplaats van het Schoonselhof. Er was een kruis in smeedwerk op het grafmonument in het Kiel terwijl er een kruis in laagrelief op de nieuwe vlakke zerk werd aangebracht. We kunnen zodoende stellen dat de familie er een katholiek geloof op nahield. Nochtans was de stedelijke begraafplaats van het Kiel hoofdzakelijk de laatste rustplaats voor liberaalgezinde personen.

Charles Van de Vin gaf aan Charles Emile Janlet in 1893, zeven jaar na de de opdracht van het funerair monument, de opdracht om een woning te ontwerpen in de Dalstraat 52 te Elsene. Deze woning werd gerealiseerd in een eclectische stijl. Dit contrasteert fel met het neoclassicistische grafmonument op de stedelijke begraafplaats van het Kiel. Het grafmonument werd ontworpen in 1886. Hierdoor kunnen we stellen dat Charles Emile Janlet toch al vrij ervaren was als funerair architect, maar toch blijft hij vasthouden aan de neoclassicistische traditie van de funeraire kunst.

3.5. De grafmonumenten op de begraafplaats van Jodoigne

3.5.1. Korte bespreking van de begraafplaats van Jodoigne

De hoofdingang van de begraafplaats van Jodoigne in de provincie Waals-Brabant is gelegen langs de Rue de Chebais. Deze begraafplaats is gelegen buiten het centrum van de gemeente, in het open landschap.

De begraafplaats werd in 1885 ingewijd en moest het oude kerkhof vervangen.⁴⁸² De begraafplaats werd in opdracht van Hector Defoër ontworpen door de Brusselse architect Charles Emile Janlet (Bijlage XXXXII).

De ontwerptekeningen van de begraafplaats van Jodoigne zijn aanwezig in het fonds van Charles Emile Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De tekeningen worden bewaard in map 19, waarin zich ook de ontwerpen bevinden van het grafmonument van Hector Defoër en diens broer Albert-Joseph Defoër. De ontwerptekeningen geven een begraafplaats weer die eerder neigt naar een parkbegraafplaats. De begraafplaats is omgeven door een muur waarvan de binnenkant aan het oog onttrokken zou worden door middel van beplanting. De ingang leidt de bezoekers naar een achtvormige weg waarvan de kruising uitgewerkt is in een rondpunt. De lanen van de achtvorm zijn hier en daar voorzien van beplanting. Uit het tweede rondpunt vertrekt een laan naar de calvarieberg tegen de achtermuur van de begraafplaats. Aan beide zijden van die laan werden telkens twee perken aangelegd waarvan beide zijden van de laan elkaars spiegelbeeld vormen. De kruising van de lanen die de vier perken van elkaar scheiden, is uitgewerkt in een ronde vorm.⁴⁸³ Er vertrekt ter hoogte van de Calvarieberg, richting het nieuw gedeelte van de begraafplaats, een columbarium met witte cararamarmen epigrafiepanelen. Dit columbarium is gelegen op een hoger gedeelte van de begraafplaats, waardoor de bezoeker vanaf hier een zeer mooi uitzicht heeft over de begraafplaats.

De begraafplaats in situ is ongeveer de exacte uitwerking van deze ontwerptekeningen. Er zijn echter doorheen de loop der jaren uitbreidingen moeten gebeuren aan de begraafplaats, aangezien deze te krap werd. Het oorspronkelijke gedeelte van de begraafplaats werd ommuurd. De nieuwere toevoegingen aan de begraafplaats zijn van de buitenwereld afgeschermd door een hoge haag. Wanneer de begraafplaats betreden wordt, passeert het publiek eerst de burelen, een voormalig steenkappershuis met atelier en de opbergplaatsen voor tuinmateriaal. De ingang leidt de bezoeker naar twee uiteenlopende wegen die samenkomen in een rondpunt waarop het monumentale funerair monument van Hector Defoër zich bevindt. Vanuit dit rondpunt loopt er een monumentale laan in rechte lijn naar de Calvarieberg tegen de achtermuur van de begraafplaats. Langs deze hoofdlaan van de begraafplaats zijn alle monumentale

⁴⁸² Interview met *Jean-Paul Crèvecoeur* op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne

⁴⁸³ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 19, *begraafplaats van de gemeente Jodoigne*, 1885

grafmonumenten gesitueerd. Langs elke zijde van deze laan liggen drie perken met de bescheidenere funeraire monumenten. Het eerste perk neemt een wat grilliger vorm aan terwijl de volgende perken een rechthoekige vorm hebben aangenomen. De perken langs beide zijden van de laan zijn elkaars spiegelbeeld qua structuur. De gehele structuur van de oorspronkelijke begraafplaats ging echter wat verloren door de uitbreidingen van de begraafplaats.

De begraafplaats is hedentendage nog steeds in gebruik en er gebeuren nog steeds bijzettingen in de bestaande grafkelders. De begraafplaats van Jodoigne is in zeer goede staat bewaard gebleven en wordt heel goed onderhouden.

Er werd nog niet overgegaan tot inventarisatie van de begraafplaats van Jodoigne. Hierdoor werden nog geen maatregelen getroffen betreffende de wet van 1971. De gemeente beseft echter wel de waardevolheid van verscheidene graven en zal zich maximaal inzetten om deze grafmonumenten in goede staat te behouden.

Het bomenplan en de groenaanleg werd bewust uitgevoerd. Door de uitbreidingen van de begraafplaats en doorheen de jaren is deze bewuste beplanting echter wat verloren gegaan.

De begraafplaats van Jodoigne weerspiegelt de ideologieën en geloofsovertuigen van de inwoners van de gemeente door de eeuwen heen. Het merendeel van de begraven personen houdt er echter wel een katholieke geloofsovertuiging op na.

3.5.2. Het grafmonument van de familie Albert-Joseph Defoër (ca. 1882)

(Bijlage XI en Foto 12)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Albert Joseph Defoër kocht in 1882 een perceel met concessie aan op de begraafplaats van Jodoigne. Hij kocht de concessie met nummer 65 met een eeuwigdurende vergunning. Daarnaast gaf hij toen de opdracht aan Charles Emile Janlet om een grafkelder en funerair monument te ontwerpen voor zijn vrouw en zichzelf. Deze beslissingen gebeurden vermoedelijk naar aanleiding van de dood van zijn echtgenote op 20 oktober 1882.⁴⁸⁴ Albert-Joseph Defoër werd geboren op 10 september 1828 te Jodoigne.⁴⁸⁵ Hij was de zoon van Jacques-Joseph Defoër en Béatrix-Desirée Herpin. Hij was dus onder andere de broer van Hector Defoër. Albert-Joseph Defoër verliet België niet zoals zijn twee zeer succesvolle broers en werd als het ware overschaduwed door hun voorspoed. Hij oefende het beroep van dagloner uit in het dagelijks leven.⁴⁸⁶ Hij was gemeentelijk raadgever en lid van de administratieve bestuursraad van de burgerlijke armenhuizen van Jodoigne.⁴⁸⁷ In 1848 verricht hij zijn militaire dienst als grenadier bij de Derde Compagnie van het Tweede Bataljon.⁴⁸⁸ Hij huwde met Joséphine Hannot.⁴⁸⁹ Toen zijn ouders waren overleden erfde hij het ouderlijk huis. Hij werd op 16 september 1888 bijgezet in de grafkelder bij het stoffelijk overschot van zijn vrouw. Joséphine Hannot en Albert-Joseph Defoër stierven kinderloos.⁴⁹⁰

Bespreking van de ontwerptekeningen

In het fonds van Charles Emile Janlet dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, is slechts één tekening aanwezig van het funerair monument van de familie Albert-Joseph Defoër. Deze tekening wordt bewaard bij de ontwerpen van het grafmonument van diens broer Hector Defoër in map 19.

Het ontwerp werd getekend in zwarte inkt op kalkpapier dat gekleefd is op tekenpapier. De naam van de opdrachtgever en de gemeente Jodoigne werden vermeld. Er is geen enkele indicatie van Charles Emile Janlet of steenkapper. Het ontwerp geeft de voorzijde en zijkant weer van een cippe. De sokkel bestaat uit een platte rechthoekige steen en een abstracte sarcofaag. Hierop werd de cippe gepositioneerd. Op de voorzijde van de cippe is 'Ici reposit' geschreven. Het hoofdgestel van de cippe heeft in het

⁴⁸⁴ Jodoigne, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Jodoigne, *Albert-Joseph Defoër*, concessie 65

⁴⁸⁵ Jodoigne, Begraafplaats van Jodoigne, *grafmonument van Albert-Joseph Defoër*, Concessie 65, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Albert-Joseph Defoër

⁴⁸⁶ Interview met *Jean-Paul Crèvecoeur* op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne

⁴⁸⁷ Jodoigne, Begraafplaats van Jodoigne, *grafmonument van Albert-Joseph Defoër*, Concessie 65, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Albert-Joseph Defoër

⁴⁸⁸ Interview met *Jean-Paul Crèvecoeur* op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne

⁴⁸⁹ Jodoigne, Begraafplaats van Jodoigne, *grafmonument van Albert-Joseph Defoër*, Concessie 65, Epigrafie op de voorzijde van de cippe, Albert-Joseph Defoër

⁴⁹⁰ Interview met *Jean-Paul Crèvecoeur* op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne

midden een inspringend vlak waarop een kruis in laagrelief is uitgehouwen. De hoeken van de cippe zijn versierd met acroteriën. Deze architecturale elementen werden geornamenteerd met gestileerde palmetten. Er werden geen afmetingen toegevoegd bij de tekeningen. Er is wel een schaalvermelding van 0,10 procent neergeschreven.⁴⁹¹

Bespreking van het grafmonument in situ

Het grafmonument van de familie Albert-Joseph Defoër is gelegen op de hoek van weg 3 en 2. Het monument is vrij bescheiden van omvang en is niet echt opvallend qua aanblik. Wanneer men de begraafplaats betreedt is het grafmonument vrij goed zichtbaar. Het verliest echter aan zichtbaarheid door zijn bescheidenheid en onopvallendheid.

De neoclassicistische cippe is volledig vervaardigd in blauwe hardsteen. Het grafmonument werd ontworpen door Charles Emile Janlet, maar het is niet geweten wie het funerair monument gerealiseerd heeft. Het zou mogelijk kunnen zijn dat Emile Beernaert het grafmonument heeft geconstrueerd, zoals hij dat deed voor de broer van Albert-Joseph, Hector Defoër. Op het monument is geen enkele indicatie terug te vinden van de architect of de steenkapper. Er is geen omheining rond het grafmonument. De sokkel is opgebouwd uit een platte rechthoekige sokkel waarop zich een zeer abstract uitgewerkte sarcofaag bevindt. De sokkel heeft een breedte van 150 centimeter en een diepte van 244 centimeter. Het grafmonument in zijn totaliteit heeft een hoogte van 330 centimeter. Op de sokkel werd de cippe gepositioneerd. Op de voorzijde van de cippe is de epigrafie voorzien. Op het hoofdgestel van de cippe is er een vlak uitgediept. Op dit vlak is een kruis in laagrelief uitgehouwen. Op de hoeken van het hoofdgestel van de cippe zijn acroteriën die niet geornamenteerd werden met een of ander floraal motief.

Het grafmonument is slechts met zeer weinig iconografische elementen uitgewerkt. Het kruis in laagrelief duidt op de christelijke overtuiging van de begraven personen.⁴⁹² De lettercombinatie 'R.I.P.' is de afkorting van 'Requies ca(n)t in Pace'. Dit is Latijns voor 'Hij/zij ruste in vrede'.⁴⁹³

De epigrafie op de voorzijde van de cippe identificeert de twee begraven personen. De letters werden verdiept, maar niet ingekleurd. De epigrafie werd uitgehouwen in een Latijnse schriftsoort. Er werden geen foto's, heraldiek of kentekens voorzien op het grafmonument.

Het grafmonument is vrij goed bewaard gebleven doorheen de tijd. Er is enkel sprake van een natuurlijke verwerking, waardoor de epigrafie moeilijker leesbaar wordt.

⁴⁹¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 19, *funerair monument van Albert-Joseph Defoër*, 1900-1901

⁴⁹² M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

⁴⁹³ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 2 december 2008

Het funerair monument had oorspronkelijk een eeuwigdurende concessie. Deze vergunning is echter vervallen als gevolg van de wet van 1971. Aangezien men echter nog niet is overgegaan tot de inventarisatie van het funerair erfgoed op de begraafplaats van Jodoigne, heeft men nog geen maatregelen getroffen betreffende deze wet. De laatste bijzetting was het stoffelijk overschot van Albert-Joseph Defoër in 1888.⁴⁹⁴

De waarden en het belang van het funerair monument

Het funerair monument van de familie Albert-Joseph Defoër heeft een architectuurhistorische waarde van bovenlokaal belang, aangezien het ontworpen werd door Charles Emile Janlet. Daarnaast heeft een socio-culturele waarde met lokaal belang. Het monument biedt de laatste rustplaats voor Albert-Joseph Defoër. Hij was lid van de administratieve bestuursraad van de burgerlijke armenhuizen en hij was daarnaast gemeentelijk raadgever.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het grafmonument in situ is identiek aan het ontwerp van het funerair monument van de familie Albert-Joseph Defoër. Er is op geen enkel vlak een verschil op te merken tussen beide, zelfs niet op het niveau van de afwerking.

⁴⁹⁴ Jodoigne, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Jodoigne, *Albert-Joseph Defoër*, concessie 65

3.5.3. Het grafmonument van Hector Defoër (1900-1901)

(Bijlage XII en Foto 13)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Hector Defoër werd geboren op 4 november 1832 te Jodoigne.⁴⁹⁵ Hij was de zoon van Jacques-Joseph Defoër en Béatrix-Désirée Herpin. Zijn ouders waren hele gewone mensen: zijn vader was dagloner. Hij was de broer van Antoinette-Joseph, Henri-Joseph, Auguste en Albert-Joseph Defoër.⁴⁹⁶ Hector Defoër was aanhanger van de liberale partij in Jodoigne en steunde de openbare scholen (Bijlage XXXXIII).⁴⁹⁷ Hij was de mecenas van tal van verenigingen, zoals 'Les Echos de la Gèthe' en 'Les Ouvriers Prévoyants'.⁴⁹⁸ In 1851 verlaat hij zijn geboorteplaats en verhuist samen met zijn broer Auguste naar Alexandrië in Egypte. In 1863 wordt hij onderdirecteur van het domein Khédive. Hij neemt de titel 'Bey' in ontvangst. Deze titel betekent in het Nederlands kolonel. Vanaf 1865 heeft hij zich ingeburgerd in de financiële wereld. Hij is één van de oprichters van banken in Frankrijk en Egypte, waaronder de Frans-Egyptische bank. Hector Defoër was een belangrijk aandeelhouder van Crédit Lyonnais en een zeer belangrijk persoon in de financiële wereld van Parijs. Hij was ook actief in de immobiliënssector. Hij voorzag de financiële ineenstorting van Khédive. Door al deze voorspoed bezat hij huizen langs de Avenue de l'Opéra en de Boulevard Haussmann in Parijs. Deze lanen in de Franse hoofdstad zijn het summum van de verfraaiingspolitiek die in de negentiende eeuw werd doorgevoerd door Haussmann.⁴⁹⁹ Charles Emile Janlet ontwierp in opdracht van Hector Defoër een woning in de Koningstraat nummer 230 te Brussel. Deze woning heeft helaas plaats moeten maken voor een modern kantorencomplex.⁵⁰⁰ Hij gaf ook de opdracht aan Charles Emile Janlet om het Château de Walzin in Jodoigne te restaureren. Dit kasteel onderging door hem ook een naamsverandering, waardoor het sindsdien gekend is als het Château des Cailloux (Bijlage XXIII). Het kasteel werd gerestaureerd in een neo-Vlaamse renaissancestijl. Deze stijl onderlijnt eerder een nationaal denken, terwijl het neoclassicisme van het grafmonument van Hector Defoër eerder neigt naar een universalisme.⁵⁰¹ In zijn herenhuis in de Boulevard Haussmann en in zijn Château des Cailloux herbergde hij een zeer mooie collectie kunstwerken, onder andere van Delcroix, Millet en Corot (Bijlage XXXXIV). In 1986 hield hij een openbare verkoop van veertig schilderijen en elf tekeningen die hij toen in zijn bezit had. Dit was slechts een deel van zijn volledige kunstcollectie. De openbare verkoop bracht een bedrag op van één miljoen

⁴⁹⁵ Jodoigne, Begraafplaats van Jodoigne, *grafmonument van Hector Defoër*, Concessie 49, Epigrafie op de sokkel

⁴⁹⁶ J.-P. CREVECOEUR, *Jodoigne... Ville d'histoires, Journées du Patrimoine en Région wallonne*, 1995, Jodoigne, Cercle Historique de Jodoigne, p. 7

⁴⁹⁷ Interview met Jean-Paul Crèvecoeur op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne

⁴⁹⁸ J. TORDOIR, *Hector Defoër-Bey. Jodoigne, Alexandrië, Paris. La vie d'un Nabab 1832-1905*, La Gobertange-Jodoigne, Incourt, 2005, p. 113

⁴⁹⁹ Interview met Jean-Paul Crèvecoeur op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne

⁵⁰⁰ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris

⁵⁰¹ Interview met Jean-Paul Crèvecoeur op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne

vijfendertigduizend frank.⁵⁰² In 1885 en 1886 trok hij zich terug uit de administratieve raad van de Société Anonyme Franco-Belge.⁵⁰³ In 1886 vonden er stakingen plaats in de industriële gebieden van Luik en Charleroi. Door angst gedreven, vluchtte Hector Defoër naar zijn woning in Parijs. Een hele bewakingsploeg moest het Château des Cailloux beveiligen. De belangrijkste kunstwerken werden overgebracht naar Parijs. Pas in de lente van 1887 vond Hector Defoër het veilig genoeg om terug te keren naar Jodoigne.⁵⁰⁴ Hector Defoër was tijdens zijn leven reeds bezig met wat er zou gebeuren met zijn eigendom na zijn overlijden. Tussen het jaar 1885 en 1903 diende hij tien maal een andere versie in van zijn ‘testament mystique’. Hierbij wist niemand, zelfs de notaris niet wat de inhoud was van het testament. Het testament werd verzegeld bewaard bij de notaris, tot aan de dood van Hector Defoër.⁵⁰⁵ Vanaf 1890 was hij eigenaar van het Château de Vicomte. In 1898 verkocht hij het kasteel.⁵⁰⁶ Op 2 mei 1899 kocht Hector Defoër een eeuwigdurende concessie aan bij de gemeente Jodoigne voor het rondpunt op de nieuwe begraafplaats. De kostprijs voor deze concessie was 2 400 frank. Daarnaast schonk hij nog 600 frank aan het Bureau van Liefdadigheidsinstellingen en burgerlijke armenhuizen. Een jaar later gaf hij aan Charles Emile Janlet de opdracht om een grafmonument en grafkelder te ontwerpen op het rondpunt van de begraafplaats van Jodoigne. In maart 1900⁵⁰⁷ ontwierp Emile Janlet een obelisk als funerair monument en een grafkelder met twee cellen.⁵⁰⁸ De vergoeding van de ontwerpen van Charles Emile Janlet was 4 160,55 frank.⁵⁰⁹ Deze ontwerpen werden gebaseerd op de opmetingen van Gustave L’hoost. In mei 1901 werden de fundamenteën gegoten en de grafkelder gebouwd. De constructie van het grafmonument zelf gebeurde in september 1901.⁵¹⁰ Hector Defoër betaalde aan Gilsoul Hippolite, een plaatselijke aannemer, 300 frank voor het metselwerk. Daarnaast betaalde hij nog vijf frank aan Lazard, een lokale metser. De kosten voor de werken aan de kelder waren 32,53 frank. Deze som betaalde hij aan Delmez, een aannemer in Jodoigne. Het was Emile Beernaert die verantwoordelijk was voor de constructie van het grafmonument zelf en de inscriptie van de epigrafie. De kostprijs van het grafmonument was 25 000 frank. Daarnaast moest hij nog eens 288,75 frank betalen voor het inhouwen van de epigrafie. De ornamenten werden vervaardigd door een Brussels bronsbedrijf. Hiervoor betaalde Hector Defoër 1 1815,15 frank. De totale kostprijs voor het funerair monument

⁵⁰² J.-P. CREVECOEUR, *La vie quotidienne à l’ombre du Bey Defoër*, Jodoigne, Alpha copy, 2005, p. 7

⁵⁰³ J. TORDOIR, *Hector Defoër-Bey. Jodoigne, Alexandrië, Paris. La vie d’un Nabab 1832-1905*, La Gobertange-Jodoigne, Incourt, 2005, p. 112

⁵⁰⁴ J.-P. CREVECOEUR, *La vie quotidienne à l’ombre du Bey Defoër*, Jodoigne, Alpha copy, 2005, p. 9

⁵⁰⁵ J. TORDOIR, *Hector Defoër-Bey. Jodoigne, Alexandrië, Paris. La vie d’un Nabab 1832-1905*, La Gobertange-Jodoigne, Incourt, 2005, p. 112

⁵⁰⁶ J.-P. CREVECOEUR, *La vie quotidienne à l’ombre du Bey Defoër*, Jodoigne, Alpha copy, 2005, p. 1

⁵⁰⁷ VERDICKT M., VAN DEN DRIESSCHE B., *Chateau des Cailloux, Hector Defoër à Jodoigne*.

L’ultime Demeure, Jodoigne, s.n., 1990, p. 176

⁵⁰⁸ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 19, *funerair monument van Hector Defoër*, 1900-1901

⁵⁰⁹ M. VERDICKT, B. VAN DEN DRIESSCHE, *Chateau des Cailloux, Hector Defoër à Jodoigne*.

L’ultime Demeure, Jodoigne, s.n., 1990, p. 178

⁵¹⁰ Ibid., Jodoigne, s.n., 1990, p. 176

van Hector Defoër en de aankoop van zijn perceel kwam neer op 34 601,98 frank.⁵¹¹ Gedurende zijn laatste levensjaren had Hector Defoër te kampen met toenemende blindheid. Hij bleef gedurende zijn leven ook niet gespaard van de nodige persoonlijke problemen, waardoor wel eens het gerucht de ronde deed dat hij een zelfmoordpoging achter de rug had.⁵¹² Hector Defoër overleed op 8 juli 1905 te Jodoigne.⁵¹³ Op 11 september 1905 werd hij begraven in de grafkelder van het rondpunt van de begraafplaats van Jodoigne.⁵¹⁴ De kostprijs van de begrafenis was 8 042,65 frank.⁵¹⁵ De eigendom van Hector Defoër werd na zijn dood geschat op iets minder dan negen miljoen frank.⁵¹⁶ Hij had geen directe erfgenamen, waardoor hij zijn erfenis naliet aan zijn personeel, vrienden en vriendinnen.⁵¹⁷ Het Château des Cailloux werd nagelaten aan Elvire Sakakini. In 1922 verkoopt zij het kasteel aan Albéric Depauw. Vanaf 1939 is het kasteel in handen van de Belgische overheid. Tijdens grote werken in het kasteel breekt er op 10 december 1952 een zeer grote brand uit in het Château des Cailloux (Bijlage XXXV). Sinds 1955 wordt het kasteel gebruikt als internaat van het koninklijk atheneum van Jodoigne.⁵¹⁸ De verenigingen die Hector Defoër tijdens zijn leven onder zijn vleugels had genomen, werden ook vermeld in zijn testament. Elk van deze verenigingen ontving honderd tot vijfhonderd frank van zijn erfenis. Daarnaast werd er 1 200 frank uitgedeeld aan de minderbedeelden van Jodoigne.⁵¹⁹ Hij liet een diepe stempel na op het leven in Jodoigne. De feestzaal ‘Echos de la Gette’ in de bibliotheek werd opgedragen aan Hector Defoër. Het ziekenhuis Saint-Béatrix dat ondertussen verdwenen is, werd ook aan hem opgedragen en genoemd naar zijn moeder.⁵²⁰ Tot op de dag van vandaag is er nog een plaats vrij in de grafkelder. Het is niet geweten voor wiens stoffelijk overschot de tweede grafcel bedoeld was.

Bespreking van de ontwerptekeningen

Er worden acht tekeningen van het funerair monument van Hector Defoër bewaard in het fonds van Charles Emile Janlet in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Deze ontwerpen zijn verzameld in map 19, waarin nog andere ontwerpen aanwezig zijn die werden gemaakt in opdracht van Hector Defoër.

⁵¹¹ M. VERDICKT, B. VAN DEN DRIESSCHE, *Chateau des Cailloux, Hector Defoër à Jodoigne. L'ultime Demeure*, Jodoigne, s.n., 1990, p. 178

⁵¹² J. TORDOIR, *Hector Defoër-Bey. Jodoigne, Alexandrië, Paris. La vie d'un Nabab 1832-1905*, La Gobertange-Jodoigne, Incourt, 2005, p. 113

⁵¹³ Jodoigne, Begraafplaats van Jodoigne, *grafmonument van Hector Defoër*, Concessie 49, Epigrafie op de sokkel

⁵¹⁴ Jodoigne, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Jodoigne, *Hector Defoër*, concessie 49

⁵¹⁵ M. VERDICKT, B. VAN DEN DRIESSCHE, *Chateau des Cailloux, Hector Defoër à Jodoigne. L'ultime Demeure*, Jodoigne, s.n., 1990, p. 176

⁵¹⁶ J. TORDOIR, *Hector Defoër-Bey. Jodoigne, Alexandrië, Paris. La vie d'un Nabab 1832-1905*, La Gobertange-Jodoigne, Incourt, 2005, p. 116

⁵¹⁷ Interview met *Jean-Paul Crèvecoeur* op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne

⁵¹⁸ J. TORDOIR, *Hector Defoër-Bey. Jodoigne, Alexandrië, Paris. La vie d'un Nabab 1832-1905*, La Gobertange-Jodoigne, Incourt, 2005, p. 118

⁵¹⁹ J. TORDOIR, *Hector Defoër-Bey. Jodoigne, Alexandrië, Paris. La vie d'un Nabab 1832-1905*, La Gobertange-Jodoigne, Incourt, 2005, p. 113

⁵²⁰ Interview met *Jean-Paul Crèvecoeur* op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne

Eerst werden opmetingen gemaakt van het rondpunt op de begraafplaats van Jodoigne door Gustave L'hoost. Deze opmetingen werden genoteerd en verwerkt in een schets en nauwkeurige tekening van het rondpunt. Hieraan werden nog korte aanwijzingen toegevoegd.

Daarnaast werd de grafkelder zeer nauwkeurig ontworpen en getekend. Telkens werden alle nodige afmetingen tot in de kleinste details weergegeven. Hierbij valt op te merken dat de grafkelder twee cellen heeft en dus plaats biedt voor het stoffelijk overschot van twee personen. Alle tekeningen van de grafkelder werden met zwarte inkt getekend op kalkpapier. Geen enkele keer is een signatuur of stempel te zien van Charles Emile Janlet.

Twee andere tekeningen in het fonds Janlet tonen de opbouw van de obelisk. Het ene ontwerp werd met zwarte inkt getekend op kalkpapier. Charles Emile Janlet tekende zeer nauwkeurig het rondpunt met de fundamenteën, de opbouw van de obelisk en de plattegrond van het funerair monument. Hierbij werden alle mogelijke afmetingen weergegeven. De andere tekening is zeer mooi uitgewerkt. Charles Emile Janlet tekende met zwarte inkt het funerair monument en de plattegrond van het perceel met het monument op tekenpapier. Hierbij werd rond het rondpunt een metalen hekwerk als omheining voorzien. Rond het grafmonument zelf van Hector Defoër werd aanplanting voorzien. De obelisk en een paneel op de voorkant van de sokkel werd met rode verf geaquarelleerd. De overige delen van het grafmonument werden met een zeer lichtbruine verf geaquarelleerd, de beplanting met groene verf. De obelisk is bekroond met een kruis en vertoont in de onderste helft een band met lotusbloemen. Op het voorste paneel van de sokkel werd een krans voorzien.

Een laatste ontwerp in het fonds Janlet is een tekening van het lotusmotief op de obelisk in zwarte inkt. Daarnaast is ook een doorsnede van het bronzen ornament. Met behulp van arcering heeft Charles Emile Janlet meer diepte gegeven aan de tekening op kalkpapier.⁵²¹

Bespreking van het grafmonument in situ

Het funerair monument, een obelisk van Hector Defoër, is gelegen op het rondpunt van de begraafplaats van Jodoigne. Het rondpunt heeft een diameter van 665 centimeter. Het perceel ligt het dichtst van alle funeraire monumenten bij de ingang van de begraafplaats. Het perceel is ook vrij geïsoleerd van de andere grafmonumenten. Het grafmonument is heel monumentaal. Door de omvang van het grafmonument en zijn prachtige ligging op de begraafplaats, is het funerair monument heel goed zichtbaar. Het domineert als het ware de gehele begraafplaats van Jodoigne.

⁵²¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 19, *funerair monument van Hector Defoër*, 1900-1901

De obelisk werd niet gesigneerd door de architect Charles Emile Janlet of door de steenkapper, Emile Beernaert. Het neoclassicistisch grafmonument werd door Emile Beernaert volledig vervaardigd in Schots graniet. Er is geen omheining rond het grafmonument. De obelisk bevindt zich op een sokkel die ook vervaardigd werd in Schots graniet. De breedte van de sokkel is 365 centimeter en de diepte ervan is 365 centimeter. De sokkel is 330 centimeter hoog en de obelisk is 520 centimeter hoog. Het grafmonument in zijn totaliteit heeft dus een hoogte van 850 centimeter. De sokkel bestaat uit twee trapvormige sokkel waarop zich een zeer abstract uitgewerkte cippe bevindt die ook als sokkel dient voor de obelisk. Aan de voorkant van de sokkel is een bronzen krans gehangen. Deze krans is samengesteld uit margrietten, papavers, eikentakken, klimoprانken en linten. Onder de bronzen band met lotusbloemen in laagrelief rond de obelisk, is de epigrafie. De obelisk is bekroond door een bronzen kruis.

Het funerair monument van Hector Defoër is beladen met iconografie. Het kruis symboliseert het christelijk geloof van de begraven personen.⁵²² Dit contrasteert echter fel met de liberale overtuiging die Hector Defoër koesterde. De bronzen krans die aan de voorzijde van de sokkel hangt is het zinnebeeld voor soevereiniteit.⁵²³ De eikenbladeren van de krans symboliseren de onsterfelijkheid en het eeuwig leven. De klimoprانken die in de krans zijn geweven staan symbool voor de eeuwige vriendschap en het eeuwig leven. De papaver van de krans duidt op de kortstondigheid van het leven. De slaapverwekkende eigenschappen van papaver symboliseren ook de slaap en de dood. De margrietten van de krans staan symbool voor de ziel van de mens. De lotusbloemen van de band symboliseren de puurheid en de zuiverheid. De obelisk verwijst naar de Egyptische cultuur waarin hij actief was gedurende zijn leven.

De epigrafie op het funerair monument is zeer beperkt en identificeert de ene begraven persoon, Hector Defoër. De letters werden verdiept en aangebracht in een Latijnse schriftsoort. Er zijn geen foto's, kentekens of heraldiek op het monument.

Het grafmonument is zeer goed bewaard gebleven doorheen de tijd. Er is geen enkele vorm van schade op te merken.

Het grafmonument had oorspronkelijk een eeuwigdurende concessie. Deze concessie is echter vervallen sinds de wet van 1971. Aangezien de gemeente van Jodoigne nog niet is overgegaan tot de inventarisatie van de begraafplaats van Jodoigne, werden er nog geen maatregelen getroffen betreffende voornoemde wet. De eerste en daarmee ook de laatste bijzetting in de grafkelder van het rondpunt was in 1905 toen men het stoffelijk overschot van Hector Defoër bijzette.

⁵²² M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

⁵²³ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 181

De waarden en het belang van het funerair monument

Het funerair monument van Hector Defoër is zeer waardevol. Het heeft eerst en vooral een architectuurhistorische waarde aangezien het ontworpen is door Charles Emile Janlet. Daarnaast heeft het een artistieke waarde met materieel en bovenlokaal belang. Het grafmonument werd vervaardigd in Schots graniet. De techniek en het materiaal om deze zeer kostbare en harde steensoort te bewerken was toen nog zeer nieuw. Het grafmonument werd vervaardigd door de steenkapper Emile Beernaert. Deze steenhouwer was erin geslaagd om een zeer succesvol bedrijf uit te bouwen dat opdrachten vervulde over geheel België. Sommige opdrachten hiervan waren heel prestigieus, zoals de constructie van de Anspachfontein in Brussel. Daarnaast is het grafmonument artistiek waardevol en van bovenlokaal materieel belang door de vervaardiging van bronzen ornamenten door een Brussels bronsbedrijf. Het funerair monument heeft daarnaast een volkskundige en socio-culturele waarde. Deze waarde heeft zowel een lokaal als bovenlokaal immaterieel belang. Hector Defoër drukte zijn stempel op de politieke wereld van Jodoigne en op de financiële wereld op internationaal niveau.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het funerair monument van Hector Defoër in situ is structureel gezien identiek aan het ontwerp ervan. De verschillen tussen de ontwerpen en het gerealiseerde monument situeren zich slechts op het niveau van de afwerking. Er werd rond het perceel geen metalen hekwerk als omheining voorzien. Er zijn hedentendage geen sporen waaruit op te maken is dat er ooit een hekwerk is geweest rond het perceel. Er is daarnaast ook geen beplanting te bespeuren op het perceel in situ, zoals voorzien was in de ontwerpen van het monument. Het is wel mogelijk dat er oorspronkelijk vegetatie was rond het grafmonument en dat deze in de loop der jaren vervangen is geworden door kiezelsteentjes.

Publicatie in literatuur

Het grafmonument werd eenmalig gepubliceerd. Dit gebeurde in een artikel in het tijdschrift 'Monumenten en Landschappen'. Dit artikel, 'Antoine en Emile Beernaert, steenhouwers (ca. 1850-1924)' werd geschreven door Marcel Celis. Hierbij werd een foto van de obelisk weergegeven. Daarnaast vermeldde Marcel Celis dat Charles Emile Janlet de ontwerper was van deze obelisk.⁵²⁴

⁵²⁴ M. CELIS, *Antoine et Emile Beernaert, steenhouwers (ca. 1850 – 1924)*, in: *Monumenten en Landschappen*. Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen, Jg. 22, 2003, nr. 4, p. 46

3.5.4. Tussentijdse conclusie

De begraafplaats van Jodoigne laat zich kenmerken door een grote variatie aan geloofsovertuigingen en ideologieën. Albert-Joseph Defoër en zijn echtgenote hadden een katholieke geloofsovertuiging en dit is ook weergegeven op hun funerair monument. Hector Defoër hield er echter een liberale ideologie op na. Dit is in tegenspraak met het vrijstaand kruis dat de obelisk bekroont. Daarnaast contrasteert dit kruis met de obelisk en de lotusbloemen die verwijzen naar de Egyptische bancaire wereld waarin Hector Defoër actief was. Het funerair monument van deze Bey bestaat dus uit enkele tegenstellingen.

Het funerair monument van Albert-Joseph Defoër werd gerealiseerd in 1882 en het grafmonument van Hector Defoër tussen 1900 en 1901. In deze periode van bijna twintig jaar is er een zekere evolutie merkbaar qua typologie en vernieuwing. De cippe van Albert-Joseph Defoër getuigt van een vasthouden aan de traditionele funeraire typologie, zowel van de zijde van de opdrachtgever als van de zijde van de architect. Deze cippe werd zeer sober uitgewerkt, waardoor deze een soort kracht uitstraalt. Ook de obelisk straalt een zekere kracht uit die te wijten is aan de soberheid. Door deze eenvoud en door gebruik te maken van duurzame materialen straalt het funerair monument ook rijkdom, macht en statigheid uit. Deze obelisk als funerair monument is overweldigend door zijn soberheid. De obelisk werd in de negentiende eeuw vaak gebruikt in de context van vrijmetselaarsloges en liberaal gezinden. Daarnaast was het pas rond 1900 dat men in staat was om een dergelijke duurzame steensoort als graniet te bewerken.⁵²⁵ De vernieuwendheid werd verhoogd door de schaal waarop deze steensoort werd bewerkt.

Opnieuw hanteerde Charles Emile Janlet het neoclassicisme bij het ontwerpen van zijn funeraire monumenten. Op dit vlak bleef hij dus vasthouden aan zijn klassieke opleiding en de neoclassicistische traditie van de funeraire kunst. Het funerair monument van Hector Defoër contrasteert fel met de restauratie van het Château de Cailloux. Deze restauratie behoort ook tot het oeuvre van Charles Emile Janlet en dit voerde hij uit in de neo-Vlaamse renaissancestijl. Terwijl het neoclassicisme universele pretenties heeft, wordt de neo-Vlaamse renaissance gepropageerd als nationale stijl.

⁵²⁵ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 271

3.6. Het grafmonument van Adolphe Ghislain Joseph Stoclet op het kerkhof van Serville

3.6.1. Korte bespreking van het kerkhof van Serville

Het kerkhof van Serville, een deelgemeente van Onhaye in de provincie Namen, is gelegen in de Rue Saint-Pierre. Het kerkhof doet dienst als laatste rustplaats voor de inwoners van de dorpen Serville en Ostemerée. Het kerkhof is gelegen vlakbij de Sint-Pieterskerk van Serville.

Het kerkhof van Serville-Ostemerée werd aangelegd in opdracht van Pauline De Munck en Victor Stoclet. Moeder en zoon namen ook de financiële kosten van de aanleg op zich. De aanleg van het kerkhof gebeurde in 1898 en het jaar daarop, op 17 juli 1899 wijdde de plaatselijke priester het kerkhof in. Op 24 september 1899 schonken Pauline De Munck en haar zoon Victor Stoclet het kerkhof aan de plaatselijke gemeenschap.⁵²⁶

De ingang van het kerkhof van Serville-Ostemerée is zeer bescheiden (Foto 31). Het kerkhof heeft een totale oppervlakte van 15 are en 73 centiare en werd ommuurd met baksteen. De muur werd aan de bovenzijde afgewerkt met dakpannen. Het kerkhof heeft een rechthoekige vorm. De ontwerper van het plan van het kerkhof van Serville-Ostemerée is niet gekend maar is wel een zekere structuur op te merken in het plan van het kerkhof. De perken nemen een U-vorm aan en werden ingevuld met zeer bescheiden graven, behalve het funerair monument van de familie Ranwez, dat vrij monumentaal te noemen is. De U-vorm omarmt de twee percelen in het midden. Het eerste perceel is voorzien van een calvarieberg met een graspleintje erachter. Het tweede perceel werd aangekocht door de opdrachtgevers van de begraafplaats, Victor Stoclet en Pauline De Munck. Hierop werd een zeer monumentale grafkapel gebouwd (Bijlage XXXXVI). Achter de Sint-Pieterskerk werd een klein privé-kerkhof aangelegd voor de familie de Ribeaucourt.

Er is geen specifiek bomenplan of bewuste groenaanleg die deel uitmaakt van het oorspronkelijk plan. De beplanting werd beperkt tot een klein graspleintje in het midden en twee grote struiken op de beide achterste hoeken van het eerste perceel in het midden.

De begraven personen op het kerkhof van Serville-Ostemerée hebben een katholiek geloof. Het kerkhof werd toen het pas was aangelegd gewijd door een plaatselijke priester.

Het kerkhof van Serville-Ostemerée is nog steeds in gebruik en er gebeuren nog steeds bijzettingen in de bestaande vergunningen. Het kerkhof is doorheen de tijd zeer goed bewaard gebleven en dat is mede te danken aan het zeer goede onderhoud ervan.

⁵²⁶ Interview met *Mevrouw Marthe Cohhinet Pignolet*, op 14 maart 2009 om 10 u 30 op het kerkhof van Serville

Het grafmonument van de familie Adolphe Stoclet (1898)

(Bijlage XIII en foto 14 en 15)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Victor François Adolphe Stoclet kocht in 1898 een perceel aan op het kerkhof van Serville.⁵²⁷ De concessie met nummer 91 had een eeuwigdurende vergunning.⁵²⁸ Daarnaast gaf hij de opdracht aan Charles Emile Janlet om een grafkelder en grafmonument te ontwerpen.⁵²⁹ Dit gebeurde in samenspraak met zijn moeder Pauline De Munck.⁵³⁰ Victor François Adolphe Stoclet was geboren op 18 maart 1843 te Brussel. Hij was de zoon van Adolphe Joseph Gislain Stoclet en Pauline De Munck en huwde met Anne-Catherine Walburge Caspers.⁵³¹ Dit koppel schonk het leven aan Laure Stoclet. Hun dochter verwierf de adellijke titel door te trouwen met Adrien de Ribeaucourt.⁵³² Victor Stoclet en Anne-Catherine Walburge Caspers gaven de opdracht aan Charles Emile Janlet om een woning te ontwerpen aan de Louizalaan nummer 79 te Elsene (Foto 22). Deze opdracht werd uitgevoerd in 1872. Het was door de positieve samenwerking met de architect Janlet dat de familie Stoclet hem opnieuw onder de arm nam voor het ontwerpen van hun grafmonument. Een dergelijke grootsheid, oog voor detail en duurzaamheid van materialen als van deze woning in de Louizalaan is opnieuw op te merken in het funerair monument van de familie Stoclet in Serville. Na hun dood werd de woning geërfd door hun dochter Laure Stoclet en hun schoonzoon Adrien de Ribeaucourt. Na de dood van Laure Stoclet in 1960 werd de woning verkocht aan Sint Glaverbel, een glasverwerkend bedrijf. De façade van de woning werd in 2009 beschermd als monument.⁵³³ Victor Stoclet studeerde voor burgerlijk ingenieur aan de universiteit van Luik.⁵³⁴ Deze samenwerking tussen moeder en zoon komt daarnaast ook terug in de opdracht voor het ontwerpen en bouwen van de Sint-Pieterskerk in Serville (Foto 30 en 31). De bouw van deze kerk vond plaats in 1896. Op 15 mei 1897 werd de kerk door hen aan de plaatselijke kerkfabriek geschonken. De neo-romaanse kerk werd ontworpen door Octave Flanneau.⁵³⁵ Flanneau (Brussel, 1860-1937) was een Brussels architect die vooral actief was bij de hogere kringen. Zijn realisaties laten zich

⁵²⁷ Interview met *Mevrouw Marthe Cohhinet Pignolet*, op 14 maart 2009 om 10 u 30 op het kerkhof van Serville-Ostemerée

⁵²⁸ Anthée, Begraafplaatsregister van het kerkhof van Serville Ostemerée, *Victor François Adolphe Stoclet*, concessie 91

⁵²⁹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van Victor François Adolphe Stoclet*, 1898

⁵³⁰ Interview met *Mevrouw Marthe Cohhinet Pignolet*, op 14 maart 2009 om 10 u 30 op het kerkhof van Serville-Ostemerée

⁵³¹ Serville, Kerkhof van Serville-Ostemerée, *grafmonument van Adolphe Joseph Gislain Stoclet*, Concessie 91, Epigrafie op de achterwand van de kapel, rechts van het altaar, Victor François Adolphe Stoclet

⁵³² G. KURGAN-VAN HEMTENRYK, *Gouverner la Générale de Belgique : essai de biographie collective*, Bruxelles, De Boeck Université, 1996, p. 117

⁵³³ Interview met *meneer Jean-François Montens d'Oosterwyck*, 14 maart 2009, om 10u30 op het kerkhof van Serville-Ostemerée

⁵³⁴ G. KURGAN-VAN HEMTENRYK, *Gouverner la Générale de Belgique : essai de biographie collective*, Bruxelles, De Boeck Université, 1996, p. 89

⁵³⁵ *Octave Flanneau*, (s.d.), op de website van wikipedia, http://fr.wikipedia.org/wiki/Octave_Flanneau, geraadpleegd op 21 november 2008

vooral kenmerken door weinig originele verwerkingen van achttiende-eeuwse stijlen, vooral het classicisme. Net zoals Janlet was hij lid van de Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen.⁵³⁶ Flanneau was getrouwd met Marie-Thérèse Crocq. Zij was de kleindochter van Jean-Baptiste Crocq en Marie-Thérèse Ledent. Ook deze familie liet hun grafmonument ontwerpen door Charles Emile Janlet.⁵³⁷ Daarnaast financierden ze de aanleg van het kerkhof van Serville dat in 1898 werd aangelegd, net naast de Sint-Pieterskerk. Op 17 juli 1899 werd het kerkhof ingewijd door de decaan. Op 24 september van datzelfde jaar nog, schonk zijn moeder, Pauline De Munck, het nieuwe kerkhof aan de gemeenschap van Serville. Het kerkhof heeft een oppervlakte van 15 are 73 centiare.⁵³⁸ Vanaf het jaar 1882 was Victor Stoclet directeur van de Société Belge de Chemins de fer.⁵³⁹ Victor Stoclet was sinds 1882 directeur van de Société Générale de Belgique. Deze functie oefende hij uit tot 1904. Daarnaast was hij lid van het gemengd exploitatiecomité van de Grand Central Belge.⁵⁴⁰ Sinds 1896 was hij lid van de raad van bestuur van Nord de la Belgique.⁵⁴¹ Victor Stoclet was directeur en sponsor van diverse transportbedrijven. Daarnaast speelde hij een actieve rol in de spoorwegbedrijven in België en het buitenland.⁵⁴² Victor Stoclet is de vader van Adolphe Stoclet, de opdrachtgever van Palais Stoclet dat werd ontworpen door Josef Hoffmann. Hij overleed op 10 april 1904 te Wenen⁵⁴³ ten gevolge van een beroerte.⁵⁴⁴

Adolphe Joseph Gislain Stoclet werd geboren op 17 juni 1816 te Gembloux.⁵⁴⁵ Hij was de zoon van François Stoclet en Catherine Pierard⁵⁴⁶ en de echtgenoot van Maure Pauline De Munck.⁵⁴⁷ Hij was onder andere advocaat van de Société Générale. Doorheen zijn leven kon hij een aanzienlijk fortuin vergaren. Adolphe Stoclet was tussen 1871 en 1892 voorzitter van het gemengd exploitatiecomité van de Grand

⁵³⁶ A. VAN LOO, *Repertorium van de architectuur in België: van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003

⁵³⁷ *Octave Flanneau*, (s.d.), op de website van wikipedia, http://fr.wikipedia.org/wiki/Octave_Flanneau, geraadpleegd op 21 november 2008

⁵³⁸ Interview met *Mevrouw Marthe Cohhinet Pignolet*, op 14 maart 2009 om 10 u 30 op het kerkhof van Serville-Ostemerée

⁵³⁹ G. KURGAN-VAN HEMTENRYK, *Gouverner la Générale de Belgique : essai de biographie collective*, Brussel, De Boeck Universiteit, 1996, p. 89

⁵⁴⁰ F. BUELENS, J. VAN DEN BROECK, *Financieel-institutionele analyse van de Belgische beursgenoteerde spoorwegsector: 1836-1957*, Leuven, Garant, 2004, p.118

⁵⁴¹ *Ibid.*, Leuven, Garant, 2004, p.129

⁵⁴² G. KURGAN-VAN HEMTENRYK, *Gouverner la Générale de Belgique : essai de biographie collective*, Brussel, De Boeck Universiteit, 1996, p. 89

⁵⁴³ Serville, Kerkhof van Serville-Ostemerée, *grafmonument van Adolphe Joseph Gislain Stoclet*, Concessie 91, Epigrafie op de achterwand van de kapel, rechts van het altaar, Victor François Adolphe Stoclet

⁵⁴⁴ G. KURGAN-VAN HEMTENRYK, *Gouverner la Générale de Belgique : essai de biographie collective*, Brussel, De Boeck Universiteit, 1996, p. 90

⁵⁴⁵ Serville, Kerkhof van Serville-Ostemerée, *grafmonument van Adolphe Joseph Gislain Stoclet*, Concessie 91, Epigrafie op de achterwand van de kapel, rechts van het altaar, Adolphe Joseph Gislain Stoclet

⁵⁴⁶ Stadhuis van Onhaye, *Overlijdensakte van Adolphe-Joseph-Gislain Stoclet*, uit het register van burgerlijke stand van de begraven personen, 1892

⁵⁴⁷ Serville, Kerkhof van Serville-Ostemerée, *grafmonument van Adolphe Joseph Gislain Stoclet*, Concessie 91, Epigrafie op de achterwand van de kapel, rechts van het altaar, Adolphe Joseph Gislain Stoclet

Central Belge.⁵⁴⁸ Samen met zijn echtgenote woonde Adolphe Joseph Gislain Stoclet in het Château d'Ostemerée. Dit kasteel kwam via zijn zoon Victor Stoclet in handen van zijn kleindochter Laure Stoclet.⁵⁴⁹ In 1909 liet Laure Stoclet het kasteel slopen en gaf de opdracht aan Charles Emile Janlet om een nieuw kasteel te ontwerpen (Bijlage XXIV).⁵⁵⁰ Adolphe Gislain Joseph Stoclet overleed op 18 juni 1892 in Anthée.⁵⁵¹ Het was pas in 1898 dat het grafmonument werd gerealiseerd. Zijn stoffelijk overschot werd waarschijnlijk eerst op een andere plaats begraven.

Pauline De Munck werd geboren op 3 november 1809 te Leuven.⁵⁵² Ze was de dochter van François De Munck, directeur van de Société Generale.⁵⁵³

Zij besliste samen met haar zoon Victor Stoclet om een perceel te kopen en een grafmonument te laten ontwerpen en te realiseren. Pauline De Munck overleed op 14 december 1903.⁵⁵⁴

Jacques Montens d'Oosterwyck was geboren op 16 januari 1902 te Polleur.⁵⁵⁵ Hij was de echtgenoot van Adrienne Christyn de Ribeaucourt.⁵⁵⁶ Jacques Montens was schildknaap, oorlogsvrijwilliger en houder van de herdenkingsmedaille van Wereldoorlog II. Hij ontving daarnaast het Erekrus van de Frans-Britse verdienste. Jacques Montens overleed op 25 september 1986.⁵⁵⁷ Zijn echtgenote, Adrienne Christyn werd geboren op 5 juli 1906 te Brussel. Ze was gravin de Ribeaucourt. Adrienne overleed op 20 december 1986 in Ukkel.⁵⁵⁸

Bespreking van de ontwerptekeningen

In het fonds van Charles Emile Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, is slechts één tekening aanwezig van het funerair monument van de familie

⁵⁴⁸ F. BUELENS, J. VAN DEN BROECK, *Financieel-institutionele analyse van de Belgische beursgenoteerde spoorwegsector: 1836-1957*, Leuven, Garant, 2004, p. 118

⁵⁴⁹ Interview met *Mevrouw Marthe Cohhinet Pignolet*, op 14 maart 2009 om 10 u 30 op het kerkhof van Serville-Ostemerée

⁵⁵⁰ *Le château d'Ostemerée, Architecte E.*, Janlet, in: *Emulation*, 1914, p. 15 en plaat 7 tot 9

⁵⁵¹ Serville, Kerkhof van Serville-Ostemerée, *grafmonument van Adolphe Joseph Gislain Stoclet*, Concessie 91, Epigrafie op de achterwand van de kapel, rechts van het altaar, Adolphe Joseph Gislain Stoclet

⁵⁵² Serville, Kerkhof van Serville-Ostemerée, *grafmonument van Adolphe Joseph Gislain Stoclet*, Concessie 91, Epigrafie op de linkerwand, rechts van het raam in de zijwand van de grafkapel, Pauline De Munck

⁵⁵³ F. BUELENS, J. VAN DEN BROECK, *Financieel-institutionele analyse van de Belgische beursgenoteerde spoorwegsector: 1836-1957*, Leuven, Garant, 2004, p. 118

⁵⁵⁴ Serville, Kerkhof van Serville-Ostemerée, *grafmonument van Adolphe Joseph Gislain Stoclet*, Concessie 91, Epigrafie op de linkerwand, rechts van het raam in de zijwand van de grafkapel, Pauline De Munck

⁵⁵⁵ Ukkel, *Overlijdensbrief van Jacques Montens d'Oosterwyck*, 1986 (in het bezit van Jean-François Montens)

⁵⁵⁶ Serville, Kerkhof van Serville-Ostemerée, *grafmonument van Adolphe Joseph Gislain Stoclet*, Concessie 91, Epigrafie op de achterwand van de kapel, rechts van het altaar, Jacques Montens d'Oosterwyck en Adrienne de Ribeaucourt

⁵⁵⁷ Ukkel, *Overlijdensbrief van Jacques Montens d'Oosterwyck*, 1986 (in het bezit van Jean-François Montens)

⁵⁵⁸ Ukkel, *Overlijdensbrief van Adrienne Christyn*, 1986 (in het bezit van Jean-François Montens)

Adolphe Stoclet. Dit ontwerp wordt bewaard in de map 42b die volledig gewijd is aan ontwerpen van funeraire monumenten.

Het ontwerp werd met zwarte inkt getekend op kalkpapier dat op tekenpapier is gekleefd. Er werden geen afmetingen aangegeven bij de tekening, maar er is wel een schaalvermelding. Het ontwerp geeft een tekening weer van de doorsnede van de grafkapel, een beeld van de achterwand in het interieur van de grafkapel en de doorsnede van die achterwand. Op een tekenpaneel links van het kruis op de achterwand is reeds een deel van de epigrafie voorzien op een paneel. Door dit stukje tekst is het mogelijk om te weten voor wie het grafmonument werd ontworpen want in potlood werd ‘Adolphe Joseph Gislain Stoclet, né à Gemiroux le 14 juillet 1815, décédé à Anthée le 18 juin 1892’ geschreven. Verder zijn er geen tekeningen van dit grafmonument aanwezig in het fonds Janlet.⁵⁵⁹

Bespreking van het grafmonument in situ

Het funerair monument van de familie Adolphe Stoclet is gelegen in een groot centraal perceel van het kerkhof van Serville. Door het feit dat het grafmonument helemaal alleen op een centraal perceel van het kerkhof van Serville is gelegen, is te stellen dat deze familie een zeer vooraanstaande plaats innam in de toenmalige gemeenschap. Het grafmonument is zeer monumentaal qua omvang. Door de immense monumentaliteit van het grafmonument, zijn centrale ligging en de kleinschaligheid van de andere funeraire monumenten, is het grafmonument van de familie Adolphe Stoclet enorm goed zichtbaar: het domineert het kerkhof. Het enige wat de zichtbaarheid enigszins belemmert zijn twee grote struiken voor de grafkapel.

De sokkel van de grafkapel van de familie Stoclet heeft een breedte van 530 centimeter en een diepte van 1150 centimeter. De totale hoogte van het grafmonument is 735 centimeter. Er is geen enkele signatuur van de architect of een mogelijke steenkapper aangebracht op het funerair monument. De neoclassicistische grafkapel werd vervaardigd in blauwe hardsteen. Er werd geen omheining voorzien rond de grafkapel. Wel zijn er twee vierkante stenen met een kruis in laagrelief op de achterste hoeken van het perceel. De grafkapel bevindt zich op een zeer lage sokkel en is toegankelijk via een monumentale trap. De bronzen deur werd voorzien van geometrische motieven. De deur is langs beide zijden geflankeerd door een zuil en een halfzuil met korintische kapitelen. Boven de deur is er een booggewelf met timpaan. Boven dit booggewelf zijn er zes glasramen. Deze smalle vensters verlopen vanuit de buitenste twee vensters, telkens wat hoger naar het midden toe. Deze glasramen worden door een smal, puntig zadeldak bekroond. Op de punt ervan bevindt zich een kruis, dat voorzien is van gestileerde bladmotieven. Ook het zadeldak van de grafkapel heeft vooraan een kruis. Op elke hoek van de kapel is er een zuil uitgehouwen. De vierkante kapitelen van elke zuil werden geornamenteerd met de “S” van Stoclet. Aan elke zijkant van de grafkapel

⁵⁵⁹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van Victor François Adolphe Stoclet*, 1898

werden tweelichten voorzien, waarvan de stijlen bestaan uit een halfzuil met een vierkant kapiteel met gestileerde bladmotieven. De ramen werden daarnaast voorzien van een bronzen hekwerk en een gazen doek. De achterkant van de grafkapel werd geornamenteerd door twee ronde glasramen, waarvan de ene groter is dan de andere. Aan de achterzijde van de grafkapel zijn acht grafcellen. Telkens werden twee cellen op elkaar geplaatst. De vier paar grafcellen werden telkens bekroond door een sarcofaag met een kruis in laagrelief.

Het interieur van de grafkapel is opgebouwd uit drie verdiepingen. Langs beide zijkanten van de grafkapel is een smalle trap die naar boven leidt. De trappen hebben een smeedijzeren trapleuning. De treden van de trap zijn vervaardigd in rosa auroramarmor, terwijl de omlijsting van het trapgat bestaat uit bianco carraramarmor. De trap leidt naar het altaar. De zuilen met vierkante kapitelen van het altaar werden vervaardigd in rosa auroramarmor terwijl het altaarblad bestaat uit arabescatomarmor. De rest van het altaar werd vervaardigd in wit carraramarmor. Op het altaar bevinden zich twee smeedijzeren kandelaars met lichtgele kaarsen en een gietijzeren Christus-aan-het-kruis-beeld. Het altaar werd daarnaast tussen de twee zuilen voorzien van een Christusmonogram. Dit monument werd verdiept en met goud ingekleurd. Twee epigrafiepanelen in wit carraramarmor werden langs weerskanten van het altaar opgehangen. Langs de linkerzijde van de grafkapel werd aan weerszijden van het tweelicht een epigrafiepaneel opgehangen terwijl er langs de rechterzijde van de grafkapel slechts aan de linkerzijde een epigrafiepaneel werd voorzien. De binnenmuren en het plafond van de grafkapel werden bekleed met witte asbestpanelen. De trap naar beneden leidt naar de grafcellen. Op elke grafcel werd een rosa auroramarmoren epigrafiepaneel voorzien. Het plafond van deze ruimte is opgebouwd uit booggewelven van bruin- en witgeglazuurde bakstenen. De gehele vloeroppervlakte van de grafkapel bestaat uit rosa auroramarmor. De omlijsting en de stijlen van de tweelichten aan de binnenkant werden vervaardigd in blauwe hardsteen. De stijlen hier zijn opnieuw halfzuilen met kapitelen die voorzien zijn van gestileerde florale en bladvormige motieven.

De grafkapel is voorzien van enkele iconografische elementen. De kruisen die aanwezig zijn op en in de grafkapel duiden op de christelijke overtuiging van de begraven personen. Het Christus-aan-het-kruis-beeld op het altaar draagt ook bij tot die overtuiging.⁵⁶⁰ Ook het Christusmonogram op het altaar in het interieur van de grafkapel duidt op het geloof in de christelijke leer. I.N.R.I. is de afkorting van 'Iesus Nazarenus, Rex Iudaeorum', Latijns voor 'Jezus Christus, Koning van de doden'.⁵⁶¹

De epigrafie van het grafmonument bevindt zich in het interieur van de grafkapel. Alle epigrafie, zowel de panelen langs de wanden als de panelen voor de grafcellen,

⁵⁶⁰ M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

⁵⁶¹ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 14 maart 2009

identificeren de begraven personen. De epigrafie werd uitgehouwen op bianco carraramarmer. De letters werden verdiept en ingekleurd met een goudkleurige verf. De epigrafiepanelen in wit carraramarmer op de grafcellen hebben verdiepte letters die met zwarte verf werden ingekleurd. Er werd een Latijnse schriftsoort gebruikt bij het uithouwen van de letters. Er werden geen foto's, kentekens of heraldiek aangebracht in of op de grafkapel.

Het grafmonument is in uitstekende staat bewaard gebleven. Er is geen enkele zichtbare schade op te merken. Er is wel hevige mosgroei op de achterkant van het monument.

De concessie van de grafkapel betrof oorspronkelijk een eeuwigdurende vergunning. Naar aanleiding van de wet van 1971 was deze eeuwigdurende concessie vervallen. De concessie werd naar aanleiding van mijn bezoek op 14 maart 2009 verlengd voor een periode van dertig jaar. De huidige concessiehouder is Jean-François Montens. De laatste bijzetting in de grafkelder was het lichaam van Adrienne d'Oosterwyck in het jaar 1986.⁵⁶²

De waarden en het belang van het funerair monument

De grafkapel heeft een architectuurhistorische waarde aangezien deze werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Het funerair monument is daarnaast van historische waarde omdat het de wens van de begravenen aantoont om begraven te worden in de kerk. Het begraven in de kerk werd verboden door Jozef II in de 18de eeuw. Hierdoor willen de mensen een kapel bouwen voor zichzelf om in begraven te worden. De grafkapel is van materieel artistiek belang door de vakkundigheid die nodig was om de blauwe hardsteen en de vele soorten marmer te bewerken. De personen die bijgezet werden in de grafkelder zijn van lokaal en bovenlokaal belang aangezien ze zeer vooraanstaande functies hadden in het toenmalige bankwezen. Een grafmonument van dergelijke omvang, bewijs zeer hoge artistieke vaardigheden en rijkdom aan materialen, is vrijwel uniek in België.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Aangezien er slechts één ontwerp voorhanden is van het funerair monument van de familie Adolphe Stoclet is het wat moeilijk om een degelijke vergelijking te maken. Er is een verschil tussen het ontwerp van de achterwand en de achterwand van de grafkapel in situ. De achterwand op de tekening is meer als een monumentale eenheid weergegeven op het ontwerp. Het kruis op het altaar in het ontwerp was vermoedelijk bedoeld om in marmer te realiseren, maar in realiteit is het een gietijzeren kruisbeeld. Vermoedelijk was het bedoeld om de gehele achterwand van de grafkapel uit te werken in marmer en zo alle elementen, zoals epigrafiepanelen, te integreren in het geheel.

⁵⁶² Interview met Meneer Jean-François Montens, op 14 maart 2009 om 10 u 30 op het kerkhof van Serville-Ostemerée

3.6.3. Tussentijdse conclusie

Het kerkhof van Serville-Ostemerée is de laatste rustplaats voor katholieke mensen. Ook de begraven personen in het funerair monument van de familie Aldolphe Joseph Ghislain Stoclet hadden een katholieke geloofsovertuiging.

Het kerkhof werd gerealiseerd naar aanleiding van de wens van Victor Stoclet en Pauline De Munck om een funerair monument te laten bouwen voor de familie. Daarom lieten ze een kerkhof aanleggen vlak naast de kerk die ze vier jaar eerder hadden laten bouwen door architect Octave Flanneau. Deze architect kwam reeds eerder voor in deze thesis in het hoofdstuk rond de familie Crocq-Ledent. De dochter van Jean-Joseph Crocq, de opdrachtgever van dit laatste funerair monument, was gehuwd met Octave Flanneau. Mogelijks kende Charles Emile Janlet dus deze architect via Jean-Joseph Crocq. Het kerkhof van Serville-Ostemerée werd in 1898 aangelegd, en er werd tevens begonnen met de constructie van een zeer monumentale grafkapel voor deze familie. De grafkapel domineert als het ware het kerkhof. Toen de grafkapel werd gerealiseerd was Charles Emile Janlet al een ervaren funerair architect. Hierdoor durfde hij de grafkapel opvallender uit te werken. Er was dan ook een zeer groot vakmanschap nodig om dergelijk gedetailleerd en sculpturaal uitgewerkt grafmonument te vervaardigen.

Opnieuw hanteerde Charles Emile Janlet het neoclassicisme als stijl voor dit funerair monument. Deze stijl droeg onder andere bij tot de monumentaliteit van de grafkapel, en komt ook terug in de woning van de familie Stoclet die Charles Emile Janlet had ontworpen op het perceel in de Louizalaan nummer 79 te Elsene. De gedetailleerde uitwerking en ornamentering zoals bij deze woning het geval is, is ook op te merken bij het funerair monument. Beide realisaties van Charles Emile Janlet stralen rijkdom uit. Dit is onder andere te danken aan de duurzame en dure materialen die werden gebruikt. Driekwart van het interieur van de grafkapel werd uitgewerkt in marmer. Ze straalt dus werkelijk de rijkdom uit die de familie Stoclet wist te vergaren tijdens hun leven. Dit funerair monument is vrijwel uniek in België.

3.7. Het grafmonument op de begraafplaats van Péruwelz

3.7.1. Korte bespreking van de begraafplaats van Péruwelz

De oude begraafplaats van Péruwelz in de provincie Henegouwen is gelegen langs de Rue de la Cimetière. De begraafplaats grenst aan de begraafplaats van Bon-Secours.

De begraafplaats van Péruwelz bestaat uit een oud en een nieuw gedeelte. Het grafmonument dat Charles Emile Janlet heeft ontworpen, is gelegen in het oude gedeelte. Het jaar van aanleg van het oud gedeelte van de begraafplaats is niet gekend. Het oud gedeelte van de begraafplaats van Péruwelz is omsloten door een muur terwijl het nieuwe gedeelte van de begraafplaats omsloten is door een haag. De hoofdingang en de burelen van de begraafplaats zijn vrij modern van stijl en werden gebouwd in bakstenen en bekroond door een plat dak. Dit was niet de oorspronkelijke ingang van de begraafplaats. De oude ingang was gelegen naast de voormalige steenkapperswoning. De begraafplaats heeft een bepaalde structuur maar het is echter niet gekend wie de plattegrond ervoor heeft ontworpen. Langs beide zijden van de laan langs de buitenmuren van het oude gedeelte van de begraafplaats, bevinden zich de oude, monumentale funeraire monumenten. De muur die het oud gedeelte van het nieuwe gedeelte scheidt, werd hier en daar afgebroken, omdat de families de concessies langs beide zijden van de muur aankochten. Hun grafmonument besloeg dan de gehele oppervlakte van beide concessies. Het middengedeelte van de oorspronkelijke begraafplaats werd op onregelmatige manier ingevuld met verscheidene perken. De perken die deel uitmaken van de uitbreiding van de begraafplaats werden naast elkaar geschikt in rechthoekige vormen. Het oud gedeelte van de begraafplaats laat zich kenmerken door een volledig gebrek aan ook maar enige vorm van vegetatie. Geen enkele vorm van groen is aanwezig op de begraafplaats.

De begraafplaats ontstond door de strijd tussen de katholieken en liberalen die doorheen geheel België woedde in de negentiende eeuw. Omdat de fanatieke liberalen niet wilden begraven worden in gewijde grond, liet men een nieuwe begraafplaats aanleggen als tegenpool van de katholieke begraafplaats. De oudste grafmonumenten vertonen nog steeds de fanatieke liberale ideologie van toen. Na verloop van tijd milderde deze tweespalt en werden ook mensen met een katholieke overtuiging begraven op deze begraafplaats.

De begraafplaats is zeer goed bewaard gebleven. Dit is te danken aan het goed onderhoud van de begraafplaats. De begraafplaats van Péruwelz is nog steeds in gebruik en er worden nog altijd stoffelijke overschotten bijgezet in bestaande concessies.

Er werd nog niet overgegaan tot inventarisatie van de begraafplaats van Péruwelz. Men is hedentendage wel bezig met het in kaart brengen van de bestaande concessies. Door het gebrek aan enige vorm van inventaris, is men nog niet overgegaan tot het treffen van maatregelen betreffende de wet van 1971.

3.7.2. Het grafmonument van de familie Baugnies-Boël (eind jaren '60 van de 19de eeuw)

(Bijlage XIV en Foto 16 en 17)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Cyprien Edmond Baugnies kocht eind de jaren zestig van de negentiende eeuw een dubbele concessie aan op de begraafplaats van Péruwelz.⁵⁶³ Hij gaf daarnaast de opdracht aan Charles Emile Janlet om een grafkelder en een grafmonument te ontwerpen.⁵⁶⁴ Er waren reeds vóór de jaren zestig van de negentiende eeuw verschillende familieleden overleden.⁵⁶⁵ Hun stoffelijke overschotten bevinden zich nu in de grafkelder, maar oorspronkelijk werden ze op een andere, ongekende plaats begraven. Cyprien Edmond Baugnies werd geboren op 18 oktober 1805. Hij was gehuwd met Henriette Lahaize.⁵⁶⁶ Ook het lichaam van zijn echtgenote werd na haar overlijden op 24 september 1847 bijgezet in de grafkelder.⁵⁶⁷ Hij was schepen en gemeentelijk raadgever van Péruwelz.⁵⁶⁸ De familie Baugnies ontpopte zich gedurende jaren tot zeer rijke industriëlen in verschillende sectoren. Ze koesterden een liberale ideologie.⁵⁶⁹ Edmond Baugnies overleed op 27 februari 1866.⁵⁷⁰

Philippe Augustin Joseph Baugnies werd geboren in februari 1799. Hij was de broer van Cyprien Edmond Baugnies⁵⁷¹ en overleed op 19 augustus 1867.⁵⁷²

Arthur Baugnies werd geboren op 17 mei 1832. Hij was de zoon van Cyprien Edmond Baugnies en Henriette Lahaize. Hij huwde met Marie Joséphine Boël.⁵⁷³ Haar lichaam werd na haar dood op 18 februari 1874 bijgezet in de grafkelder.⁵⁷⁴ Arthur Baugnies overleed op 5 april 1920.⁵⁷⁵

⁵⁶³ Interview met *Dimitri Kajdanski*, schepen van Péruwelz, op 17 februari 2009 om 11 uur, op de begraafplaats van Péruwelz

⁵⁶⁴ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Baugnies-Boël*, '60 19de eeuw

⁵⁶⁵ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de achterzijde van de sokkel

⁵⁶⁶ Péruwelz, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Péruwelz, *Familie Baugnies-Boël*

⁵⁶⁷ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de achterzijde van de sokkel, Henriette Lahaize

⁵⁶⁸ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de achterzijde van de sokkel, Cyprien Edmond Baugnies

⁵⁶⁹ Interview met *Dimitri Kajdanski*, schepen van Péruwelz, op 17 februari 2009 om 11 uur, op de begraafplaats van Péruwelz

⁵⁷⁰ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de achterzijde van de sokkel, Cyprien Edmond Baugnies

⁵⁷¹ Péruwelz, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Péruwelz, *Familie Baugnies-Boël*

⁵⁷² Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de achterzijde van de sokkel, Philippe Augustin Joseph Baugnies

⁵⁷³ Péruwelz, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Péruwelz, *Familie Baugnies-Boël*

⁵⁷⁴ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de voorzijde van de sokkel, Marie Joséphine Boël

⁵⁷⁵ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de voorzijde van de sokkel, Arthur Baugnies

Louis Joseph Jules, Gabriël en Henri Baugnies zijn de zonen van Arthur Baugnies en Marie Joséphine Boël. Louis Baugnies overleed op 30 juni 1895 op tweeëndertigjarige leeftijd.⁵⁷⁶ Henri Baugnies overleed op 4 december 1913.⁵⁷⁷ Gabriël overleed in 1930.⁵⁷⁸

Edmond Baugnies werd geboren op 4 april 1862. Hij is de zoon van Arthur Baugnies en Marie Joséphine Boël en de echtgenoot van Jeanne Thiry.⁵⁷⁹ Ook haar lichaam werd na haar dood op 8 december 1940 bijgezet in de familiegrafkelder.⁵⁸⁰ Edmond Baugnies was leerlooier van beroep. Hij was daarnaast politiek actief als secretaris van de liberale partij van Péruwelz. Zijn ideologie was sterk anti-katholiek getint. In 1908 organiseerde hij een wedstrijd om een huis te ontwerpen dat integraal deel zou moeten uitmaken van een privépark van drie hectaren.⁵⁸¹ Het resultaat van deze wedstrijd is het ‘Château de la Roseraie’, een huis dat zich bevindt in de Leopold-III-laan nummer 58 te Péruwelz (Foto 32 en 33).⁵⁸² Het gebouw getuigt van een voorkeur van Edmond Baugnies voor het exotisme. Het gebouw ondervond invloed van diverse stijlen, zoals het eclecticisme in het interieur, de Egyptische stijl, Art Nouveau en Art Deco. Verscheidene Brusselse architecten, zoals onder andere Van Nooten, hielpen mee om het gebouw te ontwerpen en te realiseren. Het gebouw is overladen met torentjes, koepels, balkonnen en zuilen.⁵⁸³ Er werd gebruik gemaakt van roze graniet en blauwe hardsteen.⁵⁸⁴ Er werden geen bakstenen gebruikt in de bouw van het kasteel. De tegenstelling tussen dit kasteel en het grafmonument is frappant. De overdrevenheid van het Château de la Roseraie staat recht tegenover de ultieme soberheid van het grafmonument van de familie Baugnies-Boël. Het is verwonderlijk dat een persoon als Edmond Baugnies, die in een kasteel met dergelijk eclecticisme en overdadigheid woonde, in een dergelijk sober grafmonument zijn laatste rustplaats heeft gevonden.⁵⁸⁵ Het kasteel werd in het begin van de tweede wereldoorlog bezet door de Duitsers. Later werd het gebouw ingenomen door het plaatselijk verzet. Sinds 1950 is het gebouw eigendom van de Franse Gemeenschap. Oorspronkelijk werd het gebouw aangekocht met de bedoeling om er een internaat voor

⁵⁷⁶ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de voorzijde van de sokkel, Louis Joseph Jules Baugnies

⁵⁷⁷ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de voorzijde van de sokkel, Henri Baugnies

⁵⁷⁸ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de voorzijde van de sokkel, Gabriël Baugnies

⁵⁷⁹ Péruwelz, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Péruwelz, *Familie Baugnies-Boël*

⁵⁸⁰ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de voorzijde van de sokkel, Jeanne Thiry

⁵⁸¹ E. LECLERCQ, *Péruwelz 1900: L'époques des hôtels de maître*, (s.d.), op de site van Skynet, <http://users.skynet.be/laroseraie/hotdemait2.htm>, geraadpleegd op 14 februari 2009

⁵⁸² Interview met *Dimitri Kajdanski*, schepen van Péruwelz, op 17 februari 2009 om 11 uur, op de begraafplaats van Péruwelz

⁵⁸³ E. LECLERCQ, *Péruwelz 1900: L'époques des hôtels de maître*, (s.d.), op de site van Skynet, <http://users.skynet.be/laroseraie/hotdemait2.htm>, geraadpleegd op 14 februari 2009, bijlage

⁵⁸⁴ E. LECLERCQ, *Le château de la Roseraie*, (s.d.), op de site van toerisme Wallonië,

http://www.wallonie-tourisme.be/informations/toeristische_attracties_peruwelz_kasteel_van_la_roseraie/nl/V/42130.html, geraadpleegd op 14 februari 2009

⁵⁸⁵ E. LECLERCQ, *Le château de "la Roseraie": un peu d'histoire*, (s.d.), op de site van Château de la Roseraie, <http://users.skynet.be/laroseraie/cha2.htm>, geraadpleegd op 14 februari 2009

een technische meisjesschool te maken, doch in de jaren zeventig werd het gebouw in gebruik genomen als pedagogisch centrum. Het gebouw werd op 26 juli 1990 beschermd als monument.⁵⁸⁶ Edmond Baugnies overleed in het jaar 1929.⁵⁸⁷

Jules Baugnies werd geboren in februari 1835.⁵⁸⁸ Hij is de zoon van Cyprien Edmond Baugnies en Henriette Lahaize.⁵⁸⁹ Hij was actief als provinciaal raadgever en was ook lid van de Leopoldsorde. Hij overleed op 9 augustus 1900.⁵⁹⁰

Bespreking van de ontwerptekeningen

Er zijn vier tekeningen van het funerair monument van de familie Baugnies-Boël bewaard gebleven in fonds van Charles Emile Janlet in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Deze ontwerpen werden verzameld in map 42b samen met nog vele andere ontwerpen van funeraire monumenten.

Eén van de tekeningen is een schets van de obelisk in inkt op kalkpapier. De tekening bevat geen gegevens qua namen, stempels, handtekeningen, schaal en afmetingen. Een andere tekening in inkt op kalkpapier geeft de plattegrond en fundamenten van het funerair monument weer. Hierbij werd wél de familienaam en de gemeente Péruwelz vermeld. Daarnaast werden alle afmetingen opgeschreven.

Een andere tekening in het fonds van Janlet geeft een funerair monument weer in zijaanzicht en ook de plattegrond. Hierbij werden summier de afmetingen voorzien. Het ontwerp in inkt op kalkpapier is voorzien van de familienaam en de gemeente Péruwelz. De obelisk is zeer beperkt geornamenteerd. Er zijn slechts twee banden voorzien rond de obelisk zelf. De sokkel is zeer monumentaal uitgewerkt.

Vervolgens is er een ontwerp dat in zwarte inkt op tekenpapier. De tekening werd met een lichtblauwe kleur geaquarelleerd. Het ontwerp geeft een vooraanzicht, zijaanzicht en plattegrond weer van het funerair monument van de familie Baugnies-Boël. Onder de familienaam en de gemeente werd een stempel van de architect Charles Emile Janlet voorzien. De tekening toont geen afmetingen. De sokkel is uitgewerkt als een trap die leidt naar de obelisk. Aan de zijkanten en achterkant is een omheining die uit paaltjes bestaat die met elkaar verbonden zijn door een hekwerk. De hoge, rechthoekige sokkel net onder de obelisk is aan de voorzijde versierd met een krans en een palmtak.⁵⁹¹

⁵⁸⁶ E. LECLERCQ, *Péruwelz 1900: L'époques des hôtels de maître*, (s.d.), op de site van Skynet, <http://users.skynet.be/laroseraie/hotdemait2.htm>, geraadpleegd op 14 februari 2009

⁵⁸⁷ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de voorzijde van de sokkel, Edmond Baugnies

⁵⁸⁸ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de achterzijde van de sokkel, Jules Baugnies

⁵⁸⁹ Péruwelz, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Péruwelz, *Familie Baugnies-Boël*

⁵⁹⁰ Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*, Epigrafie op de achterzijde van de sokkel, Jules Baugnies

⁵⁹¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Baugnies-Boël*, eind '60 19de eeuw

Bespreking van het grafmonument in situ

Het grafmonument is gelegen op een concessie die op de grens ligt van de oude en nieuwe begraafplaats. In het midden van beide zijkanten van het funerair monument staat een muur. Het grafmonument is zeer monumentaal. Het grafmonument van de familie Baugnies-Boël is gelegen langs één van de hoofdlanen van het oorspronkelijke deel van de begraafplaats van Péruwelz. Het grafmonument is goed zichtbaar door zijn monumentale omvang en zijn ligging langs een hoofdlaan.

Het grafmonument van de familie Baugnies-Boël is opgebouwd uit een sokkel en een obelisk. De sokkel heeft een breedte van 220 centimeter en een diepte van 325 centimeter. Het grafmonument in zijn totaliteit heeft een hoogte van 500 centimeter langs de zijde van de familie Baugnies-Boël. Het funerair monument heeft langs de zijde van de familie Baugnies-Lahaize een hoogte van 560 centimeter. De kelder is gelegen aan de linkerzijde van de sokkel aan de zijde van het grafmonument van de familie Baugnies-Boël. De ingang van de kelder is 120 centimeter breed en 20 centimeter hoog. Het grafmonument werd niet gesigineerd door de architect Charles Emile Janlet. De naam van de steenhouwer, Destrebecque, werd echter wel uitgehouwen in de sokkel. Het neoclassicistisch grafmonument werd volledig vervaardigd in blauwe hardsteen. Er is geen omheining rond het grafmonument. Er is één diepe sokkel die beide concessies beslaat. Aan de zijde van de familie Baugnies-Boël werden drie sokkels onder deze grote sokkel voorzien om het hoogteverschil te overbruggen. De onderste sokkel aan deze zijde dient ook als afsluiting voor de ingang van de grafkelder. Deze ingang bevindt zich net naast het grafmonument zelf. Op de grote sokkel bevinden zich twee hogere sokkels aan beide zijden. Deze sokkels zijn aan de bovenzijde afgeschuind en voorzien van de epigrafie. Op deze sokkels bevindt zich de obelisk. De obelisk werd versierd met twee banden, waarvan de boorden uitgediept zijn. De randen van de muur werden afgewerkt met dunne rechthoekige blauwe hardstenen panelen. De muren zijn met de obelisk verbonden door een smeedijzeren hekwerk. Er is een totale afwezigheid van religieuze of ideologische symbolen bij dit sober funerair monument.

Door de immens sobere uitwerking van het funerair monument van de familie Baugnies-Boël is er geen enkele vorm van iconografie op te merken aan het grafmonument. Uit de totale afwezigheid van religieuze symbolen en door de keuze van een obelisk als grafmonument is af te leiden dat de familie een liberale en zelfs vrijmetselaarsgedachte koesterden.

De epigrafie werd uitgehouwen op de bovenzijde van de sokkel aan beide zijden van het funerair monument. De tekst identificeert de begraven personen. De letters werden verdiept en uitgehouwen in een Latijnse lettersoort. Er werden geen foto's, heraldiek en kentekens voorzien op het funerair monument.

Het funerair monument is goed bewaard gebleven in de loop der jaren. Er is slechts sprake van normale verwerking. De epigrafie is zeer moeilijk leesbaar op het monument langs de zijde van de familie Baugnies-Lahaize.

De concessie van het funerair monument van de familie Baugnies-Boël betrof oorspronkelijk een eeuwigdurende vergunning. Deze concessie is echter vervallen ten gevolge de wet van 1971. Aangezien er nog niet is overgegaan tot inventarisatie van de begraafplaats van Péruwelz zijn er nog geen maatregelen getroffen betreffende voornoemde wet. De laatste bijzetting in de grafkelder was het stoffelijk overschot van Jeanne Thiry die overleed op 8 december 1940.⁵⁹²

De waarden en het belang van het funerair monument

Het grafmonument is van architectuurhistorische waarde met bovenlokaal belang aangezien het werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Het heeft daarnaast een socio-culturele waarde met lokaal belang omdat de begraven personen veel werk verschaften aan de lokale bevolking in de industriële sector.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het grafmonument in situ van de familie Baugnies-Boël is niet voorzien van een omheining zoals weergegeven werd op één van de ontwerpen. Er is ook geen krans en palmtak op de sokkel van de obelisk. Het grafmonument in situ is wel vrij identiek met de schets van de obelisk en het kalkpapier met zijaanzicht en plattegrond van het funerair monument.

⁵⁹² Péruwelz, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Péruwelz, *Familie Baugnies-Boël*

3.7.3. Tussentijdse conclusie

Het funerair monument van de familie Baugnies-Boël is gelegen op het oude én nieuwe gedeelte van de begraafplaats van Péruwelz. Het grafmonument beslaat twee concessies hetgeen duidt op het grote kapitaal van de familie. De oude begraafplaats werd oorspronkelijk aangelegd als tegenpool van een katholieke begraafplaats. Deze liberale gezindheid komt terug in de ideologie van de familie Baugnies-Boël. Het funerair monument heeft geen enkel religieus symbool. Daarnaast werd het met geen enkel iconografisch element of ornament getooid. De obelisk werd in zijn pure vorm gebruikt als funerair monument. Door deze soberheid een eenvoud straalt het grafmonument dan ook kracht uit. Deze kracht wordt nog versterkt door de monumentaliteit van het grafmonument. Het grafmonument werd ontworpen en gerealiseerd in de late jaren zestig van de negentiende eeuw. Het funerair monument is dus vrij vroeg te situeren in de architectuurcarrière van Charles Emile Janlet. Het is dan ook opvallend dat hij zo vroeg in zijn loopbaan dergelijk sober en ontraditioneel monument heeft gerealiseerd. Het strookt niet met de traditionele funeraire kunst van de negentiende eeuw. Dit is mede het gevolg van het volledige gebrek aan ornamenten en religieuze symbolen.

Het grafmonument strookt dan ook totaal niet met de architecturale smaak van Edmond Baugnies, de kleinzoon van de opdrachtgever. Edmond Baugnies liet in 1908 het Château de la Roseraie bouwen. Dit kasteel is het ultieme voorbeeld van eclecticisme en overdaad. Dit is het volkomen tegengestelde van het funerair monument van de familie Baugnies-Boël. Hierdoor is het echt verwonderlijk dat Edmond Baugnies voor zichzelf en zijn gezin geen nieuw funerair monument heeft laten realiseren, niettegenstaande hij nochtans over voldoende kapitaal beschikte.

3.8. Het grafmonument op de begraafplaats van Soignies

3.8.1. Korte bespreking van de begraafplaats van Soignies

De begraafplaats van Soignies in de provincie Henegouwen, is gelegen langs de Chaussée de Braine. De begraafplaats is langs alle zijden, behalve aan de achterzijde, omgeven door bebouwing. Oorspronkelijk bevond de begraafplaats zich buiten het centrum van de gemeente Soignies, maar doorheen de jaren groeide de gemeente en deinde de bebouwing verder uit over het landschap.

De begraafplaats van Soignies verving vanaf 1890 het oude kerkhof (Bijlage XXXXVII). Het ontstaan van de begraafplaats gebeurde naar aanleiding van het politieke machtsspel tussen de katholieken en liberalen.⁵⁹³ Vlak voor de begraafplaats werd een zeer monumentaal monument gerealiseerd ter nagedachtenis van de gesneuvelden in de twee Wereldoorlogen (Foto 34). De ingang is zeer monumentaal uitgewerkt door een rondbogige ingangspoort in baksteen en natuursteen. Dezelfde stijl is terug te zien in het bureel en de opbergplaatsen voor het werkmateriaal. De begraafplaats werd ommuurd langs alle zijden, behalve de achterzijde waar er een uitbreiding van de begraafplaats plaatsvond. Alle lanen en wegen van de begraafplaats werden verhard met kiezelstenen. De ontwerper van deze nieuwe begraafplaats is onbekend. De begraafplaats werd echter wel volgens een weldoordachte structuur ontworpen. Het middengedeelte van de begraafplaats heeft de vorm van een vierkant. Dit vierkant werd in perken verdeeld door twee snijdende diagonalen. Deze diagonalen en de zijden van het vierkant zijn de hoofdlanen van de begraafplaats. Hierlangs bevinden zich de monumentale funeraire monumenten met een eeuwigdurende concessie. De perken werden ingevuld met bescheiden grafmonumenten. De diagonalen lopen verder door tot aan de hoeken van de begraafplaats. De hoeken van de begraafplaats zelf zijn vanuit het middelpunt van de begraafplaats aan het oog onttrokken door een klein perkje met enkele monumentale grafmonumenten. De overgebleven plaats vulde men in met bescheiden perken. Langs de lanen aan de muren van de begraafplaats werden ook monumentale funeraire monumenten gebouwd (Bijlage XXXXVIII).

Er is geen sprake van een bewust bomenplan en bewuste groenaanleg op de begraafplaats van Soignies. Er is vrijwel geen beplanting te bespeuren op de begraafplaats, met uitzondering van wat verloren sparren of struiken.

De bloei van de steengroeven in Soignies is gereflecteerd op de begraafplaats van Soignies. De vele monumentale funeraire monumenten tonen de welvaart die Soignies heeft gekend door het succes van de steengroeven. De grafmonumenten tonen het fortuin, de politieke ideologie en het beroep van de familie die er begraven werd. De begraafplaats is het resultaat van de strijd tussen de katholieken en de liberalen en is dan

⁵⁹³ G. BAVAY, J. SLOTTE, *Les tombes des maîtres de carrières et des tailleurs de pierre dans les cimetières de Soignies*, Hainaut, Culture et Démocratie asbl, 2006, p. 33

ook het bewijs van de macht van de liberalen in die tijd. Hierdoor hadden de begraven personen in het begin vooral een liberale ideologie. Na verloop van tijd zwakte het liberaal imago van de begraafplaats wat af waardoor de begraafplaats hedentendage ook de laatste rustplaats is van veel katholieken.

De begraafplaats is nog steeds in gebruik en er gebeuren nog steeds bijzettingen in bestaande grafkelders. De begraafplaats is in zeer goede staat bewaard gebleven. Daarnaast is er op te merken dat de begraafplaats zeer goed onderhouden wordt. De begraafplaats van Soignies straalt nog steeds de glorie van de steengroeven van weleer uit.

3.8.2. Het grafmonument van de familie P.-J. Wincqz – Van Mierlo **(1877)**

(Bijlage XV en Foto 18)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Het was Marie-Antoinette Van Mierlo die in 1877 een perceel kocht op de begraafplaats van Soignies.⁵⁹⁴ Haar zoon, Grégoire Wincqz, gaf de opdracht aan Charles Emile Janlet om een grafkelder en grafmonument te ontwerpen voor zijn ouders.⁵⁹⁵ Grégoire Wincqz zelf werd uiteindelijk begraven in een andere grafkelder op het perceel ernaast. De aankoop van het perceel en de opdracht voor het ontwerp van een grafmonument in 1877 kwam er naar aanleiding van de dood van Pierre-Joseph Wincqz, de echtgenoot van Marie-Antoinette Van Mierlo. In 1890 werd het funerair monument en de grafkelder van de familie Wincqz–Van Mierlo overgebracht van het oude kerkhof van Soignies naar de nieuwe begraafplaats langs de Chaussée de Braine.

Pierre-Joseph Wincqz werd geboren op 24 oktober 1811 te Soignies.⁵⁹⁶ Hij was de zoon van Grégoire Jean François Wincqz en Marie Nathalie Seutin⁵⁹⁷ en de echtgenoot van Marie-Antoinette Van Mierlo.⁵⁹⁸ Haar lichaam werd na haar dood op 6 januari 1901 bijgezet in de grafkelder van haar man.⁵⁹⁹ De familie Wincqz woonde in het ‘Château de Wincqz’ (Foto 35 en Bijlage IL). Dit neoclassicistisch kasteel is zeer monumentaal en sober en gelegen in een zeer groot park. Deze stijl werd opnieuw gehanteerd bij het ontwerpen van hun grafmonument.⁶⁰⁰ Pierre-Joseph Wincqz was ridder van de Leopoldsorde⁶⁰¹ en sinds 1851 vrijmetselaar van de loge ‘La Parfaite Union’ in Mons. Hij was ook lid van de ‘Conseil de Milice de Soignies’. Tussen 1841 en 1842 was hij gemeentelijk raadgever van Soignies, een functie die hij hernam van 1846 tot 1850. Tussen 1843 en 1845 was hij schepen van de gemeente Soignies en opnieuw vanaf 1851. Hij vervolgde zijn politieke carrière tussen 1848 en 1857 als provinciaal raadgever van Henegouwen. Voor de periode van 1852 tot 1877 was hij verkozen als burgemeester van Soignies. In 1854 stichtte hij de teken- en boetseerschool van Soignies, een schoolgebouw dat werd ontworpen door Henri Beyaert.⁶⁰² Daarnaast gaf

⁵⁹⁴ Soignies, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Soignies, *Familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*

⁵⁹⁵ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 74a, *funerair monument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo, 1877*

⁵⁹⁶ Soignies, Begraafplaats van Soignies, *grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, Epigrafie op de achterwand in het interieur van de grafkapel, Pierre-Joseph Wincqz

⁵⁹⁷ J.-L. DE PAEPE, C. RAINDORF-GERARD, *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*, Brussel, Duculot, 1996, p. 624

⁵⁹⁸ Soignies, Begraafplaats van Soignies, *grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, Epigrafie op de achterwand in het interieur van de grafkapel, Pierre-Joseph Wincqz

⁵⁹⁹ Soignies, Begraafplaats van Soignies, *grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, Epigrafie op de achterwand in het interieur van de grafkapel, Marie-Antoinette Van Mierlo

⁶⁰⁰ Interview met *Jacqueline Slotte* op 21 februari 2009, om 9u30 op de begraafplaats van Soignies

⁶⁰¹ Soignies, Begraafplaats van Soignies, *grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, Epigrafie op de achterwand in het interieur van de grafkapel, Pierre-Joseph Wincqz

⁶⁰² J.-L. DE PAEPE, C. RAINDORF-GERARD, *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*, Brussel, Duculot, 1996, p. 624

hij gedurende zijn burgemeestersambt de opdracht om een nieuw stadhuis en een lagere school met bibliotheek te laten bouwen. Net vóór het nieuwe stadhuis liet hij een standbeeld van zichzelf plaatsen (Foto 36 en Bijlage L).⁶⁰³ Dit monumentaal bronzen standbeeld werd ontworpen en vervaardigd door A. Hambresin.⁶⁰⁴ Gedurende zijn burgemeestersambt was hij ook het hoofd van de liberale meerderheid in Soignies.⁶⁰⁵ Hij was vanaf 1857 tot aan zijn overlijden in 1877 senator van de Commissie van Openbare Werken. Naast zijn politieke interesse zette hij zich ook in voor het functioneren van de landbouw. Tussen 1851 en 1860 was hij voorzitter van de Landbouwerscommissie van Soignies en Roeulx. Hierna werd hij tot aan zijn dood in 1877, voorzitter van de Landbouwersvereniging van Soignies. Gedurende verscheidene periodes tussen 1859 en 1872 was hij lid van de Commerciële Kamer van Mons. Tussen 1847 en 1877 was hij directeur van de gelijknamige steengroeves in Soignies. Sinds 1863 was hij lid van de ‘Caisse Prévoyance pour les Ouvriers Carrières de Soignies.’⁶⁰⁶ Pierre-Joseph Wincqz laat een straat aanleggen die leidt naar de ‘steengroeves Wincqz’, het station en de rijbaan van Mons naar Brussel. Deze straat verkrijgt de naam ‘Rue Wincqz’. Hedentendage bevindt zich hier het standbeeld van Pierre-Joseph Wincqz. Het werd naar deze straat overgebracht na een explosie in het stadhuis in 1956.⁶⁰⁷ Pierre-Joseph Wincqz overleed op 3 april 1877.⁶⁰⁸

Alfred Andry werd geboren op 6 september 1824 te Rocroy. Hij verwierf een diploma van burgerlijk ingenieur. Hij was ridder in de Leopoldsorde en van de Kroon van Italië. Hij overleed op 24 juni 1899 te Brussel.⁶⁰⁹

Charles Joseph Wincqz werd geboren op 19 september 1863 te Soignies. Hij was luitenant van de infanterie en werd benoemd tot ridder van de Leopoldsorde en van de Koninklijke Kroon van Pruisen. Charles Joseph Wincqz overleed op 23 januari 1894 in Chabas in Argentinië.⁶¹⁰

Bespreking van de ontwerptekeningen

Er zijn vier tekeningen van het funerair monument van de familie Wincqz bewaard gebleven in het fonds van Charles Emile Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Deze tekeningen zijn verzameld in map 74a, waarin nog andere ontwerpen steken in opdracht van de familie Wincqz.

⁶⁰³ Interview met *Jacqueline Slotte* op 21 februari 2009, om 9u30 op de begraafplaats van Soignies

⁶⁰⁴ Soignies, Rue Pierre-Joseph Wincqz, *standbeeld van Pierre-Joseph Wincqz*, s.d.

⁶⁰⁵ G. BAVAY, J. SLOTTE, *Les tombes des maîtres de carrières et des tailleurs de pierre dans les cimetières de Soignies*, Hainaut, Culture et Démocratie asbl, 2006, p. 43

⁶⁰⁶ J.-L. DE PAEPE, C. RAINDORF-GERARD, *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*, Brussel, Duculot, 1996, p. 624

⁶⁰⁷ Interview met *Jacqueline Slotte* op 21 februari 2009, om 9u30 op de begraafplaats van Soignies

⁶⁰⁸ Soignies, Begraafplaats van Soignies, *grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, Epigrafie op de achterwand in het interieur van de grafkapel, Pierre-Joseph Wincqz

⁶⁰⁹ Soignies, Begraafplaats van Soignies, *grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, Epigrafie op de achterwand in het interieur van de grafkapel, Alfred Andry

⁶¹⁰ Soignies, Begraafplaats van Soignies, *grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, Epigrafie op de achterwand in het interieur van de grafkapel, Charles Joseph Wincqz

In het fonds Janlet werden een drietal uitvoeringstekeningen bewaard van het grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz. Deze tekeningen zijn voorzien van alle afmetingen van elke steen. Het is een weergave van de voorzijde, achterzijde, zijkant, de plattegrond en de fundamenten van de grafkapel. Hierbij werd de gemeente Soignies aangegeven en ook wie de opdrachtgever is. Een handtekening of stempel van de architect Charles Emile Janlet ontbreekt.

Daarnaast is er ook nog een tekening van een vooraanzicht en zijaanzicht van het funerair monument van de familie Pierre-Joseph Wincqz. Dit ontwerp werd getekend met zwarte inkt op tekenpapier. De grafkapel werd met een lichte grijsblauwe kleur geaquarelleerd. Hierbij werd de naam van de opdrachtgever en de gemeente Soignies neergepend. In de linkeronderhoek is een stempel van Charles Emile Janlet voorzien. De grafkapel ziet er identiek uit als de versie op de uitvoeringstekeningen. Het zadeldak bestaat uit pannen die even lang zijn als de lengte van het dak. Op het dak rust een kruis. In het timpaan is een tweelicht. De kroonlijst is aan de onderzijde versierd met modillons. De boogvormige uitwerking boven de ingang is geflankeerd door twee kleine ronde zuilen. Deze zuilen hebben vierkante kapitelen die versierd zijn met onduidelijke motieven. Deze zuiltjes komen terug aan elke hoek van de grafkapel. De deuropening heeft een laag metalen hekwerk die de ingang van de grafkapel afsluit. Aan elke zijkant van de grafkapel is een klein raampje met een hekwerk. De stenen boven het raam zijn uitgewerkt in een boogvormig motief.⁶¹¹

Bespreking van het grafmonument in situ

Het grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz ligt op het einde van weg twaalf op de begraafplaats van Soignies. Het concessienummer van het perceel is 48. Het grafmonument is vrij monumentaal qua omvang. Door de ligging in een hoek van de begraafplaats en door zijn monumentaliteit is het funerair monument vrij goed zichtbaar.

De neoclassicistische grafkapel werd volledig vervaardigd in blauwe hardsteen. Er is geen omheining aangebracht rond het funerair monument. De grafkapel bevindt zich op een zeer lage sokkel. Ze heeft een breedte van 315 centimeter, een diepte van 290 centimeter en een hoogte van 450 centimeter. Het funerair monument is gemetseld met blauwe hardstenen stenen. De deuropening is afgesloten met een smeedijzeren hekwerk. De stenen boven de deuropening zijn uitgewerkt in een boogvormig motief. Dit motief wordt aan beide zijden geflankeerd door kleine ronde zuiltjes in hoogreliëf op beide hoeken van de grafkapel. De vierkante kapitelen zijn voorzien van de letter 'W' die verwijst naar de familienaam van de begraven personen. Deze zuilen komen voor op elke hoek van de grafkapel. De kroonlijsten aan alle zijden van de grafkapel zijn aan de onderzijde versierd met modillons. Boven de kroonlijsten aan de voor- en achterzijde

⁶¹¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 74a, *funerair monument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, 1877

van de grafkapel is een tweelicht voorzien. De raamopeningen zijn versierd met smeedijzeren hekwerk. Het zadeldak wordt aan voorzijde bekroond door een vrijstaand kruis. Onder de kroonlijsten aan beide zijkanten van het funerair monument is een raampje dat ook versierd is met een smeedijzeren hekwerk. Smalle stroken in blauwe hardsteen beslaan dakpansgewijs de gehele breedte van het zadeldak.

Er is slechts één iconografisch element op te merken aan het funerair monument van de familie Pierre-Joseph Wincqz: het vrijstaand kruis dat het dak bekroont van de grafkapel, hetgeen duidt op de christelijke overtuiging van de begraven personen.⁶¹²

De epigrafie van het funerair monument in kwestie werd aangebracht op de achterwand van het interieur van de grafkapel. De epigrafie identificeert de begraven personen. De letters werden verdiept en ingekleurd met witte verf. De schriftsoort die bij deze epigrafie gehanteerd werd is kalligrafie. Er werden geen foto's, kentekens of heraldiek aangebracht in het grafmonument.

Het grafmonument is vrij goed bewaard gebleven doorheen de tijd. Er is enkel sprake van natuurlijke verwerking. Het ijzeren hekwerk dat dienst doet als deur is echter wel onderhevig aan hevige roestvorming.

De concessie van het funerair monument van de familie Pierre-Joseph Wincqz betrof oorspronkelijk een eeuwigdurende concessie. Door de wet van 1971 is deze eeuwigdurende vergunning echter niet meer geldig en werd deze door de gemeente zelf omgezet in een vijftigjarige concessie. Dit betekent dat de huidige concessie nog geldig is tot het jaar 2031. De laatste bijzetting gebeurde in het jaar 1927 toen men het stoffelijk overschot van Marie Joseph Natalie Andry-Wincqz in de grafkelder bijzette.⁶¹³

De waarden en het belang van het funerair monument

Het grafmonument heeft een architectuurhistorische waarde van bovenlokaal belang omdat het ontworpen werd door Charles Emile Janlet. Daarnaast heeft het een socio-culturele en volkskundige waarde van lokaal belang door de belangrijke rol die Pierre-Joseph Wincqz heeft gespeeld op het lokaal domein. Hij was zeer invloedrijk op het politieke domein van de gemeente Soignies. Hij verschaftte daarnaast werk aan lokale inwoners. Door het grote succes van zijn steengroeves zette hij Soignies op de nationale kaart.

⁶¹² M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

⁶¹³ Soignies, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Soignies, *Familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz in situ is vrijwel identiek aan het ontwerp ervan dat aanwezig is in het fonds Janlet. Er zijn slechts twee wijzigingen op te merken op het niveau van de afwerking. Het hekwerk van de ramen en de deuropeningen werd aangepast in de realisatie van het grafmonument. Daarnaast werden de kapitelen van het funerair monument in situ niet voorzien van decoratieve motieven, maar wel van de letter 'W' die verwijst naar de familienaam. Voor het overige zijn er geen verschillen op te merken tussen beide.

3.8.3. Tussentijdse conclusie

Het grafmonument van de familie P.J. Wincqz-Van Mierlo werd in 1890 overgebracht van de oude naar de nieuwe begraafplaats van Soignies. Het funerair monument werd gerealiseerd in 1877. Het grafmonument is dus vrij vroeg te situeren in Charles Emile Janlet's funeraire carrière. Het werd verwezenlijkt in een traditionele neoclassicistische stijl, maar Charles Emile Janlet ging hiermee wat speels om. Hij gebruikte onder andere geen klassieke kapitelen, maar liet deze uitwerken met de eerste letter van de familienaam Wincqz. Dit grafmonument is dus tegelijk als klassiek en als vernieuwend te bestempelen. Het neoclassicisme draagt onder andere bij tot de monumentaliteit en statigheid van het funerair monument. Deze stijl is ook terug te zien in het kasteel van de familie Wincqz.

Het grafmonument is bekroond met een vrijstaand kruis. Dit druist in tegen de liberale ideologie en het lidmaatschap van de vrijmetselaarsloge van Pierre-Joseph Wincqz. Dit kruis wijst erop dat zijn echtgenote een katholieke geloofsovertuiging had en dat deze doorwoog in de realisatie van het grafmonument. Het funerair monument van deze familie vertoont geen enkele verwijzing naar de liberale ideologie en het vrijmetselaarslidmaatschap van haar echtgenoot. Het grafmonument op zichzelf bezit zeer weinig ornamentiek of iconografische elementen, waardoor het een zekere kracht uitstraalt.

Het grafmonument werd verwezenlijkt in blauwe hardsteen, wat automatisch verwijst naar de steengroeven en -kapperijen van blauwe hardsteen waarvan Pierre-Joseph Wincqz eigenaar en directeur van was.

Pierre-Joseph Wincqz liet in 1854 een tekenschool bouwen naar ontwerpen van Henri Beyaert. Mogelijks kwam Pierre-Joseph Wincqz via deze gerenommeerde architect in contact met Charles Emile Janlet, aangezien Henri Beyaert de stagemeeester was van Charles Emile Janlet.

3.9. De grafmonumenten op het kerkhof van Bonlez

3.9.1. Korte bespreking van het kerkhof van Bonlez

Het kerkhof van Bonlez, een deelgemeente van Chaumont-Gistoux in Waals Brabant, is gelegen in het centrum, langs de Chemin de L'Herbe. De grafmonumenten zijn verzameld rond de kerk van Sainte Cathérine, zoals dit gedurende eeuwen gebruikelijk was tot het decreet van Jozef II. Het is net alsof de tijd hier is blijven stilstaan (Bijlage LI).

Rond het kerkhof werd een muur gebouwd die bekroond is door een blauwe hardstenen deksteen. De perken van het kerkhof volgen de vorm van de kerk. Sommige grafmonumenten werden tegen de muur van de kerk gebouwd. Er is hier geen sprake van lanen en monumentale grafmonumenten, hetgeen het geheel zeer bescheiden maakt (Foto 37).

Het kerkhof van Bonlez is de laatste rustplaats van katholieke mensen. Hier geldt nog steeds de middeleeuwse gewoonte om dicht bij de kerk begraven te worden als symbool van het katholiek geloof.

Het kerkhof van Bonlez is nog steeds in gebruik en er gebeuren nog steeds bijzettingen in bestaande concessies. Er werd nog niet overgegaan tot inventarisatie van de grafmonumenten rond de kerk. Hierdoor heeft men nog geen maatregelen getroffen betreffende de wet van 1971. Het kerkhof is zeer goed bewaard gebleven en dit is mede te danken aan het goede onderhoud ervan.

3.9.2. Het grafmonument van de familie Comte du Monceau de Bergendal (ca. 1914)

(Bijlage XVI en Foto 19)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

Vermoedelijk kocht Marie-Alice Joséphine Fernande de Trooz de concessie aan van het perceel langs de kerkmuur.⁶¹⁴ Zij gaf waarschijnlijk ook de opdracht aan Charles Emile Janlet om een grafmonument en grafkelder te ontwerpen voor haar familie.⁶¹⁵ Deze aankoop gebeurde vermoedelijk naar aanleiding van de dood van haar man, Graaf Louis François Charles Eppo du Monceau de Bergendal in 1914. Marie-Alice de Trooz werd geboren op 2 december 1846 te Leuven en overleed op 7 januari 1928 in Etterbeek.

Louis François Charles Eppo du Monceau de Bergendal werd geboren op 11 januari 1849 te Bonlez. Hij was de echtgenoot van Marie-Alice Joséphine Fernande de Trooz en oefende de functie uit van plaatsvervangend rechter van het vrederecht van het kanton Waver. Hij was daarnaast ook burgemeester van Bonlez en ridder van de ‘Ordre de la Couronne’. De graaf overleed op 4 juli 1914 in Bonlez.⁶¹⁶

Ferdinand Jules Joseph Valère de Trooz werd geboren op 24 februari 1842 te Leuven. Hij was de broer van Marie-Alice Joséphine Fernande de Trooz. Hij was schildknaap. Hij overleed op 4 november 1922 te Etterbeek. Hij was ridder van de Leopoldsorde en van het Erelegioen en werd benoemd tot aanvoerder van de Jezusorde van Portugal. Hij verwierf daarnaast ook de titel van officier van de Franse Academie.⁶¹⁷

Arnold Léopold Louis Marie Joseph du Monceau de Bergendal werd geboren op 18 juli 1872 te Bonlez. Hij was de zoon van Marie-Alice Joséphine Fernande de Trooz en Louis François Charles Eppo en erfde van zijn vader de titel van graaf du Monceau de Bergendal. Hij was ridder van de Leopoldsorde, verwierf de titel van doctor in de rechten en werd net als zijn vader, burgemeester van Bonlez. Hij overleed op 22 februari 1933 te Brussel.⁶¹⁸

Bespreking van de ontwerptekeningen

Er is slechts één tekening van het grafmonument van de graaf du Monceau de Bergendal aanwezig in het fonds van Charles Emile Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen

⁶¹⁴ Bonlez, Kerkhof van Bonlez, *grafmonument van de graaf van Monceau de Bergendal*, Epigrafie in de linkerkolom op de stèle, Marie-Alice Joséphine Fernande de Trooz

⁶¹⁵ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de graaf van Monceau de Bergendal*, 1914

⁶¹⁶ Bonlez, Kerkhof van Bonlez, *grafmonument van de graaf van Monceau de Bergendal*, Epigrafie in de linkerkolom op de stèle, Louis François Charles Eppo comte du Monceau de Bergendal

⁶¹⁷ Bonlez, Kerkhof van Bonlez, *grafmonument van de graaf van Monceau de Bergendal*, Epigrafie in de rechterkolom op de stèle, Ferdinand Jules Joseph Valère de Trooz

⁶¹⁸ Bonlez, Kerkhof van Bonlez, *grafmonument van de graaf van Monceau de Bergendal*, Epigrafie op de sarcofaag, Arnold Léopold Louis Marie Joseph de Trooz, comte du Monceau de Bergendal

Rijksarchief te Brussel. Deze tekening gaat wat verloren tussen de vele andere funeraire ontwerpen in map 42b.

Op de tekening werd in een klein handschrift in potlood 'Comte du Monceau' neergeschreven. De ontwerpen werden met zwarte inkt op tekenpapier getekend. Sommige tekeningen zijn met een lichtblauwe kleur geaquarelleerd. Op dit ontwerp is te zien dat het perceel zich tegen een kerkmuur bevindt. Er is daarnaast ook een vooraanzicht weergegeven van de stèle met de sarcofaag en een bovenaanzicht van de sarcofaag zelf. Daarnaast is ook een zijaanzicht van de stèle waar de sarcofaag tegen is bevestigd. Voor het overige is er weinig op te maken uit de tekeningen.⁶¹⁹

Bespreking van het grafmonument in situ

Het funerair monument van de familie van de graaf du Monceau du Bergendal bevindt zich langs de zuidmuur van de kerk Sainte-Cathérine. Het grafmonument is vrij bescheiden van omvang. Het is dan misschien niet zo monumentaal, maar het is toch goed zichtbaar door zijn ligging tegen de zuidmuur van de kerk en omdat de omgevende grafmonumenten bescheidener zijn van omvang.

Het neoclassicistisch funerair monument bestaat uit een sokkel, een stèle en een sarcofaag, en is volledig vervaardigd in blauwe hardsteen. De sokkel heeft een breedte van 230 centimeter en een diepte van 260 centimeter. Het funerair monument in zijn totaliteit heeft een hoogte van 330 centimeter. De sokkel is zeer laag en heeft een rechthoekige vorm. Op elke hoek van de sokkel staat een paaltje. Deze paaltjes zijn verbonden met buizen in inox. Op de sokkel staat een stèle die zich tegen de zuidmuur van de kerk bevindt. De stèle is zeer sober en wordt bekroond door een kruis. Voor de stèle werd een zeer sobere en abstracte sarcofaag voorzien. De sarcofaag is aan de bovenzijde versierd met een kruis in laagrelief. Op de sokkel aan de voorzijde van het grafmonument is een marmeren paneel neergeplaatst. Aan het bianco-carraramarmer is er een bronzen palmtak met een roos vastgehangen.

Op de stèle werd het wapen aangebracht van beide families. Het wapenschild van de familie van de graaf du Monceau de Bergendal bevindt zich in de linkerkolom van de stèle. Er werd ook een obiit met het wapenschild van de graaf geschonken op 4 september 1922 aan de kerk van Sainte-Cathérine te Bonlez (Bijlage LII). Het wapenschild heeft de vorm van een modern, Frans, negentiende-eeuws schild en is gevierendeeld. In het eerste en vierde kwartier is een rechtopgeplaatst gouden Schots degen afgebeeld. De achtergrond is azuurblauw. Het eerste kwartier is daarnaast ook voorzien van een blauw schilddoek. Het tweede en derde kwartier laat een zwarte rechterschuinbalk met drie gouden vogels zien die in de richting van de balk stappen. De achtergrond van deze twee kwartieren is goud. Het hartschild is keel van kleur en bedekt een hoekje van alle vier de kwartieren. Op het hartschild zijn drie zilveren

⁶¹⁹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de graaf van Monceau de Bergendal*, 1914

bloemen weergegeven met elk acht spitse bladen en een gouden hart. De bloemen zijn zo gerangschikt dat ze de drie hoekpunten vormen van een driehoek. De wapendragers bestaan uit twee roodgetongde leeuwen die elk een banier vasthouden. De banieren zijn omzoomd met een gouden fransje en hebben gouden koorden en kwasten. De banieren werden vastgemaakt aan een gouden tornooilans door middel van een zilveren spits. De linkerbanier heeft een keel achtergrond. Op deze banier is een koningskroon weergegeven die een gouden leeuw bekroont. De opgeheven rechterpoot van de leeuw houdt een zilveren zwaard met gouden gevest vast. In zijn linkerpoot houdt de leeuw een bundel van zeven zilveren pijlen vast. Op de rechterbanier is een gouden L weergegeven tegen een azuurblauwe achtergrond. Het devies of wapendecreet van de graaf du Monceau de Bergendal is: "Pretium Laboris". Er is geen schilddekking voorzien.

Het wapen van de familie de Trooz is weergegeven in de rechterkolom van de stèle. Het wapenschild van de familie de Trooz heeft de vorm van een gotisch schild en werd doorsneden. Volgens het obiit in de kerk heeft het schildhoofd een azuurblauwe achtergrond waartegen een zilveren wassenaar is weergegeven. De onderste helft is voorzien van een eg van keel met drie koeken. De koeken bevinden zich langs beide zijden van de eg en er is dan nog een derde koek onder de eg. Deze figuren werden weergegeven tegen een zilveren achtergrond. Er zijn geen wapendragers in het wapen van de familie de Trooz. Het devies van het wapen is: "Humble et Royal". De schilddekking bestaat uit een schildhelm, een wrong, een dekkleed en een helmteken. De zilveren schildhelm is rechtsaanzienend weergegeven. De schildhelm is gevoerd en gehecht van keel. De helm werd getralied, gehalsband en omboord met goud weergegeven. De wrong en het dekkleed zijn bladvormig en hebben een azuurblauwe kleur. Daarnaast werden ze gevoerd met zilver en omboord met goud. Het helmteken bestaat uit een hanenkop met een natuurlijke kleur.⁶²⁰

Het grafmonument van de familie van de graaf du Monceau de Bergendal is voorzien van enkele iconografische elementen. De bronzen palmtak op het marmeren paneel symboliseert de overwinning op de dood. Het bronzen roosje op de palmtak staat symbool voor een rein en zondeloos leven. Daarnaast symboliseert het ook de liefde en de vergankelijkheid van het leven.⁶²¹ Het kruis in laagrelief en het vrijstaand kruis dat de stèle bekroont, duiden op de christelijke overtuiging van de begraven personen.⁶²² De lettercombinatie 'R.I.P.' is de afkorting van 'Requies' ca(n)t in Pace', Latijns voor 'Hij/zij ruste in vrede'.⁶²³

De epigrafie op het funerair monument identificeert de begraven personen. De epigrafie op de stèle werd aangebracht in twee kolommen. De letters zijn verdiept en werden niet

⁶²⁰ Interview met *Michel Louwette*, secretaris van het Heraldisch college van het vvf, op 3 maart 2009

⁶²¹ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 21 februari 2009

⁶²² J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 183

⁶²³ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 21 februari 2009

ingekleurd. Er werd een Latijnse schriftsoort gehanteerd bij het uithouwen van de letters. Op de sokkel werd een bianco-carraramarmeren paneel geplaatst als dankbetuiging. Hiervan zijn de letters eveneens verdiept en niet ingekleurd. Het grafmonument werd niet voorzien van foto's.

Het grafmonument is vrij goed bewaard gebleven. De epigrafie is vrij moeilijk leesbaar door natuurlijke verwerking. Het marmeren paneel is zeer moeilijk leesbaar omdat het wat te lijden heeft gehad onder de weersomstandigheden en het klimaat. De oorspronkelijke paaltjes van de omheining zijn nog bewaard gebleven, maar de ketting die de paaltjes verbond werd vervangen door buizen in inox. Overigens is er geen andere schade op te merken: breuken noch afbrokkeling van de steen.

De concessie van dit grafmonument betrof een oorspronkelijke een eeuwigdurende vergunning. Door de wet van 1971 werden dergelijke concessies afgeschaft. Er werden nog geen maatregelen getroffen betreffende deze wet, aangezien men nog niet overgegaan is tot inventarisatie en ontruiming van het kerkhof. De laatste bijzetting in de grafkelder was het stoffelijk overschot van Arnold Léopold Louis Marie Joseph du Monceau de Bergendal in 1933.⁶²⁴

De waarden en het belang van het funerair monument

Het grafmonument heeft een architectuurhistorische waarde aangezien het werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Daarnaast is het van lokaal belang aangezien de begraven personen belangrijke functies uitoefenden in het juridisch en politiek domein van de gemeente Bonlez.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het grafmonument in situ is in grote lijnen qua constructie vergelijkbaar met het ontwerp van het funerair monument van de familie van de graaf du Monceau de Bergendal. Het is echter moeilijk om diepgaander te vergelijken aangezien de tekeningen zeer beperkt zijn.

⁶²⁴ Bonlez, Kerkhof van Bonlez, *grafmonument van de graaf van Monceau de Bergendal*, Epigrafie op de sarcofaag, Arnold Léopold Louis Marie Joseph de Trooz, comte du Monceau de Bergendal

3.9.2. Tussentijdse conclusie

Het funerair monument van de Comte du Monceau de Bergendal is gelegen op een traditioneel kerkhof rond de kerk. Het werd letterlijk tegen de kerkmuur gerealiseerd. Het grafmonument werd geconstrueerd rond 1914. Dit was vrijwel op het einde van de carrière van Charles Emile Janlet als architect. Het neoclassicistisch grafmonument werd zeer abstract en modern uitgewerkt. Hierdoor valt het wat buiten de algemene funeraire traditie van Charles Emile Janlet zelf. Het funerair monument is bekroond met een vrijstaand kruis om hun katholiek geloof aan te tonen, maar verder ontbreekt enige ornamentiek of iconografische elementen. De twee wapenschilden van de familie van de Comte du Monceau de Bergendal en van de familie van zijn echtgenote Marie-Alice Joséphine Fernande de Trooz werden wel uitgehouwen op de rechtopstaande stèle. Het grafmonument straalt dus kracht uit door zijn soberheid.

3.10. Het grafmonument op de begraafplaats van Morfontaine en de Calvarieberg (Frankrijk)

3.10.1. Korte bespreking van de begraafplaats van Morfontaine

De begraafplaats van Morfontaine, een gemeente in het Franse departement Meurthe-et-Moselle, regio Lotharingen, is gelegen buiten het centrum langs de Rue Jean de la Fontaine.

De begraafplaats heeft een rechthoekige vorm en is volledig omsloten door een muur. Achter de oorspronkelijke begraafplaats werd er een nieuwe begraafplaats aangelegd van ongeveer gelijke grootte. Dit nieuwe gedeelte is echter nog maar enkele jaren in gebruik. Vanuit de ingang vertrekt een brede weg die leidt naar de ingang van het nieuw gedeelte. Links van deze weg tegen de muur achteraan is de Calvarieberg voorzien. De oudste funeraire monumenten van de begraafplaats van Morfontaine situeren zich tegen de muur aan de achterzijde van de begraafplaats. Langs de brede weg die de vorm van de begraafplaats volgt werden de mooiste en belangrijkste grafmonumenten gerealiseerd. Het middengedeelte van de begraafplaats is onderverdeeld in vier perken met een gelijke oppervlakte. Hier situeren zich de meer bescheiden grafmonumenten (Bijlage LIII).

De begraafplaats van Morfontaine is een reflectie van de inwoners van het dorpje. Er heerst een diversiteit aan grafmonumenten, zowel qua bescheidenheid, monumentaliteit, artistieke uitwerking als stijl. Het zijn vooral katholieke mensen die hier begraven werden.

De begraafplaats is nog steeds in gebruik en er gebeuren nog bijzettingen in de bestaande concessies. De begraafplaats is zeer goed onderhouden en is in een zeer goede staat bewaard gebleven.

In Frankrijk is er geen wet zoals in België die eeuwigdurende concessies afschaft. Men kent niet het systeem van het opruimen van begraafplaatsen. Een eeuwigdurende concessie blijft eeuwig bestaan.

3.10.2. Het grafmonument van de familie Thiéry (1891)

(Bijlage XVII en Foto 20)

Gegevens over de opdrachtgever en de begravenen

François Thiéry kocht in 1891 een perceel aan op de begraafplaats van Morfontaine, Frankrijk.⁶²⁵ Hij liet voor dit perceel een grafmonument en grafkelder ontwerpen door Charles Emile Janlet.⁶²⁶ Nog datzelfde jaar werd de grafkapel en de grafkelder gerealiseerd.⁶²⁷ François Thiéry werd geboren in 1821 te Morfontaine. In de winter van 1832 werd zijn vader, Jean-François Thiéry, ziek op de weg naar de braderie in Lille. Hij werd opgenomen in het ziekenhuis van Saint-Omer. De echtgenote van Jean-François was thuis in hun boerderij 'Le Klesse' samen met hun acht kinderen waaronder François. Deze boerderij werd gebouwd in 1860 en brandde op 21 augustus 1943 volledig af. De familie Thiéry, een landbouwersfamilie, probeerde gedurende de wintermaanden wat extra geld te verdienen door textiel te verkopen in Lille en op de markten in het noorden van Frankrijk. Door de slechte gezondheid van vader Jean-François moest de oudste zoon van het gezin Thiéry, Nicolas, samen met een klerk textiel verkopen in Vlaanderen en Artois. Hij ondervond de grote vraag naar linnen in België aan den lijve. In 1838 vroeg hij per brief geld aan zijn vader. Enkele dagen later kwam zijn jongere broer François naar Charleroi met 16 000 frank. Dat was het gehele bezit van hun ouders. De jaren daarop konden ze rekenen op een aanzienlijke verkoop van textiel. Door deze voorspoed slaagden ze erin om in 1841 een eerste winkel te openen in Saint-Ghislain. De naam van de winkel was 'Thiéry Frères'. Saint-Ghislain kende een grote bloei door de kolenindustrie, waardoor er sprake was van een toenemende bevolking. In 1842 openden Nicolas en François Thiéry hun tweede winkel in Charleroi. In 1848 kwam hun broer Félix meehelpen. Oorspronkelijk beperkte de verkoop zich tot lakens, maar na verloop van tijd ging men confectie verkopen aan betaalbare en vooraf vastgelegde prijzen op een etiket. Voor de verkoop van confectie, namen ze kleermakers in dienst. Door onenigheden over de manier van beheren van de winkels, gingen de broers elk hun eigen weg sinds 1854. François Thiéry werd eigenaar van de winkel in Charleroi en opende nieuwe winkels 'Société Thiéry & Cie' in Brussel, Antwerpen, Namen, Bergen, Luik, Doornik en Gent. François sloot zijn bedrijf in 1883.⁶²⁸ In 1868 liet François Thiéry een medische school bouwen in Morfontaine in de rue du Maréchal de Lattre de Tassigny. De realisatie van de school werd geheel gefinanciërd door hemzelf. Ook het functioneren van de school werd betaald door de familie Thiéry. Ingevolge de wetten tegen congregateel onderwijs, moest de school

⁶²⁵ M.-F. JACOBS, J. GUILLAUME, *Chapelle funéraire de la Famille Thiéry à Morfontaine (54)*, (1987), <http://www.patrimoine-de-france.org/oeuvres/richesses-59-16793-118777.html#fiche>, op de website van Patrimoine de France, geraadpleegd op 26 maart 2009

⁶²⁶ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van François Thiéry*, 1891

⁶²⁷ M.-F. JACOBS, J. GUILLAUME, *Chapelle funéraire de la Famille Thiéry à Morfontaine (54)*, (1987), <http://www.patrimoine-de-france.org/oeuvres/richesses-59-16793-118777.html#fiche>, op de website van Patrimoine de France, geraadpleegd op 26 maart 2009

⁶²⁸ *Naissance d'une enseignne. Les Thiéry, une famille de colporteurs*, (s.d.), http://www.armandthiery.fr/upload/flb/212/01_NAISSANCE_ENSEIGNE_1133174083829.pdf, op de website van Armand Thiéry, geraadpleegd op 26 maart 2009

haar deuren sluiten in 1903. Hierdoor werd de school herbestemd tot woning. Het gebouw werd niet als monument beschermd maar werd wel opgenomen in de inventaris van waardevolle gebouwen in Frankrijk.⁶²⁹ François Thiéry overleed in 1891 te Morfontaine.⁶³⁰

Het is overigens onzeker wie verder nog begraven is in de grafkelder van deze grafkapel. De epigrafiepanelen met namen en identificatiegegevens van andere personen tonen niet met zekerheid aan dat deze personen ook effectief hier begraven zijn.

Bespreking van de ontwerptekeningen

De tekeningen van het funerair monument van François Thiéry zijn vooral uitvoeringstekeningen van het gehele monument of van details van het grafmonument. Hierbij werden alle afmetingen van elke steen die gebruikt zou worden in het grafmonument aangegeven. Deze tekeningen in zwarte inkt werden zowel getekend op kalkpapier als op tekenpapier.

Daarnaast is er een ontwerp in zwarte inkt op kalkpapier dat op tekenpapier is gekleefd. Het ontwerp geeft een vooraanzicht weer van een grafkapel. De ingang van de grafkapel is opgevat als een aediculamotief. De dubbele deur heeft bovenaan een tweelicht dat versierd is met hekwerk. De deur is aan beide zijden geflankeerd door twee zuilen. De bovenste zuil beslaat twee derde van de hoogte van de deur, de onderste zuil één derde. Het timpaan is voorzien van de tekst 'FAMILLE THIERY, R.I.P.'. Hierboven is een oculusvenster. Langs beide zijden van het aediculamotief is een kruisvormig raam weergegeven. Op de plint langs beide zijden is telkens in twee verdiepte vlakken een krans in eikendopjes weergegeven. De kroonlijst is versierd met modillons. Het schilddak wordt op de nok bekroond met een bronzen hekwerk. Op de dakkapel staat een kruis in een klein torentje, waarvan de muren bestaan uit zuilen. De aanzet van het torentje en de onderste hoeken van de dakkapel zijn versierd met voluten.

Vervolgens is er tekenpapier dat schetsen in potlood weergeeft van hekwerk voor de vensters en de nokbekroning. Daarnaast is er ook nog een tekening van de deur. Een andere schets geeft een altaar weer waarop kandelaars en een kruisbeeld staan. De onderkant van het altaar is uitgewerkt in een zuilengalerij. De bovenzijde van het altaar is voorzien van een klein niveauverschil.

⁶²⁹ M.-F. JACOBS, H. SIMON, J. BREMBATI, D. VIEILLE, *Ecole de Soeurs de la Providence de Peltre (Ecole dispensaire) à Morfontaine*, (1976), op de website van Patrimoine de France, <http://www.patrimoine-de-france.org/oeuvres/richesses-59-16793-118779.html#fiche>, geraadpleegd op 26 maart 2009

⁶³⁰ Morfontaine, Frankrijk, Begraafplaats van Morfontaine, *grafmonument van François Thiéry*, Epigrafie in de grafkapel, François Thiéry

Het ontwerp van de grafkelder is met zwarte inkt getekend op kalkpapier dat op tekenpapier is gekleefd. Op de tekening wordt de opbouw van de grafkelder en zijn negen cellen weergegeven.⁶³¹

Bespreking van het grafmonument in situ

Het grafmonument van François Thiéry met concessienummer twaalf is gelegen tegen de achtermuur van de begraafplaats van Morfontaine. Wanneer de begraafplaats betreden wordt springt de grafkapel van François Thiéry direct in het oog. Het funerair monument is zeer monumentaal qua omvang. Door zijn monumentaliteit en de ligging recht tegenover de ingang van de begraafplaats van Morfontaine, is het grafmonument van François Thiéry zeer goed zichtbaar.

Het funerair monument van François Thiéry is een grafkapel. Het grafmonument heeft een breedte van 480 centimeter en een diepte van 285 centimeter en een totale hoogte van 620 centimeter. Het werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Er is geen signatuur van deze architect of de uitvoerder aangebracht op het grafmonument. De neoclassicistische grafkapel werd vervaardigd in blauwe hardsteen, waarvan elke steen werd opgevat in de vorm van een grote baksteen. De stenen hebben wel een onregelmatige vorm in de dakkapel om de boogvorm van het timpaan op te vangen. Het grafmonument heeft een aediculamotief. De bronzen deur is bovenaan voorzien van een tweelicht dat ingevuld is met bronzen hekwerk. De deur wordt langs beide zijden geflankeerd door twee zuilen. De hoogte van de onderste zuil beslaat één derde van de hoogte van de deur, terwijl de hoogte van de bovenste zuil twee derde beslaat. De zuilen werden uitgehouwen in een ronde vorm met zeer eenvoudig uitgewerkte kapitelen. De deur is bekroond door een boogvormig fronton. In het timpaan zijn de initialen van Felix en François Thiéry, het bouwjaar en de eeuwigdurende concessie uitgehouwen. Boven het boogvormig fronton is een oculusvenster dat ingevuld is met bronzen hekwerk. Aan beide zijden van de onderkant van de deur zijn telkens twee vierkante vlakken verdiept waarvan elk vlak versierd is met een krans in laagrelief. De krans bestaat uit eikendoppen. De muren aan beide zijden van de deur hebben een raampje in de vorm van een kruis. Aan beide zijanten van de grafkapel bevindt zich een tweelicht waarvan de stijl de vorm heeft van een zuiltje. De tweelichten werden ook ingevuld met bronzen hekwerk. De kroonlijst net onder de dakrand is versierd met modillons. Het schilddak werd vervaardigd in brons en is op de nok bekroond door een sierlijk bronzen hekwerk. De dakkapel waarin het oculusvenster werd voorzien is bekroond door een vrijstaand kruis in blauwe hardsteen. De onderste hoeken van de dakkapel zijn versierd met voluten.

In het interieur van de grafkapel is een eiken altaar geplaatst. Het onderstel van het altaar is uitgewerkt in een zuilengalerij. Net boven elke zuil is een kruisje in laagrelief. Tegen de achterwand staan twee vrijstaande kruisjes. In de lambrisering op de

⁶³¹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van François Thiéry*, 1891

achterwand van het onderstel van het altaar werden ook kruisjes in laagrelief uitgesneden. Het dak is aan de binnenzijde voorzien van een eiken dakgebint.

De grafkapel van François Thiéry heeft verscheidene iconografische elementen. Het vrijstaand kruis, de kruisvormige vensters en de kruisjes in laagrelief op het altaar duiden op het christelijk geloof van François Thiéry.⁶³² De kransen in laagrelief op de uitgediepte vlakken aan de voorzijde van de grafkapel symboliseren de soevereiniteit en de overwinning in de liefde.⁶³³ De eikendoppen waaruit de kransen werden samengesteld staan symbool voor de onsterfelijkheid en het eeuwig leven.⁶³⁴

De epigrafie in het timpaan is verdiept en niet ingekleurd. De letters werden aangebracht in een Latijnse schriftsoort. Aan de zijmuren in de grafkapel hangen kleine epigrafiepaneeltjes in wit cararramarmor. Hier werden de letters verdiept, maar werden daarnaast ook ingekleurd met een goudkleurige verf. De letters werden uitgehouwen in een Latijnse schriftsoort. Deze panelen geven de naam en geboorte- en sterfdatum weer van verscheidene personen. Er is echter onzekerheid of deze mensen al dan niet begraven zijn in de grafkelder van deze concessie. Er werden geen foto's, kentekens en heraldiek aangebracht aan het grafmonument.

Het grafmonument is in een vrij goede toestand bewaard gebleven. Er is slechts sprake van natuurlijke verwerking. Het dak van het grafmonument werd reeds vervangen, omdat het oorspronkelijke dak zich in een zeer slechte toestand bevond.

De concessie die oorspronkelijk aangekocht werd door François Thiéry betrof een eeuwigdurende vergunning. Aangezien er in Frankrijk geen wet bestaat om dergelijke concessies af te schaffen en over te gaan tot het opruimen van begraafplaatsen, is deze eeuwigdurende concessie nog steeds geldig. De huidige concessiehouder is Gravin de Séze.

De waarden en het belang van het funerair monument

De grafkapel van François Thiéry heeft een architectuurhistorische waarde van materieel en bovenlokaal belang, aangezien het grafmonument werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Door de hoge graad van vakmanschap die nodig was om dergelijk monument te vervaardigen heeft het funeraire monument ook een artistieke waarde van materieel belang. Vervolgens heeft het grafmonument een socio-culturele waarde van lokaal en bovenlokaal immaterieel belang door de succesvolle confectie- en textielwinkels die François Thiéry heeft mee helpen oprichten. De manier van werken in

⁶³² M. CELIS, *Nascentes Morimor. Funeraire symbolen*, in : *Monumenten en landschappen*.

Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001, nr. 1, p. 112

⁶³³ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 181

⁶³⁴ *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org/info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 18 juli 2008

de confectiewereld met vooraf vastgestelde prijzen op etiketten voor het gewone cliënteel was innovatief.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en het grafmonument in situ

Het funerair monument in situ van François Thiéry is vrijwel identiek aan de ontwerpen voor dit monument. De twee verschillen die op te merken zijn tussen beide bevinden zich slechts op het niveau van de afwerking. In het timpaan is de uitgehouwen tekst licht gewijzigd. Daarnaast is de bekroning van de dakkapel anders uitgewerkt. Deze bekroning in het gerealiseerde monument bestaat uit een vrijstaand kruis in blauwe hardsteen. Op de ontwerptekening is een torentje met zuilen geplaatst op de punt van de dakkapel met erbovenop een vrijstaand kruis. De hoeken van de bekroning van de zuilen zijn versierd met acroteriën. Daarnaast werd de aanzet van het torentje versierd met voluten.

3.10.3. Calvarieberg

(Bijlage XVIII en Foto 21)

Gegevens over het gedenkteken en de opdrachtgever

De Calvarieberg werd gerealiseerd in opdracht van Félix Thiéry. Dit monument fungeert als gedenkteken ter nagedachtenis van diens broer François Thiéry.⁶³⁵ Félix Thiéry hielp vanaf 1848 zijn twee broers, Nicolas en François, in hun textiel- en confectiebedrijf.⁶³⁶ Félix Thiéry gaf de opdracht aan Charles Emile Janlet om een Calvarieberg te ontwerpen ter nagedachtenis van François Thiéry.⁶³⁷ In 1892 volgde de constructie van dit gedenkteken. Félix Thiéry nam alle kosten van het ontwerp en de realisatie op zich.⁶³⁸

Bespreking van de ontwerptekeningen

Er zijn twaalf tekeningen aanwezig in het fonds van Charles Emile Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Deze tekeningen worden bewaard in map 42b, samen met nog vele andere funeraire ontwerpen.

Een eerste ontwerp werd met zwarte inkt op kalkpapier getekend. Het ontwerp geeft een zuil weer op een sokkel. Op de bovenste sokkel is het constructiejaar 1892 en het monogram 'TF', verwijzend naar François Thiéry, weergegeven. De zuil is bekroond met een vrijstaand kruis.

Vervolgens zijn er twee ontwerpen in zwarte inkt op tekenpapier van de Calvarieberg aanwezig in het fonds Janlet. De tekeningen werden op sommige plaatsen met een lichtbruine kleur geaquarelleerd. Beide tekeningen geven eenzelfde monument weer, waarvan het ene een uitvoeringstekening genoemd kan worden. De tekeningen geven een trapvormige sokkel weer waarop een aediculamotief met een Christus-aan-het-kruis-beeld is geplaatst. Daarnaast werden nog plattegronden van de Calvarieberg voorzien op deze ontwerpen.

Op verscheidene bladen tekenpapier is met potlood de epigrafie in grote drukletters getekend. Dit gebeurde steeds op grote vellen tekenpapier. Daarnaast werden verschillende detailtekeningen voorzien van onderdelen van de Calvarieberg.

⁶³⁵ Morfontaine, Frankrijk, Route de Villers la Montagne, *Calvarieberg*, epigrafie op de voorzijde van de calvarieberg

⁶³⁶ *Naissance d'une enseigne. Les Thiéry, une famille de colporteurs*, (s.d.), op de website van Armand Thiéry, http://www.armandthiery.fr/upload/flb/212/01_NAISSANCE_ENSEIGNE_1133174083829.pdf, geraadpleegd op 26 maart 2009

⁶³⁷ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *Calvarieberg ter nagedachtenis van François Thiéry*, 1892

⁶³⁸ G. DROUVOT, H. SIMON, J. BREMBATI, D. VIEILLE, *Croix de Chemin dite Croix Thiéry à Morfontaine*, (1976), op de website van Patrimoine de France, <http://www.patrimoine-de-france.org/oeuvres/richesses-59-16793-118778-M48509-288369.html>, geraadpleegd op 26 maart 2009

Een tweetal bladen tekenpapier geven plattegrondschilderingen in potlood weer. Deze schetsen geven een ronde vorm aan van de Calvarieberg. Een andere, zeer nauwkeurig uitgewerkte tekening, geeft het perceel en de plattegrond van de Calvarieberg weer. Het ontwerp in zwarte inkt op tekenpapier is voorzien van de afmetingen.

Bespreking van de Calvarieberg alias gedenkteken in situ

De Calvarieberg is gelegen op een verhoging van de berm langs de Route de Villers la Montagne in Morfontaine. Er is geen enkele vorm van bebouwing in de omgeving. Daarnaast is de Calvarieberg zeer monumentaal qua omvang. Door de ligging op een verhoging en het open landschap, is het gedenkteken heel goed zichtbaar.

Het neoclassicistisch monument is volledig vervaardigd in blauwe hardsteen. De onderste sokkel heeft een breedte en diepte van 450 centimeter en in zijn totaliteit een hoogte van 555 centimeter. De omheining bestaat uit een smeedijzeren hekwerk dat recent met groene verf werd geschilderd. Dit hekwerk werd geplaatst op blauwe hardstenen plinten. De trapvormige sokkel bestaat uit vier verschillende lagen waarvan de bovenste telkens een kleinere oppervlakte heeft. De derde sokkel is versierd met inspringende vierkante vlakken die elkaar afwisselen met cirkels in laagrelief. Op de bovenste sokkel is het monogram 'FT', wat staat voor François Thiéry, aangebracht. Op de bovenste sokkel is een aediculamotief geplaatst. Het portiek bestaat uit twee zeer eenvoudige ronde zuilen die bekroond worden met een onversierd fries. In het aediculamotief werd een Christus-aan-het-kruis-beeld verwerkt. Het fronton werd uitgewerkt in een omkransing van het bovenste gedeelte van het kruis.

De iconografie van de calvarieberg, alias gedenkteken, is beperkt tot het Christus-aan-het-kruis-beeld. Dit beeldhouwwerk duidt op de christelijke overtuiging van François en Félix Thiéry.⁶³⁹

De epigrafie werd op de Calvarieberg voorzien door middel van kalkstenen paneeltjes langs alle zijden van de bovenste sokkel. De tekst is verdiept en werd niet ingekleurd. De letters werden uitgehouwen in een Latijnse schriftsoort. Er werden geen foto's, kentekens en heraldiek voorzien op het gedenkteken.

De Calvarieberg vertoont geen enkele vorm van schade en is dus in vrij goede toestand bewaard gebleven doorheen de tijd. Het gedenkteken is echter wel erg onderhevig aan mosvorming.

De waarden en het belang van de Calvarieberg alias gedenkteken

Het gedenkteken heeft een architectuurhistorische waarde van materieel bovenlokaal belang aangezien het werd ontworpen door Charles Emile Janlet. Daarnaast heeft de Calvarieberg een artistieke waarde van materieel belang door de grote vaardigheid die

⁶³⁹ J. HALL, *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996, p. 183

nodig was om dergelijk kunstwerk door een steenkapper te realiseren. Het gedenkteken heeft tevens een socio-culturele waarde van immaterieel lokaal en bovenlokaal belang. Deze waarde verkreeg het door de vooraanstaande positie van François Thiéry in de textiel- en confectiewereld. Zijn manier van zaken doen was in die tijd revolutionair te noemen.

Vergelijking tussen de ontwerptekeningen en de Calvarieberg alias gedenkteken in situ

Het gedenkteken in situ is in alle opzichten verschillend met die ene tekening van een zuil die bekroond werd door een vrijstaand kruis. Vermoedelijk was deze tekening slechts een voorontwerp en was de opdrachtgever, Félix Thiéry, niet tevreden met een dergelijke Calvarieberg.

De Calvarieberg in situ is echter wel identiek aan de andere tekeningen die aanwezig zijn in het fonds van Charles Emile Janlet. Hierbij is geen enkele wijziging op te noemen tussen de ontwerp- en uitvoeringstekeningen en het gedenkteken in situ.

3.10.4. Tussentijdse conclusie

In Morfontaine ontwierp Charles Emile Janlet twee monumenten voor François Thiéry. De grafkapel was het funerair monument en werd gerealiseerd in opdracht van François Thiéry zelf. Zijn broer Félix Thiéry gaf aan Charles Emile Janlet de opdracht om een Calvarieberg te ontwerpen als herdenkingsteken voor François Thiéry. Beide monumenten vertonen zowel gelijkenissen als verschillen. De grafkapel werd uitgevoerd in 1891, de Calvarieberg in 1892. Beide monumenten kunnen dus in dezelfde periode van Janlets carrière gesitueerd worden. Beide monumenten werden uitgevoerd in neoclassicistische stijl en maken deel uit van de traditionele funeraire grafkunst. De Calvarieberg werd zeer sculpturaal uitgewerkt terwijl de grafkapel eerder vrij abstract is uitgewerkt met hier en daar sculpturaal uitgewerkte architecturale elementen. Deze monumenten van Charles Emile Janlet werden allebei toch enigszins vernieuwend uitgewerkt. In de Calvarieberg werd in het Christus-aan-het-kruis-beeld een aediculamotief uitgewerkt. Deze monumenten getuigen van een drang naar monumentaliteit.

De grafkapel en de Calvarieberg getuigen beide overduidelijk van het christelijk geloof van François Thiéry. Op beide monumenten werden geen verwijzingen aangebracht naar het beroep van François Thiéry in de textiel- en confectiesector. De Calvarieberg werd daarnaast voorzien van een opvallend 'FT-monogram', verwijzend naar de herdenking van François Thiéry.

4. Evaluatie en positionering van het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet

4.1. Chronologische evolutie van het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet

Het eerste funeraire monument dat werd ontworpen door Charles Emile Janlet was het funerair monument van de familie Crocq-Ledent in 1864 (Foto 3). Het grafmonument bestond uit een vlakke zerk in combinatie met een stèle. Het funerair monument werd voorzien van traditionele iconografie zoals een kruis en lelie, waarvan deze laatste wijzen op het overlijden van een vrouw, Marie-Thérèse Ledent. Hoewel de opdrachtgever, Jean-Joseph Crocq vasthield aan een liberale ideologie, werd het grafmonument op een katholiek kerkhof gerealiseerd met christelijke symbolen. Deze symbolen van de geloofsovertuiging werden aangebracht omdat het grafmonument als laatste rustplaats fungeerde voor de ouders van de opdrachtgever die katholiek waren. Charles Emile Janlet sloot zich aan bij de funeraire traditie. Vermoedelijk is dit te wijten aan het gebrek aan ervaring van deze architect en mogelijk ook mede door de smaak van de opdrachtgevers. In 1864 was zijn carrière als zelfstandig architect nog niet begonnen, want tot in 1866 bleef hij in het architectenatelier van zijn vader werken. Het was pas in 1868 dat hij een eerste ontwerp tekening realiseerde onder zijn eigen naam. Charles Emile Janlet begon dus zijn carrière met het ontwerpen van grafmonumenten. Mogelijk was dit een manier om reeds wat geld te verdienen en naam en faam te maken onder de Brusselse gegoede burgers.

Doorheen het verder verloop van zijn funeraire ontwerpen en realisaties is op te merken dat het grafmonument van de familie Crocq-Ledent zijn effect niet miste en vrijwel een schot in de roos was. Reeds het volgende jaar kreeg hij van Charles Dominique Brunard de opdracht om een funerair monument te ontwerpen op het kerkhof van het Leopoldskwartier te Brussel. Dit funerair monument was een traditionele cippe. De cippe was reeds vanaf 1840 een zeer frequent gebruikte typologie en werd dan ook gerealiseerd door zijn uitstraling van prestige.⁶⁴⁰ Ook hier hanteerde hij vertrouwde funeraire iconografie zoals de lelie die wijst op het overlijden van een vrouw, namelijk de eerste echtgenote van Dominique Charles Brunard. Op dit funerair monument stond oorspronkelijk een kruis maar dit werd vermoedelijk verwijderd naar aanleiding van de overbrenging naar de Brusselse begraafplaats te Evere (Foto 1).

In 1867 ontwierp hij een grafmonument voor de familie de Latour op het kerkhof van Laken. Dit monument was opnieuw een neoklassieke cippe en werd zeer eenvoudig uitgewerkt. Er is enkel een kruis in laagrelief en voor de rest is er niets van iconografie of ornamentiek. Charles Emile Janlet en de opdrachtgever waren in dit geval overduidelijk voorstanders van het principe 'Less is more'. Deze sobere uitwerking van een grafmonument met zeer weinig ornamentiek is zeer kenmerkend voor een architect

⁶⁴⁰ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 72

die funeraire monumenten ontwerp. Het funerair monument is puur architecturaal en vrijwel niet sculpturaal (Foto 4).⁶⁴¹ Deze sobere ornamentiek en iconografie en de typologie van de cippe werd een jaar later opnieuw gehanteerd bij het ontwerp van het funerair monument van Félix Janlet, de vader van Charles Emile Janlet. De cippe werd hier wel enigszins groter qua omvang uitgewerkt. Beide funeraire monumenten stralen een zekere kracht uit door de gehanteerde soberheid en typologie (Foto 5).

Het vasthouden aan de typologie van de cippe is opnieuw te zien in het funerair monument van de familie Vander Meerschen (1869) te Laken. Dit grafmonument bezit meer iconografie dan de reeds vermelde funeraire monumenten, maar deze iconografische elementen zijn toch niet overheersend aanwezig. Daarnaast werd ook hier het katholiek geloof getoond door middel van een kruis en christelijke afkortingen (Foto 6).

In 1870 ontwierp Charles Emile Janlet opnieuw een cippe. Deze cippe werd gerealiseerd in opdracht van de familie Adolphe de Uribarri. Dit is het enige grafmonument van Charles Emile Janlet op het kerkhof van Laken dat voorzien is van een wapenschild van de familie. Opnieuw werd zuinig en traditioneel omgesprongen met iconografische elementen. De iconografie verwijst ook hier vooral naar het eeuwige leven en op de katholieke overtuiging (Foto 7).

Uit bovenstaande chronologie volgt dat Charles Emile Janlet in het begin van zijn carrière (1864-1870) als architect zeer veel grafmonumenten heeft ontworpen. Hierbij was er vaak een tussentijdse regelmaat van ongeveer een jaar. In de periode tussen 1864 en 1870 ontwierp Charles Emile Janlet elk jaar een funerair monument, met uitzondering van het jaar 1866. Vrijwel alle monumenten werden ontworpen voor kerkhoven op het Brussels grondgebied. Een hoge concentratie is toch wel op te merken op het kerkhof van Laken. Hierbij valt het ook op dat vijf van de zes grafmonumenten van Charles Emile Janlet op het kerkhof van Laken cippes zijn. Hij verkoos de typologie van de cippe, aangezien deze een zeer vertrouwde neoclassicistische typologie was. Daarnaast sloot dergelijke neoklassieke typologie het best aan bij de standing en het prestige dat het funerair monument van het burgerlijke cliënteel moest uitstralen. Door de wensen van de opdrachtgevers was er weinig ruimte om te experimenteren binnen de funeraire realisaties. Daarnaast waren zijn opdrachtgevers vertrouwd met dergelijke typologie. Vervolgens is er ook een vrij grote soberheid op te merken bij deze funeraire monumenten. Deze grafmonumenten werden niet overladen door iconografie en sculpturale elementen. Het is enkel het grafmonument van de familie Gérard Vander Meerschen die enigszins meer iconografisch geladen is dan de andere, maar ook hier overheerst de iconografie niet. De dominerende hoofdtoon in deze funeraire monumenten gaf Charles Emile Janlet aan de traditionele typologie.

⁶⁴¹ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 40

Eén funerair monument dat opvallend is door totale afwezigheid van iconografie en ornamentering in het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet, is het grafmonument van de familie Baugnies-Boël. Dit grafmonument werd in de late jaren zestig van de negentiende eeuw verwezenlijkt. Dit grafmonument situeert zich weliswaar ook in de eerste periode van zijn funeraire architectuur (1864-1870), maar werd gerealiseerd op de begraafplaats van Péruwelz. Een ander opvallend feit hierbij is dat de opdrachtgevers een radicale liberale ideologie hadden. De opdrachtgevers in Laken hadden alle, op één na, een katholieke geloofsovertuiging. Na verloop van tijd in Janlets carrière zal hij meer en meer opdrachten krijgen van liberaalgezinde personen uit de rijke middenklasse. Dit grafmonument is hiervan dus de aanvang. De liberale gezindheid van de familie Baugnies-Boël komt maximaal tot uiting door de keuze voor een obelisk en de volledige afwezigheid van religieuze symbolen. Het opvallendst aan dit grafmonument is het volledige gebrek aan ornamentiek. Terwijl er op de ontwerptekeningen summier wat ornamentiek was voorzien, werd dit volledig achterwege gelaten bij de realisatie van het grafmonument. Dit funerair monument is heel opvallend binnen Charles Emile Janlets oeuvre. De obelisk werd wel vaker in de negentiende eeuw gebruikt als funerair monument voor liberaalgezinde personen. Daarnaast contrasteert dit volledige gebrek aan iconografie en ornamentiek enigszins met de negentiende-eeuwse funeraire traditie. Door deze soberheid en rechtlijnigheid straalt het funerair monument zeer veel kracht uit. De typologie van een obelisk en de afwezigheid van ornamentiek en iconografie spreekt voor zich meer dan genoeg (Foto's 16 en 17).

In 1896 kocht Charles Emile Janlet zelf een perceel aan op het kerkhof van Laken. Dit perceel diende als laatste rustplaats voor zijn schoonouders. Janlet hanteerde hier opnieuw de traditionele cippe. Charles Emile Janlet liet zijn lichaam na zijn overlijden bijzetten in deze grafkelder. Opvallend hierbij is, dat hij koos om begraven te worden in de grafkelder van zijn schoonfamilie en niet in de grafkelder van de familie Janlet. Bovendien is het vreemd dat Janlets echtgenote, Anna Vankeerberghen, niet begraven ligt in dezelfde grafkelder als haar man. Waar zij overigens haar laatste rustplaats heeft gevonden is niet gekend. Daarnaast is het ook merkwaardig dat Charles Emile Janlet zich liet bijzetten in de grafkelder van een overduidelijk katholiek funerair monument, terwijl hijzelf liberaal was. Er is echter geen enkele ontwerp-tekening van dit funerair monument terug te vinden in het fonds Janlet in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Dit grafmonument werpt dus vele vragen op en is moeilijk op te nemen in het chronologisch overzicht van zijn funeraire realisaties op het kerkhof van Laken (Foto 8 en 9).

Vanaf 1877 tot 1915 valt het op dat de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet over geheel België verspreid is. Het is opvallend dat er een hogere concentratie van diens grafmonumenten in Wallonië te situeren zijn dan in Vlaanderen. Van de elf grafmonumenten die in deze periode werden ontworpen, situeren zich slechts drie monumenten op de begraafplaatsen te Elsene en Evere en het kerkhof van Laken. Het is opvallend hierbij dat de funeraire monumenten van Janlet vooral werden gerealiseerd op

begraafplaatsen en kerkhoven in kleinere gemeenten in Wallonië, zoals Jodoigne, Bonlez en Serville.

In 1877 werd een funerair monument voor de familie Wincqz-Van Mierlo gerealiseerd op de begraafplaats van Soignies. Dit is het tweede grafmonument in opdracht van een liberaalgezinde man die daarnaast ook lid was van de vrijmetselaarsloge. Opvallend hierbij is dat er geen enkel symbool verwijst naar deze overtuiging terwijl er wel een christelijk kruis op het dak van de grafkapel prijkt. Bij dit grafmonument werd de traditionele typologie van een grafkapel gehanteerd. Het is de eerste maal in het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet dat hij een grafkapel ontwerpt. Deze traditionele typologie werd aangevuld met vernieuwende en persoonlijke elementen. De teerlingkapitelen werden verpersoonlijkt voor de familie Wincqz door de letter 'W' te verwerken in de kapitelen. Het aediculamotief aan de voorzijde van de grafkapel werd wat vernieuwend opgevat door kleinere zuilen die niet de volledige hoogte van de deur beslaan. De grafkapel is zeer sober, rechthoekig en strak uitgewerkt. Het niveau van detaillering is zeer laag. Er is vrijwel geen ornamentiek en iconografie gehanteerd. Ook hier domineert opnieuw de funeraire typologie (Foto 18).

In 1882 ontwierp Charles Emile Janlet een traditionele cippe voor de familie Albert-Joseph Defoër. Hierbij trad opnieuw de klassieke typologie op de voorgrond en werd de ornamentiek en iconografie tot een minimum herleid. Hier is opnieuw een terugrijpen op te merken naar de uiterst traditionele typologie en de kracht die hiervan uitgaat. Daarnaast hanteerde Janlet opnieuw het principe van 'less is more'. Hoewel Charles Emile Janlet reeds eerder wat vernieuwing bracht in zijn funeraire monumenten grijpt hij hier opnieuw terug naar de traditie, zonder ook maar enig element van vernieuwing. Dit grafmonument is vrijwel identiek aan de vele cippes die Janlet heeft ontworpen voor het kerkhof van Laken (Foto 12). Is dit te wijten aan de traditionele smaak van de opdrachtgever ?

In 1886 ontwierp Charles Emile Janlet een funerair monument voor de familie Charles Van de Vin te Antwerpen. Dit grafmonument werd in datzelfde jaar gerealiseerd op de stedelijke begraafplaats van het Kiel. Het grafmonument werd uitgewerkt in de vorm van een strak uitgewerkt portiek met weinig ornamentiek. De iconografie was beperkt tot christelijke lettercombinaties en mogelijk een smeedijzeren kruis, maar dit laatste is niet zeker. Het funerair monument werd heel stijlvol, statig en sober uitgewerkt. Het portiek zelf is de hoofdtoon van het grafmonument. Door de soberheid die hiermee gepaard gaat straalt het monument stijlvolheid, rust en monumentaliteit uit. Charles Emile Janlet wist de traditionele funeraire typologie te gebruiken op een zeer serene manier zonder het te overladen met ornamentiek en iconografie. Hij liet de typologie voor zich spreken (Foto 11).

Negen jaar later ontwierp Charles Emile Janlet opnieuw een grafmonument. Dit funerair monument was in opdracht van François Thiéry, die actief was in de textiel- en confectiewereld. Dit grafmonument op de begraafplaats van Morfontaine, Frankrijk,

was een grafkapel. Deze traditionele iconografie werd zeer sober uitgewerkt, waardoor het grafmonument opnieuw won aan monumentaliteit en statigheid. Opnieuw werd de ornamentiek en de iconografie tot een minimum herleid (Foto 20).

Een jaar later, in 1892, gaf Félix Thiéry, de broer van François, de opdracht aan Charles Emile Janlet om een Calvarieberg te ontwerpen ter herdenking van zijn broer die een jaar voorheen overleden was. In datzelfde jaar nog werd dit herdenkingsmonument gerealiseerd langs een openbare weg in Morfontaine. Hierbij ging Charles Emile Janlet vrij vernieuwend te werk. Hij combineerde het traditionele, klassieke aediculamotief met een Christus-aan-het-Kruis-beeld. Beide elementen werden in elkaar verwerkt waardoor er een ideologische tegenstelling inherent is aan het monument. Het christelijke symbool bij uitstek wordt gecombineerd met het aediculamotief, dat afkomstig is uit de architectuur van de klassieke oudheid die vaak als heidens bestempeld werd (Foto 21).

In 1898 ontwierp Charles Emile Janlet de parel van zijn funerair oeuvre. Dit funerair monument ontwierp hij voor de familie Adolphe Joseph Ghislain Stoclet op het kerkhof van Serville-Ostemerée. De rijkdom aan materialen en vakmanschap in dit funerair monument is van uiterst grote waarde. Men kan stellen dat dit grafmonument één van zijn topwerken qua funeraire architectuur is. Charles Emile Janlet en de opdrachtgevers, Victor Stoclet en Laure De Munck, kozen voor de traditionele grafkapel. Deze grafkapel kreeg echter de allures van een kapel. Binnen werd het funerair monument opgebouwd uit drie verdiepingen. Opnieuw is de iconografie tot een minimum herleid. Er zijn enkel summier wat christelijke symbolen zoals een kruis en een Christusmonogram weergegeven. Dit funerair monument mag dan wel zeer traditioneel van typologie en iconografie zijn, het is zeer belangrijk door het vakmanschap, de monumentaliteit en de enorme hoeveelheid marmer die hier gebruikt werd. Een vernieuwend element van de grafkapel zijn opnieuw de zeer persoonlijk uitgewerkte teerlingkapitelen. Charles Emile Janlet werkte deze teerlingkapitelen uit met de letter 'S' van de familienaam van de familie Stoclet. Door dergelijk klein detail verpersoonlijkte hij de gehele kapel voor zijn opdrachtgevers (Foto 14 en 15).

In de jaren 1900 en 1901 ontwierp Charles Emile Janlet het grafmonument voor Hector Defoër. Bijna twintig jaar eerder ontwierp hij het funerair monument voor diens broer Albert-Joseph. Tussen beide grafmonumenten is een enorm verschil op te merken. Het funerair monument van Hector Defoër is een gigantische obelisk in graniet. Het grafmonument werd zeer summier geornamenteerd met een vrijstaand kruis en een bronzen band met lotusbloemen. Opnieuw is er een tegenstelling inherent aan dit monument. Hector Defoër koesterde een liberale ideologie die zich uit door het gebruik van de typologie van de obelisk. Zijn contacten met en verblijf in Egypte en zijn werk in de financiële wereld van Egypte worden gesymboliseerd door de lotusbloemen. Deze symbolen staan in schril contrast met het vrijstaand christelijk kruis dat de obelisk bekroond. Waarom koos de architect en de opdrachtgever voor dergelijk contrast? Dit grafmonument geeft een vernieuwing en een persoonlijke uitwerking weer. Het gebruik

van de obelisk was in de negentiende eeuw gebruikelijk als funerair monument voor de liberaalgezinde opdrachtgever, hoewel dergelijke obelisken toen toch niet frequent voorkwamen. Het was pas sedert vrij recent dat men over de middelen en kennis beschikte om graniet te bewerken. Dit was te wijten aan de hardheid van deze steensoort waardoor deze de faam kreeg een zeer duurzaam gesteente te zijn. De extra moeilijkheid in dit geval was de immense hoogte van de obelisk. Door het gebrek aan veel ornamentiek en de terughoudendheid van de aangebrachte ornamentiek straalt het monument kracht en statigheid uit. Deze eigenschappen worden nog verhoogd door de monumentaliteit van het funerair monument. Door het gebruik van gepolijst graniet straalt de obelisk een niet te overtreffen elegantie uit. De typologie van de obelisk spreekt werkelijk voor zich (Foto 13).

Het grafmonument van de familie Louis de Waele werd gerealiseerd in 1901 op de Brusselse begraafplaats te Evere en dus ongeveer tegelijkertijd met de obelisk van Hector Defoër in Jodoigne. Het funerair monument van Louis de Waele werd toch met iets meer iconografie en ornamentiek uitgewerkt dan de obelisk van Hector Defoër. Het is echter opvallend hoe gestileerd, abstract en terughoudend dat deze ornamentiek aanwezig is. Charles Emile Janlet hanteerde in dit geval de traditionele typologie van de grafkapel maar vernieuwde deze door het openwerken van de grafkapel. De gehele grafkapel werd zeer rechthoekig uitgewerkt waardoor ze zeer statig en monumentaal overkomt naar de bezoeker. Opnieuw is het de typologie die de hoofdtoon vormt in dit grafmonument. Charles Emile Janlet maakte gebruik van de traditionele typologie en voegde er enige vernieuwingen aan toe. Het is ook de eerste en laatste maal dat er een portretmedaillon aanwezig is in een funerair monument van Charles Emile Janlet (Foto 2).

Een verdere abstrahering en versobering is te zien bij het funerair monument van de familie van de graaf du Monceau de Bergendal, dat in 1914 werd gerealiseerd op het kerkhof van Bonlez. Dit grafmonument werd enkel versierd met een kruis en twee wapenschilden in laagrelief. De sarcofaag is zo erg gestileerd dat de vorm van een sarcofaag bijna verloren is gegaan. Dit funerair monument is totale eenvoud, abstrahering, soberheid en vrijwel detailloos (Foto 19).

Het laatste grafmonument in het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet is het funerair monument van de familie Pierre Desmedt. Dit monument werd in 1915 gerealiseerd op de begraafplaats van Elsene. Dit grafmonument is iets gedetailleerder uitgewerkt dan het vorige funerair monument. Ook hier werd de combinatie van een stèle en een sarcofaag gehanteerd. De iconografie is opnieuw zeer beperkt tot een tweetal christelijke symbolen. Dit grafmonument is vrij traditioneel van typologie, een stèle en een sarcofaag, maar deze werden vrij geabstraheerd uitgewerkt wat eerder wijst in de richting van vernieuwing (Foto 10).

Hieruit is vast te stellen dat Charles Emile Janlet een kleine evolutie onderging doorheen zijn funerair oeuvre. De klassieke opleiding en het vasthouden aan de

funeraire traditie is zeer goed op te merken in de eerste periode van zijn carrière als funerair architect van 1864 tot 1870. Hierbij hanteerde hij voornamelijk de cippe als traditionele typologie. Na verloop van tijd ging hij wel nog traditionele funeraire typologieën gebruiken, maar deze was enigszins onderhevig aan wat vernieuwing, zoals het openwerken van een grafkapel. Daarnaast gaat Charles Emile Janlet ook meer en meer de funeraire typologie abstraheren. Doorheen zijn gehele oeuvre is het de funeraire typologie die steeds de hoofdtoon vormt van het funerair monument.

De iconografie wordt steeds vrij summier en terughoudend aangebracht. Na verloop van tijd gaat deze zich ook abstraheren. Charles Emile Janlet geeft soms een persoonlijke uitwerking aan architecturale elementen zoals het verwerken van de eerste letter van de familienaam in de teerlingkapitelen van een grafkapel.

Er is enigszins wel sprake van enige sculpturale uitwerking van de funeraire monumenten, maar deze is vrij beperkt. Het is enkel in grafmonumenten zoals dat van de familie Stoclet in Serville dat er sprake is van een hoogstaand niveau van sculpturaal vakmanschap. Sculpturen zoals beelden en busten zijn totaal afwezig in het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet. Het is enkel eenmalig dat er een portretmedaillon werd voorzien bij het funerair monument van de familie Louis de Waele.

Daarnaast verwees Charles Emile Janlet nooit naar het beroep van de opdrachtgevers. Nochtans hadden zij vaak zeer vooraanstaande beroepen zoals Thiéry in de textiel- en confectiewereld, Louis de Waele als prestigieuze aannemer en Félix Janlet als vooraanstaand architect. Daarnaast werd nooit de liberale gezindheid en het lidmaatschap van de vrijmetselaarsloge gesymboliseerd op een funerair monument dat ontworpen werd door Charles Emile Janlet.

Charles Emile Janlet ontwierp funeraire monumenten voor de rijke middenklasse. Zijn opdrachtgevers lieten zich kenmerken door zowel een katholieke geloofsovertuiging als een liberale ideologie. Er is ongeveer een evenwicht in ideologie en geloofsovertuiging van de opdrachtgevers van funeraire monumenten.

Van 1864 tot 1870 ontwierp Charles Emile Janlet jaarlijks een grafmonument, met uitzondering van het jaar 1866. Deze funeraire monumenten situeerden zich hoofdzakelijk op het kerkhof van Laken, met uitzondering van het grafmonument van de familie Brunard op het kerkhof van het Leopoldskwartier te Brussel en het grafmonument van de familie Baugnies-Boël op de begraafplaats van Péruwelz. Daarna ontwierp Charles Emile Janlet minder frequent funeraire monumenten. Dit is vermoedelijk te wijten door het succes van zijn carrière als architect van gebouwen. Deze grafmonumenten zijn daarnaast ook meer verspreid over Belgisch grondgebied, zelfs tot in Frankrijk.

4.2. Funerair oeuvre ten opzichte van zijn gehele oeuvre

Het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet onderging geen grote evolutie. Charles Emile Janlet bleef bij het ontwerpen van funeraire monumenten, vasthouden aan de neoclassicistische vormtaal. Dit vasthouden aan het neoclassicisme bij zijn funeraire monumenten contrasteert na verloop van tijd fel met zijn volledige oeuvre. In het begin van zijn carrière als architect vormt de invloed van zijn klassieke architectuuropleiding⁶⁴² en de invloed van zijn vader, architect Félix Janlet, de hoofdtoon in zijn ontwerpen. Deze invloeden leren aan Charles Emile Janlet hoe hij de klassieke vormtaal moet hanteren bij het ontwerpen van architectuur.⁶⁴³ Dit Frans neoclassicisme is echter niet de dominerende stijl doorheen het volledige oeuvre van Charles Emile Janlet. Na verloop van tijd onderging hij invloeden van buitenaf, zoals van zijn stagemester Henri Beyaert, en kreeg hij voldoende ervaring om zich geleidelijk los te maken van dit neoclassicisme.⁶⁴⁴ In de overgangperiode trachtte Charles Emile Janlet een compromis te zoeken tussen de klassieke achttiende-eeuwse vormtaal en de neo-Vlaamse renaissance.⁶⁴⁵ Aan de ontwerpen die hij gedurende deze periode tekende is een zeker contrast inherent. De neo-Vlaamse renaissance laat zich kenmerken door een zeker pittoresk gehalte terwijl het neoclassicisme werkelijke monumentaliteit nastreeft.⁶⁴⁶ Na verloop van tijd bekeert Charles Emile Janlet zich volledig tot de neo-Vlaamse renaissance, een uiterst nationale stijl.⁶⁴⁷ Hierbij werd hij het Franse neoclassicisme waaraan een zeker universalisme inherent was. Tussen het volledige oeuvre en funerair oeuvre van Charles Emile Janlet is er dus sprake van een zeker contrast. Terwijl hij de Franse neoclassicistische vormtaal hanteert bij het ontwerpen van zijn funeraire monumenten, vecht hij in zijn ander oeuvre tegen deze Franse vormtaal. De neo-Vlaamse renaissance wordt gepropageerd als een nationale stijl en laat zich kenmerken door een hoge graad van pittoreskheid, terwijl het neoclassicisme een zeker universalisme en monumentaliteit nastreeft. De rijke burgerij wil dat zijn funeraire monumenten een zekere monumentaliteit, soberheid en ingetogenheid uitstralen. De opdrachtgevers zijn vertrouwd met deze klassieke funeraire traditie. Dit is ook de reden waarom de neo-Vlaamse-renaissance vrijwel afwezig is in de funeraire realisaties. Pittoreskheid, fantasie en experimentering horen niet thuis in het domein van de funeraire architectuur.⁶⁴⁸

⁶⁴² F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 8

⁶⁴³ Ibid., onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 12

⁶⁴⁴ Ibid., onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 8

⁶⁴⁵ Ibid., onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 13

⁶⁴⁶ Ibid., onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 126

⁶⁴⁷ Ibid., onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 13

⁶⁴⁸ A. GOSSE, *Poelaert en zijn tijd* (tent. cat.), Brussel (Institut Supérieur d'Architecture Victor Horta), 1980, p. 231

Charles Emile Janlet springt zeer spaarzaam om met iconografie en ornamentiek in zijn funeraire ontwerpen. Er is nooit sprake van een overdaad. Daarnaast scheidt Janlet geen ruimte voor sculpturen in zijn funeraire monumenten. Zijn funeraire monumenten zijn bij uitstek architecturaal wat natuurlijk sterk aanleunt bij zijn architectenopleiding en zijn carrière als architect. In zijn architecturaal oeuvre neigt Charles Emile Janlet daarentegen naar zeer ornamenteel beladen gebouwen sinds zijn engagement aan de neo-Vlaamse renaissance.⁶⁴⁹ In het begin van zijn carrière, toen hij vooral klassieke architectuur ontwierp, is er nog wel enige soberheid te merken, maar na verloop van tijd verhoogt hij het ornamenteel gehalte van zijn architecturale ontwerpen. Hij overlaadde zijn gebouwen in de neo-Vlaamse renaissance-stijl met torentjes, sculpturale details en dergelijke meer. Opnieuw is hier dus een contrast merkbaar tussen zijn architecturaal en zijn funerair oeuvre. Terwijl hij bij zijn funeraire ontwerpen eerder het principe 'less is more' hanteert, laat hij zich in zijn neo-Vlaamse renaissance-oeuvre volledig gaan qua ornamentiek.

In het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet is er geen grote variatie qua materialen op te merken. De monumenten werden telkens uitgevoerd in Belgische blauwe hardsteen, op twee uitzonderingen na. Twee funeraire monumenten, die rond de eeuwwisselingen werden ontworpen, werden uitgevoerd in graniet. De ornamentiek van de grafmonumenten werd vervaardigd in blauwe hardsteen, brons en eenmaal in kalkzandsteen. Overigens werden geen andere materialen gebruikt bij de realisatie van de monumenten. Bij het architecturale oeuvre van Charles Emile Janlet is er daarentegen een zeer grote variatie in materialen merkbaar. De neo-Vlaamse renaissance propageert het gebruik van Belgische materialen. Dit is te danken aan de propaganda van de stijl als nationale stijl en de bescherming van de markt van Belgische bouwmaterialen. Charles Emile Janlet hanteerde een zeer grote variatie aan bouwmaterialen.⁶⁵⁰ Dit is onder andere te zien in de gemeenteschool op het Anneessensplein te Brussel. In dit gebouw werd er baksteen, blauwe hardsteen, ijzer, glas en Gobertangersteen gebruikt. Door de verscheidenheid aan materialen in eenzelfde gebouw is er sprake van pittoreskheid en een zeer hoog ornamenteel gehalte.⁶⁵¹ Vervolgens hanteerde Charles Emile Janlet ook moderne materialen zoals ijzer en glas in zijn architecturale ontwerpen. Een voorbeeld bij uitstek hiervan is het voormalig station van Mechelen.⁶⁵²

Charles Emile Janlet ontwierp vooral funeraire monumenten voor de bemiddelde middenklasse. Hiertoe behoorden zowel katholieke gelovigen als liberaalgezinden. Er is

⁶⁴⁹ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 13

⁶⁵⁰ Ibid., onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 46

⁶⁵¹ Ibid., onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 41

⁶⁵² Ibid., onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), p. 15

evenwel sprake van een evenwicht tussen de gezindheid van de opdrachtgevers. Dit staat in schril contrast met de opdrachtgevers van zijn overig oeuvre. Ook in dit onderdeel van zijn oeuvre was het vooral de bemiddelde middenklasse die opdrachten toevertrouwde aan Charles Emile Janlet voor het bouwen, verbouwen en restaureren. Het onderscheid in opdrachtgevers van architecturale ontwerpen en funeraire ontwerpen situeert zich op het vlak van gezindheid. De opdrachtgevers van het bouwen, verbouwen en restaureren van architectuur waren vooral liberaalgezinde personen,⁶⁵³ terwijl er bij de opdrachten voor funeraire monumenten eerder sprake is van een zeker evenwicht in gezindheid of geloof van de opdrachtgevers.

Zowel het architecturale oeuvre als het funeraire oeuvre is verspreid over geheel België met zelfs enkele realisaties in Frankrijk. Beide onderdelen van het oeuvre van Charles Emile Janlet hebben een hoge concentratie aan realisaties in de Belgische hoofdstad. Dit is onder andere te wijten aan het feit dat Charles Emile Janlet een Brussels architect is van bij de geboorte. Daarnaast woonde hij gedurende het grootste deel van zijn leven in een woning in de Louizalaan te Elsene.

Het is vooral in de periode van 1864 en 1870 dat Charles Emile Janlet zich bezighoudt met het ontwerpen van funeraire monumenten. Deze situeren zich hoofdzakelijk op het kerkhof van Laken en de grafmonumenten werden vooral gerealiseerd voor katholieke opdrachtgevers. In deze periode ontwierp Charles Emile Janlet elk jaar een grafmonument met uitzondering van het jaar 1866. Mogelijks ontwierp hij funeraire monumenten om toch geld te verdienen zolang zijn carrière als architect nog niet echt winstgevend was. Na verloop van tijd won hij aan naambekendheid en kreeg hij meer en meer niet-funeraire opdrachten. Het hoogtepunt van zijn carrière als architect begon omstreeks 1875. Vanaf dan ontwierp hij niet meer funeraire monumenten op regelmatige basis van een jaar. Er is sprake van een gemiddelde van één à twee grafmonumenten per vijf jaar. Vanaf 1875 is het zijn architectencarrière die werkelijk op de voorgrond komt te staan en verdwijnen zijn funeraire ontwerpen wat naar de achtergrond. Charles Emile Janlet is ons in de eerste plaats bekend als architect van gebouwen en restauraties; het is pas in veel latere instantie dat men een blik werpt op zijn funeraire realisaties.⁶⁵⁴

Het is dus duidelijk dat er een vrij groot contrast bestaat tussen de grafmonumenten en het overig architecturaal oeuvre van Charles Emile Janlet. De grafmonumenten blijven neoclassicistisch en sober qua ornamentiek en iconografie terwijl hij een zeer grote evolutie ondergaat in de loop van zijn carrière als architect en restaurator. In de grafmonumenten die ontworpen werden door Charles Emile Janlet is er geen sprake van een evolutie van neoclassicisme naar neo-Vlaamse renaissance. Daarnaast is er geen

⁶⁵³ A. VAN LOO, *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 367

⁶⁵⁴ F. DECLERCQ, A. DE WIT, J. VAN LOOCK, *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984), inventaris

sprake van een gevarieerd materiaalgebruik bij de grafmonumenten, terwijl dat bij de gebouwen en restauraties wel het geval is. Er is ook een evenwicht in katholiek gelovige en liberaalgezinde bemiddelde opdrachtgevers op vlak van funeraire architectuur, terwijl er in zijn oeuvre sprake is van een overwicht aan liberaalgezinde opdrachtgevers uit de bemiddelde middenklasse. Charles Emile Janlet ontwierp vooral funeraire monumenten in het begin van zijn carrière als architect. Na verloop van tijd komt zijn architectencarrière op de voorgrond. Tenslotte is echter wel sprake van een gelijkenis op vlak van geografische verspreiding.

4.3. Vergelijking met de funeraire architectuur van de 19de eeuw

Jules Fonteyne liet tussen 1879 en 1889 een platenboek publiceren. De titel van het boek was ‘Recueil d’architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc’, een verzameling van ontwerptekeningen van zeer vooraanstaande en voornamelijk Brusselse architecten. Dit boek deed dienst als inspiratiebron voor andere architecten die funeraire monumenten ontwierpen en voor grafzerkmakers die minder bekend zijn of zelfs anoniem.⁶⁵⁵ Dergelijke modelboeken van funeraire monumenten waren zeer populair tijdens de negentiende eeuw. Na de opening van de begraafplaats Père Lachaise te Parijs in 1804 volgden de publicaties van grafmonumenten die daar gerealiseerd werden elkaar snel op. Deze begraafplaats en zijn funeraire monumenten oefende gedurende zeer lange tijd een immense invloed uit op de Europese begraafplaatsen en grafmonumenten.⁶⁵⁶ Ook de begraafplaats van Brussel te Evere werd geïnspireerd op de landschappelijke aanleg van de Père Lachaise-begraafplaats. De invloed van deze begraafplaats op geheel Europa was mogelijk door de publicatie en verspreiding van modelboeken van funeraire monumenten. Een voorbeeld van een dergelijk platenboek is ‘Monuments funéraires choisis dans les cimetières de Paris et des principales villes de France’. Dit modelboek werd tussen 1832 en 1847 gepubliceerd door Louis Normand.⁶⁵⁷ Een ander voorbeeld is het modelboek ‘Le Père Lachaise ou recueil de dessins au trait et dans leur justes proportions des principaux monuments de ce cimetière’ van Quaglia (1854).⁶⁵⁸ Een veel later voorbeeld is het platenboek ‘Architecture Funéraire Contemporaine’ dat in 1871 door César Daly werd gepubliceerd.⁶⁵⁹

De samenstelling en de publicatie van het modelboek van Jules Fonteyne met ontwerptekeningen van funeraire monumenten van Belgische architecten kwam er naar aanleiding van de opening van de begraafplaats van Brussel te Evere in 1877.⁶⁶⁰ Een eerste onderdeel van ‘Recueil d’architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc’ is dan ook de regelgeving met betrekking tot de Brusselse begraafplaats.⁶⁶¹ Vervolgens werd ook de plattegrond van de begraafplaats van Brussel, die ontworpen was door Louis Fuchs,

⁶⁵⁵ J. FONTEYNE, *Recueil d’architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889

⁶⁵⁶ A. VAN LOO, *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 370

⁶⁵⁷ L. NORMAND, *Monuments funéraires choisis dans les cimetières de Paris et des principales villes de France*, Parijs, A. Morel & Cie, 1832-1847

⁶⁵⁸ QUAGLIA, *Le père Lachaise ou recueil de dessins au trait et dans leur justes proportions des principaux monuments de ce cimetière*, Parijs, s.n., 1854

⁶⁵⁹ C. DALY, *Architecture funéraire Contemporaine*, s.l., s.n., 1871

⁶⁶⁰ A. VAN LOO, *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 370

⁶⁶¹ J. FONTEYNE, *Recueil d’architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 1

opgenomen in het modelboek van Jules Fonteyne (Bijlage LIV).⁶⁶² Tenslotte werden ook de ontwerptekeningen van de ingangspartij (Bijlage LV) en de burelen (Bijlage LVI) opgenomen, die werden ontworpen door Pierre-Victor Jamaer.⁶⁶³ De rest van het modelboek bestond uit platen met ontwerptekeningen van funeraire monumenten van de hand van zeer vooraanstaande Belgische architecten.

Het modelboek 'Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc' biedt vooral platen aan van grafkapellen. Daarnaast was ook de cippe een zeer populaire typologie in de funeraire kunst van de negentiende eeuw en dit is ook merkbaar in dit modelboek. De typologie van de sarcofaag werd talrijke keren gebruikt, al dan niet in combinatie met andere typologieën zoals bij het funeraire monument van Louis Delegh op de begraafplaats van het Kiel te Antwerpen (Bijlage LVII). Dit grafmonument werd ontworpen door Emile Thielens. Hierbij bevindt de sarcofaag zich op een sokkel. Rond de sarcofaag is een aediculamotief, bekroond met een pilaster. Net voor de sarcofaag werd een plorante geplaatst.⁶⁶⁴ Door dit voorbeeld is het ook duidelijk dat verscheidene typologieën vaak werden gecombineerd binnen één grafmonument. Jean Joseph Naert combineerde bijvoorbeeld voor de familie Jean Mathys een grafkapel met een zuil waarbij de grafkapel als sokkel fungeerde (Bijlage LVIII). Dit grafmonument werd gerealiseerd op de begraafplaats van Brussel te Evere.⁶⁶⁵ Andere typologieën zoals een stèle en een obelisk werden in mindere mate opgenomen in het modelboek van Jules Fonteyne.

Het hoofdaandeel van de ontwerptekeningen van funeraire monumenten in het album Fonteyne werden gerealiseerd op de begraafplaats van Brussel te Evere. Daarnaast werden ook enkele grafmonumenten gerealiseerd op het kerkhof van Laken en de begraafplaats van Elsene en van Sint-Joost-ten-Node. Tenslotte werden de overige, een klein aantal grafmonumenten, gerealiseerd op kerkhoven en begraafplaatsen doorheen geheel België, zoals op het kerkhof van Koolkerke, de begraafplaats van Oostende en de stedelijke begraafplaats van het Kiel te Antwerpen.

Het merendeel van de ontwerptekeningen van de funeraire monumenten die werden opgenomen in 'Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc' geven hun katholiek geloof weer door middel van een kruis. De overige monumenten werden niet voorzien van religieuze symbolen waardoor deze vermoedelijk werden ontworpen voor liberaal-gezinde opdrachtgevers.

⁶⁶² J. FONTEYNE, *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 3

⁶⁶³ Ibid., Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 2, 4 en 5

⁶⁶⁴ Ibid., Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 46-47

⁶⁶⁵ Ibid., Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 72

De stijl die het meest voorkomt doorheen het gehele modelboek van Jules Fonteyne is zeker en vast het neoclassicisme. Deze stijl werd in het grootste deel van de ontwerptekeningen gehanteerd. Soms werd het neoclassicisme hier echter op een vrij eclectische wijze verwerkt. Bij andere grafmonumenten is er eerder een hoge graad aan abstrahering van de typologie, ornamentiek en vormentaal op te merken. Door het gebruik van het neoclassicisme wordt er automatisch een zekere monumentaliteit en statigheid verleend aan het funerair monument. Het is vooral zeer duidelijk dat de architecten een zeer persoonlijke stijl hanteerden bij het ontwerpen van hun grafmonumenten. Ze volgden wel hoofdzakelijk de traditionele typologie en stijl, maar verleenden er een persoonlijke toets aan.

Deze hoofdzakelijk neoclassicistische stijl van de ontwerptekeningen van de funeraire monumenten in het album Fonteyne is grotendeels te wijten aan de klassieke architectuuropleidingen die de architecten genoten hadden aan de Koninklijke Academieën van onder andere Brussel en Antwerpen. Daarnaast is er ook een zekere hang naar historiserende stijlen op te merken in de architectuurvisie van architecten als Henri Beyaert,⁶⁶⁶ Pierre-Victor Jamaer⁶⁶⁷ en Charles Licot.⁶⁶⁸ De onderlinge invloeden van deze architecten is ondermeer te wijten aan de contacten die de architecten met elkaar onderhielden door hun lidmaatschap van bijvoorbeeld de Koninklijke Commissie voor Monumenten. Vaak is er een groot contrast tussen de stijl die de architecten hanteerden voor hun algemeen oeuvre en de stijl van hun funerair oeuvre. Hoewel vele architecten, die werden opgenomen in het modelboek van Jules Fonteyne, bekend zijn om hun vernieuwing in de architectuur en hun dominerende smaak voor historiserende stijlen, is dit vaak niet van toepassing op de funeraire architectuur. De architecten hielden echter in hun funeraire ontwerpen vaak vast aan het traditionele neoclassicisme, waarin ze dan al dan niet enige vernieuwing en verpersoonlijking brachten. Het was vaak de opdrachtgever die voorstander bleef van het vasthouden aan de traditionele funeraire architectuur die zijn kracht reeds eeuwen had bewezen. Een voorbeeld hiervan is de architect Emile Thielens. Deze Antwerpse architect is ons vooral bekend voor zijn realisaties van gebouwen in Art Nouveau-stijl. Hij verwerkte een zeker exotisme en naturalisme in zijn ontwerpen. Deze zin voor exotisme is echter niet te zien in zijn funeraire ontwerpen, zoals het grafmonument van Louis Delegh op het Kiel (Bijlage LVII).⁶⁶⁹ Vermoedelijk waren het publiek en de opdrachtgevers nog niet klaar om hun funeraire monumenten in dergelijk vernieuwende stijlen te realiseren.

Het waren ontwerptekeningen van funeraire monumenten van vooraanstaande en vooral Brusselse architecten die werden gepubliceerd in 'Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres

⁶⁶⁶ A. VAN LOO, *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 152

⁶⁶⁷ Ibid., Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 365

⁶⁶⁸ Ibid., Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 406

⁶⁶⁹ J. FONTEYNE, *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc.*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 46-47

tombales, croix etc', zoals Henri Beyaert, Jean Joseph Naert, Pierre-Victor Jamaer, Charles Emile Janlet, Félix Laureys, enz.

Het grootste aantal platen met ontwerptekeningen die in het modelboek van Jules Fonteyne werden gepubliceerd, zijn van de hand van Pierre-Victor Jamaer. Dit is onder andere te wijten aan het feit dat hij de ingangspartij (Bijlage LV) en burelen (Bijlage LVI) had ontworpen voor de Brusselse begraafplaats. Daarnaast werden er nog twee ontwerptekeningen gepubliceerd van het funerair monument voor Jules Anspach, voormalig liberaal burgemeester van de stad Brussel (Bijlage LIX). Dit grafmonument is te omschrijven als een neoclassicistische stijl met een zekere eclecticismische uitwerking. Op een enorme sokkel met banden werd een enorme sarcofaag geplaatst. Het gehele grafmonument is toch wel vrij iconografisch geladen. Voorbeelden van deze iconografie zijn een gevleugelde zandloper, kransen, festoenen en dergelijke meer.⁶⁷⁰

Vervolgens liet Jean Joseph Naert ook verscheidene ontwerptekeningen van enkele grafmonumenten opnemen in het album Fonteyne. Hieronder valt ondermeer het grafmonument van Auguste Eugénie van Oye de Fontenay (Bijlage LX). Dit grafmonument werd gerealiseerd op de begraafplaats van Brussel te Evere. Deze iconografisch zwaar beladen gecanneleerde zuil sluit zeer goed aan bij de traditionele funeraire architectuur.⁶⁷¹ Daarnaast werden ook minder traditioneel uitgewerkte grafmonumenten van de hand van Jean Joseph Naert opgenomen in het modelboek. Hoewel de typologie, van het funerair monument op het kerkhof van Koolkerke zeer traditioneel is, namelijk een grafkapel en een sarcofaag, is er toch sprake van vernieuwing en verpersoonlijking (Bijlage LXI). De grafkapel is zeer laag en abstract uitgewerkt. Er is een zeker contrast inherent aan het funerair monument door de afwisseling van ruw bewerkte en gepolijste blauwe hardsteen. Daarnaast is er sprake van een verregaande abstrahering van de sarcofaag die de grafkapel bekroont. De soberheid bij dit grafmonument draagt bij tot de kracht die vast en zeker wordt uitgestraald. Dit funerair monument straalt tegelijkertijd een zekere robuustheid en elegantie uit.⁶⁷²

Het verwerken van ruw bewerkte stenen is ook te zien in het grafmonument dat werd gerealiseerd op de begraafplaats van in Liège-Palais door Henri Beyaert (Bijlage LXII). De traditionele typologie van de grafkapel krijgt een heel andere uitstraling door het gebruik van dergelijke ruw bewerkte stenen voor de muren van de grafkapel. Daarnaast is hier opnieuw de soberheid en abstrahering heel opvallend aanwezig. Het gevolg hiervan is terug een robuuste maar toch ook elegante uitstraling.⁶⁷³

⁶⁷⁰ J. FONTEYNE, *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc.*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 6-7

⁶⁷¹ Ibid., Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 9-10

⁶⁷² Ibid., Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 48-49

⁶⁷³ Ibid., Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 11-12

Charles Emile Janlet was één van de grote namen van architecten die werden opgenomen in ‘Recueil d’architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc’. Dit is op te maken uit het vrij groot aantal ontwerptekeningen. De grafmonumenten van Charles Emile Janlet zijn vooral cippes. Dit is onder andere te wijten aan het feit dat de cippe reeds vanaf 1840 een zeer frequent gebruikte typologie is. De cippe wordt vaak gebruikt als funerair monument door zijn uitstraling van prestige.⁶⁷⁴ De platen geven ontwerptekeningen weer van de cippes voor de familie Gérard Vander Meerschen (Bijlage XXXIV)⁶⁷⁵ en de familie Félix Janlet, de vader van Charles Emile Janlet (Bijlage XXXIII).⁶⁷⁶ Een uitzondering hierop is het grafmonument dat oorspronkelijk zou gerealiseerd worden op het kerkhof van Laken voor de familie Adolphe de Uribarri (Bijlage XXXV). Uiteindelijk werd het voor deze familie ook een cippe.⁶⁷⁷ Aangezien dit modelboek tussen 1879 en 1889 werd gepubliceerd, zijn het de funeraire monumenten die Charles Emile Janlet ontwierp in het begin van zijn carrière. Het gevolg hiervan is dat het zeer traditionele typologieën zijn zoals de cippe met een zeer beperkte traditionele iconografie. De gepubliceerde grafmonumenten van Charles Emile Janlet vertonen in vergelijking met de opgenomen ontwerptekeningen van andere architecten, een zekere soberheid qua uitwerking. Door deze eenvoud stralen de grafmonumenten van Janlet wel een zekere kracht uit, vooral door de typologie van de cippe. Daarnaast zorgt het gebrek aan ornamentiek ervoor dat het vooral het architecturale is die op de voorgrond komt in plaats van het sculpturale. Dit gebrek aan ornamentiek is vooral het geval bij grafmonumenten die werden ontworpen door architecten.⁶⁷⁸

Deze uiteenzetting over het modelboek ‘Recueil d’architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc’ van Jules Fonteyne toont aan dat het vooral de ontwerptekeningen van funeraire monumenten van de vooraanstaande Brusselse architecten zijn die werden opgenomen in deze publicatie. Het modelboek is dus representatief voor de belangrijker grafmonumenten op het eind van de negentiende eeuw. Dit platenboek is slechts een momentopname, 1879 tot 1889, van de funeraire architectuur in België. Daarnaast was het boek de inspiratiebron bij uitstek voor andere architecten en voor minder gekende grafzerkmakers. Het belang van dergelijk funerair modelboek mag dus zeker en vast niet onderschat worden.

⁶⁷⁴ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l’architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 72

⁶⁷⁵ J. FONTEYNE, *Recueil d’architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc.*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 13-14

⁶⁷⁶ Ibid., Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 24

⁶⁷⁷ Ibid., Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889, plaat 15

⁶⁷⁸ C. VANDERVELDE, *La nécropole de Bruxelles. Etude de l’architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991, p. 40

5. Besluit

Doorheen mijn onderzoek naar de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet ben ik erin geslaagd om elk grafmonument diepgaand uit te werken qua ontwerptekeningen, het grafmonument in situ en de opdrachtgevers. Dit leidde tot een globaal overzicht van de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet. Dit is in de eerste plaats te danken aan de ontwerptekeningen van funeraire monumenten in het fonds van Janlet, dat bewaard wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het onderzoek werd aangevuld met veldwerk en het verzamelen van informatie over de opdrachtgevers. Hierdoor verkreeg ik een globaal beeld van de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet, diens stijl en opdrachtgevers. Het ruimer referentiekader waarin ik de grafmonumenten heb gepositioneerd, is de funeraire architectuur van de tweede helft van de negentiende eeuw zoals die onder andere werd gepubliceerd in het funerair modelboek van Jules Fonteyne. Hierdoor slaagde ik erin om de positie van Charles Emile Janlet te bepalen binnen de funeraire traditie van die periode.

Doorheen het gehele funeraire oeuvre van Charles Emile Janlet is er weinig of nagenoeg geen evolutie op te merken qua stijl en typologie van zijn funeraire architectuur. Hij bleef vasthouden aan de traditionele typologie en het neoclassicisme, in hoofdzaak te wijten aan de smaak en de hang naar prestige van de opdrachtgevers. De mogelijkheid om een funerair monument in de neo-Vlaamse-renaissancestijl te ontwerpen was quasi nihil. Binnen de funeraire traditie was vrijwel geen ruimte om te experimenteren met stijl en typologie. De vooraanstaande positie van het neoclassicisme binnen de funeraire traditie is te danken aan zijn monumentaliteit, ingetogenheid, soberheid, vastberadenheid en vertrouwdheid. Deze stijl straalt daarnaast het nodige prestige uit zoals de adellijke en burgerlijke opdrachtgevers dat wensten.

Door op zoek te gaan naar informatie over de betreffende opdrachtgevers kon ik een beeld vormen van de clientèle van Charles Emile Janlet voor wat betreft zijn funeraire architectuur. Het cliënteel bestond zowel uit katholiek gelovigen als uit liberaalgezinden. Er is geen grotere concentratie merkbaar van de liberaalgezinde burgerij zoals dat wel het geval is bij zijn overig architecturaal oeuvre. Vervolgens was het vooral de rijke burgerij die funeraire opdrachten gaf aan Charles Emile Janlet. Soms werd een realisatie van een grafmonument voorafgegaan of gevolgd door een opdracht voor het ontwerpen van een woning. De opdrachtgevers van het funerair oeuvre van Janlet waren afkomstig van over geheel België en zelfs vanuit Frankrijk.

De vraag betreffende welke steenkappers de ontwerpen van funeraire monumenten van de hand van Charles Emile Janlet uitvoerde blijft onopgelost. Slechts van twee grafmonumenten zijn er bewijzen voorhanden dat deze werden uitgevoerd door Emile Beernaert. De betreffende funeraire monumenten zijn van de familie Louis de Waele te Evere en dat van Hector Defoër te Jodoigne. Omtrent de uitvoerders van de ontwerpen heerst dus nog steeds onzekerheid en vermoedelijk zal deze blijven bestaan bij gebrek aan documenten hierover.

Tenslotte wou ik de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet binnen een ruimer referentiekader plaatsen. Dit deed ik eerst en vooral door het te positioneren ten opzichte van zijn overig architecturaal oeuvre. Vervolgens positioneerde ik zijn funeraire oeuvre binnen de funeraire traditie van de tweede helft van de negentiende eeuw door een vergelijking te maken met de funeraire ontwerpen in het modelboek van de architect Jules Fonteyne. Hieruit bleek dat Charles Emile Janlet een zeer vooraanstaand architect was en een zeer belangrijke positie innam binnen de funeraire traditie.

Alle onderzoeksvragen die het uiteindelijk doel vormden van mijn onderzoek naar de funeraire architectuur van Charles Emile Janlet werden beantwoord, met uitzondering van één vraag betreffende de uitvoerders van de ontwerptekeningen. Vermoedelijk zal deze vraag onbeantwoord blijven bij gebrek aan documenten en signaturen hiervan.

6. Bibliografie

6.1. Literatuur

6.1.1. Boeken

- BAVAY, G., SLOTTE, J., *Les tombes des maîtres de carrières et des tailleurs de pierre dans les cimetières de Soignies*, Hainaut, Culture et Démocratie asbl, 2006
- BUELENS, F., VAN DEN BROECK, J., *Financieel-institutionele analyse van de Belgische beursgenoteerde spoorwegsector: 1836-1957*, Leuven, Garant, 2004
- CELIS, M., *Kerkhoven en begraafplaatsen*, Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, 2004
- CELIS, M., 'Nascentes Morimor. Funeraire symbolen', in : *Monumenten en landschappen*. Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en landschappen, Jg. 21, 2001
- CELIS, M., VANDENBREEDEN, J., *Kerkhof van laken*, Brussel, Carto, 1991
- CELIS, M., VANDENBREEDEN, J., *Monumenten 'Be'leven. Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwplein*, Brussel, Gemeentekrediet, 1994, p. 40
- CREVECOEUR, J.-P., *Jodoigne... Ville d'histoires, Journées du Patrimoine en Région wallonne*, 1995, Jodoigne, Cercle Historique de Jodoigne
- CREVECOEUR, J.-P., *La vie quotidienne à l'ombre du Bey Defoër*, Jodoigne, Alpha copy, 2005
- DE HENS, G., MARTINY, V.G., *Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. Une école d'architecture, des tendances. 1766-1991*, Brussel, G. De Hens, 1992
- DE PAEPE, J.-L., RAINDORF-GERARD, C., *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*, Brussel, Duculot, 1996
- DIELEN, S., *Wandelen van Sconsele tot Schoonselhof*, Antwerpen, Stad Antwerpen, 2000
- DREZE, G., GILBART, O., MELOTTE, F., TILMANT, A., VANDENSCHILDE, L., VERHAEGEN, P., *Le livre d'or de l'Exposition universelle et internationale de 1905. Histoire complète de l'Exposition de Liège*, Luik, Aug. Bénard, 1906
- GOBLET D'ALVIELLA, E., KUFFERATH, E., MASOIN, E., VLEMINCKX, PIGEOLET, DUBOIS, VAN GEHUCHTEN, MOURLON, FERON, M., DE COCK, E., CARPENTIER, J.-B. , *A la mémoire de Jean-Joseph Crocq*, Brussel, Severeys, 1898

- HALL, J., *Hall's geïllustreerde encyclopedie van symbolen in Oosterse en Westerse Kunst*, Leiden, Primavera Pers, 1996
- JANLET, V., *Les droits de la presse*, Brussel, Alexis Moens, 1888
- JANSE, H., *Bouwkundige termen, Verklarend woordenboek van de Westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, Primavera Pers, 2005
- KURGAN-VAN HEMTENRYK, G., *Gouverner la Générale de Belgique : essai de biographie collective*, Bruxelles, De Boeck Université, 1996
- MEIJER, W., *Begraafplaatsen als cultuurbezit*, Utrecht, Terebinth, 1992
- MIEROP, C., CAMPIOLI, M., TOONEN, E., *De Louizalaan* (Brussel, stad van kunst en geschiedenis, 19), Brussel, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, 1997
- NOTERMAN, J.A.M., *Guide des cimetières de Bruxelles*, Braine-l'Alleud, Gutenberg Editions, 1998
- ROBERT, J., HAVERMANS, A.-M., CUYVERS, W., HEMMERECHTS, K., HERMAN, F., JACOBS, M., LANOYE, T., VERPOEST, L., *Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse Necropool*, Antwerpen, Erfgoedcel, 2005
- ROTTIER, H., VAN DE CRUYS, M., *Heraldiek: Wapens kennen en herkennen*, Leuven, Davidsfonds, 2004
- SCHOETERS, S., *Vier Brusselse begraafplaatsen*, Gloucestershire, Tempus Publishing Group Ltd, 2005
- STYNEN, H., *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten –en landschapszorg in België 1835 – 1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998
- TORDOIR, J., *Hector Defoër-Bey. Jodoigne, Alexandrië, Paris. La vie d'un Nabab 1832-1905*, La Gobertange-Jodoigne, Incourt, 2005
- VANDERVELDE, C., *La nécropole de Bruxelles. Etude de l'architecture et de la sculpture funéraire, des symboles et des épitaphes. Inventaires*. Brussel, s.n., 1991
- VANDERVELDE, C., *Les champs de repos de la région bruxelloise*, Brussel, s.n., 1997
- VAN LENNEP, J., *Catalogus van de beeldhouwkunst, Kunstenaars geboren tussen 1750 en 1882*, Gent, Snoeck-Ducaju & Zoon, 1992
- VAN LENNEP, J., *De 19de - eeuwse Belgische beeldhouwkunst, Catalogus*, Brussel, C. Coessens, 1990

- VAN LENNEP, J., *Standbeelden en monumenten van Brussel voor 1914*, in: *De beelden van Brussel*, Antwerpen/Brussel, Pandora/Galerij Patrick Derom, 2000
- VAN LOO, A., *Repertorium van de Architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003
- VAN MOLLE, P., *Het Belgisch parlement 1894-1969*, Ledeborg-Gent, N.V. Drukkerij Erasmus, 1969
- VERDICKT, M., VAN DEN DRIESSCHE, B., *Chateau des Cailloux, Hector Defoër à Jodoigne. L'ultime Demeure*, Jodoigne, s.n., 1990
- WITTE, E., NANDRIN, J.-P., GUBIN, E., DENECKERE, G., *Nieuwe geschiedenis van België, deel I, 1830-1905*, Tielt, Lannoo, 2005

6.1.2. Bijdragen in tijdschriften en catalogi

- *Le château d'Ostemerée, Architecte E., Janlet*, in: *Emulation*, 1914, p. 15 en plaat 7 tot 9
- CELIS, M., *Antoine et Emile Beernaert, steenhouwers (ca. 1850 – 1924)*, in: *Monumenten en Landschappen*. Tweemaandelijks tijdschrift van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen, Jg. 22, 2003, nr. 4, p. 28 – 53
- CELIS, M., DIERKENS-AUBRY, F., *Op leven en dood : het grafmonument (tent.cat.)*, Antwerpen, Internationaal Cultureel Centrum, 1987
- GOSSE, A., *Poelaert en zijn tijd (tent. cat.)*, Brussel (Institut Supérieur d' Architecture Victor Horta), 1980, p 231-237
- *Monument funéraire au cimetière d'Evere. Architecte E. Janlet*, in: *Emulation*, XXXI (nouvelle série, 7), 1906, pl. 14
- VAN SANTVOORT, L., *Negentiende-eeuwse grafmonumenten op de Brusselse begraafplaatsen. Tussen pronkerig individualisme en levensbeschouwelijk idealisme*, in: *Religie en dood. Momentopnamen uit de geschiedenis van de westerse omgang met de dood*, Kapellen, Pelckmans, 2004

6.2. Onuitgegeven geschreven bronnen

6.2.1. Licentiaatsverhandelingen

- DECLERCQ, F., DE WIT, A., VAN LOOCK, J., *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect.* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984)
- HAVERMANS, A.-M., *Grafmonumenten door de stad Antwerpen overgebracht naar de nieuwe stedelijke begraafplaats Schoonselhof* (onuitgegeven

licentiaatsverhandeling universiteit Gent, faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen, 2000)

6.2.2. Administratieve dossiers

- Antwerpen, Archief van de begraafplaats van het Schoonselhof, *Dossier van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de Kielbegraafplaats*, concessie 1395
- Antwerpen, Archief van de begraafplaats van het Schoonselhof, *Dossier van het grafmonument van de familie Charles Van de Vin op de begraafplaats van het Schoonselhof*, concessie 1211, overzicht van de begraven personen in de grafkelder
- *Dossier van Albert Marie Delatour*, in de ‘Administration Communal’, ‘Maison des Arts’, Schaerbeek
- Elsene, Stadsarchief, *Dossier van de familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361
- Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641
- Evere, Archief van de Brusselse begraafplaats, *Dossier van de familie Louis De Waele*, concessie 2348
- Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Crocq-Ledent*, concessie 184
- Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Albert de Latour*, concessie 304
- Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, concessie 505
- Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Charles Emile Janlet*, concessie 1487
- Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Félix Janlet*, concessie 406
- Laken, Archief van het kerkhof van Laken, *Dossier van de familie Gérard Vander Meerschen*, concessie 447

6.2.3. Begraafplaatsregisters en kerkhofregisters

- Anthée, Begraafplaatsregister van het kerkhof van Serville Ostemerée, *Victor François Adolphe Stoclet*, concessie 91
- Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, bespreking concessie

- Antwerpen, begraafplaats van het Schoonselhof, begraafplaatsfiche, *familie Charles Van de Vin*, concessie 1211, overzicht begraven personen in grafkelder
- Elsene, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Elsene, Anciennes concessions perpetuelles du 1975 au 2562, *Familie Pierre Louis Desmedt*, concessie 2361
- Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.P. 01 à C.P. 912, *Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641
- Evere, Begraafplaatsregister van de Brusselse begraafplaats, C.T. 2224 à 3223, *Familie Louis de Waele*, concessie 2348
- Jodoigne, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Jodoigne, *Albert-Joseph Defoër*, concessie 65
- Jodoigne, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Jodoigne, *Hector Defoër*, concessie 49
- Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1-867, *Familie Crocq - Ledent*, concessie 184
- Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1 -867, *Familie Albert de Latour*, concessie 304
- Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1 -867, *Familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, concessie 505
- Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Charles Emile Janlet*, concessie 1487
- Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 868-1788, *Familie Félix Janlet*, concessie 406
- Laken, Kerkhofregister van het kerkhof van Laken, C.P. 1 -867, *Familie Gérard Vander Meerschen*, concessie 447
- Péruwelz, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Péruwelz, *Familie Bagnies-Boël*
- Soignies, Begraafplaatsregister van de begraafplaats van Soignies, *Familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*

6.2.3. Officiële documenten

- Stadsarchief van Elsene, burgerlijke stand, *Overlijdensakte van Pierre Louis Desmedt*, 1915

- Stadsarchief van Elsene, burgerlijke stand, *Overlijdensakte van Henriette Joséphine Lissermeyer*, 1931
- Stadsarchief van Elsene, burgerlijke stand, *Huwelijksakte van Pierre Louis François Desmedt en Ernestine Hermance Fierens*, 1950
- Stadsarchief van Elsene, burgerlijke stand, *Overlijdensakte van Pierre Louis François Desmedt*, 1952
- Stadhuis van Onhaye, *Overlijdensakte van Adolphe-Joseph-Gislain Stoclet*, uit het register van burgerlijke stand van de begraven personen, 1892

6.2.4. Doodsbrieven

- Stadsarchief Brussel, *Ville de Bruxelles – archives collection Faire-part de décès, Doodsbrief van Louis-Philippe de Waele*, 1900
- Stadsarchief Brussel, *Ville de Bruxelles – archives collection Faire-part de décès*, 1914
- Stadsarchief Brussel, *Ville de Bruxelles – archives collection Faire-part de décès*, 1920
- Ukkel, *Overlijdensbrief van Adrienne Christyn*, 1986 (in het bezit van Jean-François Montens d'Oosterwyck)
- Ukkel, *Overlijdensbrief van Jacques Montens d'Oosterwyck*, 1986 (in het bezit van Jean-François Montens d'Oosterwyck)

6.2.5. Inventarissen

- DECLERCQ, F., DE WIT, A., VAN LOOCK, J., *Emile Janlet 1839 – 1918. Monografie over een negentiende-eeuwse architect*. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling hogeschool WENK Sint-Lukas Brussel, vakgroep architectuur, 1984) inventaris
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Fonds Charles Emile Janlet*, inventaris

6.3. Iconografische of beeldende bronnen

6.3.1 Funeraire modelboeken

- DALY, C., *Architecture funéraire Contemporaine*, s.l., s.n., 1871
- FONTEYNE, J., *Recueil d'architecture funéraire. Spécimens de tombeaux, chapelles funéraires, mausolées, sarcophages, pierres tombales, croix etc.*, Brussel, J. Bouwers, ca 1879-1889
- NORMAND, L., *Monuments funéraires choisis dans les cimetières de Paris et des principales villes de France*, Parijs, A. Morel & Cie, 1832-1847

- QUAGLIA, *Le père Lachaise ou recueil de dessins au trait et dans leur justes proportions des principaux monuments de ce cimetière*, Parijs, s.n., 1854

6.3.2. Funeraire ontwerpen

- Laken, Funerair museum van de vzw Epitaaf, *Archief van de steenkapper Emile Beernaert*
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Baugnies-Boël*, eind '60 19de eeuw
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Charles Dominique Brunard*, 1865
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *Calvarieberg ter nagedachtenis van François Thiéry*, 1892
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Crocq – Ledent*, 1864
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 19, *funerair monument van Albert-Joseph Defoër*, 1900-1901
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 19, *funerair monument van Hector Defoër*, 1900-1901
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Albert de Latour*, 1867
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 17, *funerair monument van de familie Pierre Louis Desmedt*, 1915
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 74b, *funerair monument van de familie Louis de Waele*, 1901
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, 1870
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Félix Janlet*, 1868
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 19, *begraafplaats van de gemeente Jodoigne*, 1885
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de graaf van Monceau de Bergendal*, 1914
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van Victor François Adolphe Stoclet*, 1898

- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van François Thiéry*, 1891
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Gérard Vandermeerschen*, 1869
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 42b, *funerair monument van de familie Charles Van de Vin*, 1886
- Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Charles Emile Janlet, map 74a, *funerair monument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, 1877

6.4. Mondelinge bronnen

- Interview met *Jean-Paul Crèvecoeur* op 2 december 2008 om 14u op de begraafplaats van Jodoigne, 2 december 2008
- Interview met *Dimitri Kajdanski*, schepen van Péruwelz, op 17 februari 2009 om 11 uur, op de begraafplaats van Péruwelz
- Interview met *Jacqueline Slotte* op 21 februari 2009, om 9u30 op de begraafplaats van Soignies
- Interview met *Mevrouw Marthe Cohhinet Pignolet*, op 14 maart 2009 om 10 u 30 op het kerkhof van Serville
- Interview met *Meneer Jean-François Montens d'Oosterwyck*, op 14 maart 2009 om 10 u 30 op het kerkhof van Serville-Ostemerée
- Interview met *Michel Louwette*, secretaris van het Heraldisch college van het VVF, op 3 maart 2009

6.5. Monumentale bronnen

- Bonlez, Kerkhof van Bonlez, *grafmonument van de graaf van Monceau de Bergendal*
- Elsene, Begraafplaats van Elsene, *grafmonument van de familie Pierre Louis Desmedt*, Concessie 2361
- Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Charles Dominique Brunard*, concessie 641
- Evere, Brusselse begraafplaats, *Grafmonument van de Familie Louis de Waele*, concessie 2348
- Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Crocq-Ledent*, concessie 184

- Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de Familie Albert de Latour*, concessie 304
- Laken, Het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de familie Adolphe Ferdinand de Uribarri*, concessie 505
- Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Félix Janlet*, Concessie 1487
- Laken, Kerkhof van Laken, *grafmonument van de familie Charles Emile Janlet*, Concessie 406
- Laken, het kerkhof van Laken, *Grafmonument van de familie Gérard Vander Meerschen*, concessie 447
- Jodoigne, Begraafplaats van Jodoigne, *grafmonument van Albert-Joseph Defoër*, Concessie 65
- Jodoigne, Begraafplaats van Jodoigne, *grafmonument van Hector Defoër*, Concessie 49
- Morfontaine, Frankrijk, Route de Villers la Montagne, *Calvarieberg*
- Morfontaine, Frankrijk, Begraafplaats van Morfontaine, *grafmonument van François Thiéry*, Epigrafie in de grafkapel, François Thiéry
- Serville, Kerkhof van Serville-Ostemerée, *grafmonument van Adolphe Joseph Gislain Stoclet*, Concessie 91
- Soignies, Begraafplaats van Soignies, *grafmonument van de familie Pierre-Joseph Wincqz – Van Mierlo*, Epigrafie op de achterwand in het interieur van de grafkapel, Marie-Antoinette Van Mierlo
- Soignies, Rue Pierre-Joseph Wincqz, *standbeeld van Pierre-Joseph Wincqz*, s.d.
- Péruwelz, Begraafplaats van Péruwelz, *grafmonument van de familie Baugnies-Boël*

6.6. Het internet als bron

- BUERMANS, J., *Schoonselhof, korte geschiedenis*, (s.d.), op de website van de Antwerpse begraafplaatsen, <http://www.antwerpsebegraafplaatsen.be/>, geraadpleegd op 23 april 2009
- DE PANGE, I., SCHAACK, C., *Brussel Uitbreiding Zuid – Charleroisesteenweg*, (2005-2006), op de website van Irismonument, http://www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Charleroisesteenweg.html, geraadpleegd op 7 april 2009

- DE PANGE, I., SCHAACK, C., *Brussel Uitbreiding Zuid –Dalstraat*, (2005-2006), op de website van Irismonument, http://www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Dalstraat.html, geraadpleegd op 25 maart 2009
- DE PANGE, I., SCHAACK, C., *Brussel Uitbreiding Zuid – Dalstraat 48, 50 – JANLET Emile*, (2005-2006), op de website van Irismonument, www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Dalstraat.48.html, geraadpleegd op 25 maart 2009
- DE PANGE, I., SCHAACK, C., *Brussel Uitbreiding Zuid – Eendrachtsstraat*, (2005-2006), op de website van Irismonument, http://www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Eendrachtsstraat.html, geraadpleegd op 25 maart 2009
- DE PANGE, I., SCHAACK, C., *Brussel Uitbreiding Zuid – Louizalaan*, (2005-2006), op de website van Irismonument, http://www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Zuid.Louizalaan.html, geraadpleegd op 26 maart 2009
- DROUVOT, G., SIMON, H., BREMBATI, J., VIEILLE, D., *Croix de Chemin dite Croix Thiéry à Morfontaine*, (1976), op de website van Patrimoine de France, <http://www.patrimoine-de-france.org/oeuvres/richesses-59-16793-118778-M48509-288369.html>, geraadpleegd op 26 maart 2009
- *Faculté de médecine*, (s.d.), op de website van ULB, <http://www.ulb.ac.be/facs/medecine/historique.html>, geraadpleegd op 21 november 2008
- *Gazet van Jette*, (15 februari/15 maart 2004), op de website van Essegem, <http://www.essegem.be/informatie/gazetvanjette/gazetvanjette-pdf/gvj200502.pdf>, geraadpleegd op 21 november 2008
- *Een beetje geschiedenis*, (s.d.), op de website van Ondernemingen Louis De Waele, <http://www.louisdewaele.com/nl/history/history.htm>, geraadpleegd op 21 november 2008
- HAVERMANS, A.-M., *De Schoonselhofbegraafplaats, in opmaakstudieopdracht Vlaamse bouwmeester, een samenwerking met architect Kristoffel Boghaert en landschapsarchitect Paul Deroose*, (s.d.), op de website van kunsthistorica Anne-Mie Havermans, <http://www.annemiehavermans.be/projecten.html>, geraadpleegd op 23 april 2009
- JACOBS, M.-F., GUILLAUME, J., *Chapelle funéraire de la Famille Thiéry à Morfontaine (54)*, (1987), <http://www.patrimoine-de-france.org/oeuvres/richesses-59-16793-118777.html#fiche>, op de website van Patrimoine de France, geraadpleegd op 26 maart 2009

- JACOBS, M.-F., SIMON, H., BREMBATI, J., VIEILLE, D., *Ecole de Soeurs de la Providence de Peltre (Ecole dispensaire) à Morfontaine*, (1976), op de website van Patrimoine de France, <http://www.patrimoine-de-france.org/oeuvres/richesses-59-16793-118779.html#fiche>, geraadpleegd op 26 maart 2009
- LECLERCQ, E., *Le château de la Roseraie*, (s.d.), op de site van toerisme Wallonië, http://www.wallonie-tourisme.be/informations/toeristische_attracties_peruwelz_kasteel_van_la_rose_raie/nl/V/42130.html, geraadpleegd op 14 februari 2009
- LECLERCQ, E., *Péruwelz 1900: L'époque des hôtels de maître*, (s.d.), op de site van Skynet, <http://users.skynet.be/laroseaie/hotdemait2.htm>, geraadpleegd op 14 februari 2009
- *Louis Fuchs*, (s.d.), op de website van het Europees tuinennetwerk, <http://cmsnl.eghn.org/FL2E-louisfuchs>, geraadpleegd op 24 april 2009
- *Monumenten en Landschappen / Beschermd erfgoed*, (15-2-2009), op de website van Irisnet, <http://www.monument.irisnet.be/nl/patrimoine/evr.htm>, geraadpleegd op 23 april 2009
- *Monumenten en Landschappen / Beschermd erfgoed*, (15-2-2009), op de website van Irisnet, <http://www.monument.irisnet.be/nl/patrimoine/bsl.htm>, geraadpleegd op 23 april 2009
- *Naissance d'une enseigne. Les Thiéry, une famille de colporteurs*, (s.d.), op de website van Armand Thiéry, http://www.armandthiery.fr/upload/flb/212/01_NAISSANCE_ENSEIGNE_1133174083829.pdf, geraadpleegd op 26 maart 2009
- *Obituary Jean-Joseph Crocq*, (1-10-1898), op de website van pubmedcentral, <http://www.pubmedcentral.nih.gov/picrender.fcgi?artid=2434311&blobtype=pdf>, geraadpleegd op 21 november 2008
- *Octave Flanneau*, (s.d.), op de website van wikipedia, http://fr.wikipedia.org/wiki/Octave_Flanneau, geraadpleegd op 21 november 2008
- *De sociale oorsprong van de Brusselse gegoede burgerij van 1914*, (s.d.), op de website van de Universiteit Gent, <http://www.flwi.ugent.be/btng-rbhc/pdf/BTNG-RBHC,%2004,%201973,%203-4,%20pp%20393-427.pdf>, geraadpleegd op 23 november 2008
- *Rouw- en grafsymbolen door de eeuwen heen*, (s.d.), op de website van Uitvaart Internet Diensten, <http://www.begraafplaats.org//info/clipart/symbolen/index.htm>, geraadpleegd op 2 december 2008

- *Rue Albert de Latour*, (2008), op de site van wikipedia,
http://fr.wikipedia.org/wiki/Rue_Albert_de_Latour, geraadpleegd op 21 november 2008
- *Rust- en verzorgingstehuis Albert de Latour*, (s.d.), op de website van Schaarbeek,
<http://www.schaarbeek.irisnet.be/site/nl/ocmw/2cpas/13content#anchorgrid>, geraadpleegd op 21 november 2008
- *De blauwe wie is wie*, (s.d.), op de website van het liberaal archief,
http://www.liberaalarchief.be/A_B.html, geraadpleegd op 21 november 2008
- *De Blauwe wie is wie*, (s.d.), op de website van het Liberaal Archief,
http://www.liberaalarchief.be/V_Z.html, geraadpleegd op 5 maart 2009
- *Geen woorden maar daden. Politieke cultuur en sociale verantwoordelijkheid in het België van 1886*, (s.d.), op de website van de Universiteit Gent,
<http://www.flwi.ugent.be/btng-rbhc/pdf/BTNG-RBHC,%2030,%202000,%201-2,%20pp%20131-171.pdf>, geraadpleegd op maandag 24 november 2008